

Sistematik Felsefeye Giriş

Ahmet KAVLAK

Ahmet KAVLAK

SİSTEMATİK FELSEFEYE GİRİŞ

ISBN 978-625-8516-97-5

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

© 2026, PEGEM AKADEMI

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. AŞ'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz. Bu kitap, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayinevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayınevi**dir. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** tarafından yayınları taranmaktadır; indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 2000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşılabilir.

I. Baskı: Şubat 2026, Ankara

Yayın-Proje: Selcan Durmuş

Dizgi-Grafik Tasarım: Beyza Nur Erdoğan

Kapak Tasarımı: Pegem Akademi

Baskı: Sayfa Basım Sanayi Ticaret Ltd. Şti.

İvedik OSB Matbaacılar Sit. 1514. Cad. No: 23-25

Yenimahalle/ANKARA

Yayıncı Sertifika No: 51818

Matbaa Sertifika No: 77079

İletişim

Pegem Akademi: Shira Ticaret Merkezi

Macun Mahallesi 204 Cad. No: 141/33, Yenimahalle/Ankara

Yayınevi: 0312 430 67 50

Dağıtım: 0312 434 54 24

Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60

İnternet: www.pegem.net

E-ileti: yayinevi@pegem.net

WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

ÖN SÖZ

Düşünmek, insan için yapısı gereği en fitri fiil olduğu kadar, en çok hataya düşülen sahadır. Herkes tefekkür eder; lâkin pek azı, istikametli düşünebilir. Çoğu zaman zanlarımızı akli netice, alışkanlıklarımızı burhan, kelimelerin muğlaklığını ise hakikatin derinliği telakki ederiz. Hâlbuki düşünmenin de bir usûlü, bir nizamı ve riayet edilmesi gereken kaideleri vardır. Nasıl ki mizansız tartı adaleti ifsat eder, kaidesiz fikir de hakikati tahrif eder.

Bu eser, felsefeye sadece bir düşünme tarihi özeti olarak değil, bir tefekkür terbiyesi olarak girmeyi hedeflemiştir. Evvelâ kavramlar netleştirilecek; zira muğlak kavramlarla yapılan her muhakeme, zaruren muğlak neticeler doğurur. Sonra da doğru düşünmenin esasları beyan edilecektir; çünkü doğru netice, ancak doğru usûlden ortaya çıkar. Nihayetinde, yanlış düşünmenin kaynakları, örneklerle gösterilecektir; zira insan ekseriyetle bilmediği için değil, hatalı düşündüğü için fikirde dalâlete ve sapkınlığa düşer.

Bu kitap, okuyucuya hazır doğrular ve hükümler telkin etmeyi değil, doğru soru sorma alışkanlığını kazandırmayı, hakikate bir bütün olarak üstten bakmayı öğretmeyi hedefler. Hakikate götüren yol, ezberlenmiş hükümlerden değil, muntazam kaidelerle icra edilen muhakemeden geçer. Mantık burada kuru bir fennî âlet değil, zihnin edebidir. Kavram intizamı ise sadece akademik bir maharet değil, fikirde istikametın şartıdır.

Hatalı fikir çoğu kez kötü niyetten değil, farkına varılmayan düşünce kusurlarından kaynaklanır: gizli faraziyeler, noksan öncüller, müphem lafızlar, acele teşmiller... Bu eser, okuyucuya bu kusurları evvelâ başkalarında değil, kendi zihninde teşhis etmeyi öğretmeyi hedeflemiştir.

Felsefeye giriş, hakikatte insanın kendi aklına ve düşünme usulüne girişidir. Bu kitabı bitirdikten ve mütalaa ettikten sonra insan ister istemez artık sadece ne düşündüğünü değil, nasıl düşündüğünü de muhasebe etmek mecburiyetinde kalacaktır.

İÇİNDEKİLER

Ön Söz.....	iii
-------------	-----

1. BÖLÜM

“FELSEFE” NEDİR?

Felsefenin Tanımı ve Mahiyeti.....	1
Kavram ve Terim	2
Önerme	2
Doğru-Yanlış Kavramları	2
Gerçek-Hakikat Kavramları.....	2
Tekil-Tikel-Tümel.....	3
Tümevarım-Tümdengelim	4
Mantık-Matematik	6
Kanun-İçgüdü	9
Davranış-Eylem	10
Şuur-Akıl-Zekâ	10
Neden-Nedensellik.....	11
Canlı	11
Felsefi Düşüncenin Gelişimi	12
Sofistler	14
Felsefi Düşüncenin Özellikleri	22
Felsefi Sorunun Temel Özellikleri.....	28
Felsefenin Diğer Alanlarla İlişkisi	29
Felsefenin Bireysel ve Toplumsal İşlevi.....	33

2. BÖLÜM

FELSEFE, MANTIK VE ARGÜMANTASYON

Argüman / İstidlal	35
Temellendirme.....	37
Öncül.....	38
Tutarlılık-Çelişiklik	38
İlim / Bilgi / Değişmezlik Bilgisi.....	39
Bilim / Fen	39
Akıl Yürütme / Muhakeme	40
Dil	52

3. BÖLÜM

VARLIK FELSEFESİ (ONTOLOJİ)

Sofistler	60
Sokrates	61
Descartes.....	68
Varlık Nedir?	70

4. BÖLÜM

BİLGİ FELSEFESİ

Bilginin İmkânı Problemi.....	73
Şuur-Akıl-Zekâ	75
Akıl-Duyu Deneyi.....	76
A Priori-A Posteriori.....	77
Tekil-Tikel-Tümel.....	78
Doğru-Yanlış.....	78
Gerçek -Hakikat.....	79
Bilginin Kaynağı Problem	79

5. BÖLÜM

AHLAK FELSEFESİ

Ahlak Nedir?	91
Davranış ve Eylem	92
Normatif-Anormatif	94
Özgürlük Sorunu.....	97
İnsan ve Ahlak	100

6. BÖLÜM

SANAT FELSEFESİ

Sanat Nedir?	105
Estetik Nedir?.....	106
Sanat Felsefesinin Temel Kavramları	107
Sanat Felsefesinin Problemi	114
Sanat Kuramları	114
İkonoklast.....	115
İslam ve Sanat.....	116

7. BÖLÜM

SİYASET FELSEFESİ

Siyaset Nedir?.....	121
Siyaset Felsefesinin Problemi Nedir?	121
Adalet Nedir?	123
Özgürlük Nedir?.....	124
Ahlak Nedir?	126
Devlet Nedir?	128
Devlet Yönetim Şekilleri.....	130
Kamusal Alan-Özel Alan.....	130

8. BÖLÜM

DİN FELSEFESİ

Din Felsefesine Giriş	132
Kelam ve Felsefenin Farkı.....	132
Din Felsefesinin Problemleri	133
Tanrı'nın Sıfatları.....	138
İnsan İradesi ve Hürriyeti.....	142
Kötülük Problemi	143
Din ve Bilim	150
Din ve Ahlak	152
Ölüm ve Ölümsüzlük.....	154
Sonlu Evren-Sonsuz Evren Düşüncesi.....	155

9. BÖLÜM

BİLİM FELSEFESİ

Bilim Felsefesine Giriş	157
Bilim Felsefesinin Temel Kavramları.....	159
İlim-Bilim-Bilimsellik.....	161
Kanun-İçgüdü.....	162
Neden-Nedensellik.....	163
Bilim Nedir?	163
Bilimin Kapsamı.....	165
Bilim Felsefesinin Problemleri.....	166
Bilim Felsefesi Filozofları	167

1. BÖLÜM

“FELSEFE” NEDİR?

FELSEFENİN TANIMI VE MAHİYETİ

Kelimelerin karşılıkları, cümlelerin anlamı olur. Burada kullandığımız felsefe kelimesi *bilgi sevgisi* demektir. Filozof ise *bilgeliği seven kişi* anlamına gelir. Kelime kökenleri Yunancadır. Filozof kelimesi İslam dünyasında *feylesof* olarak, çoğulu ise *felasife* olarak kullanılmıştır.

İstilah anlamında felsefe kelimesi; *insan ve evrenin varlığı, ne olduğu, amacı, hikmeti gibi konularda gerçekleşen insanın zihin faaliyetini temsil eder*. Bir insanı zihin faaliyeti olarak felsefe aşağıdaki tanımlamaları içerir:

- Felsefe insanı ve evreni açıklamak için gerçekleştirilen bir düşünme biçimidir.
- Felsefe insanın zihinsel çabasının ürünüdür.
- Felsefe, görünenden hareketle, görüne ters düşmeden akıl ve mantık sınırları içinde gerçekleştirilen bir düşünme faaliyetidir.
- Felsefe, insanın bir iç dünyası olduğunu fark etmesinin zorunlu sonucu olarak ortaya çıkan bir *farkında olma* faaliyetidir.
- Felsefe, bir sorgulama tekniğidir.
- Felsefe hakikat arayışıdır.
- Felsefe, kavramın doğrudan kendisini konu edinen, “nedir?” sorusunu soran bir düşünme disiplini.
- Felsefe, kavramlar üzerine düşünmez.
- Felsefe, düşünme üzerine düşünmez.

Felsefenin düşünme üzerine düşünme olduğu, kavramlar üzerine düşünme olduğu yani bir üst dil kullandığı genel bir kabuldür. Bu düşünme biçimini şöyle örnekleyebiliriz:

- Ağrı dağı Türkiye’nin en yüksek dağının adıdır.
- “Ağrı dağı Türkiye’nin en yüksek dağının adıdır” ifadesi yanlıştır.
- “Ağrı Türkiye’nin en yüksek dağının adıdır” ifadesi yanlıştır” önermesi safsatadır.

İkinci ve üçüncü sıradaki önermenin kavramlar üzerine düşünme olduğuna dikkat edilmelidir. Bu iki önerme, düşünme denilen insanî faaliyetin bir üst bakış olduğunu göstermektedir. Bu iki önerme üzerine tartışan felsefenin dili bir üst dildir. Kavramların netleşmesi doğru düşünmenin olmazsa olmaz şartıdır. İnsan kavramlarla düşünür, kavramlar kadar düşünür. Felsefi düşüncenin doğruluğu ancak doğru kavramlar üzerinde gerçekleşebilmesi nedeniyle, bazı temel kavramların başlangıçta netleştirilmesi gerekmektedir.

Kavram ve Terim

Bir nesnenin zihindeki tasarımına *kavram* denir. Bir kavramın dildeki karşılığına *terim* denir. “Ağaç” kelimesinin zihindeki tasarımı *kavram*, bu kavramın dildeki kelime olarak kullanılan karşılığı *terim*dir. Burada özellikle dikkat edilmesi gereken, *tüm kavramların tümel olmasıdır*. Yani kavramlar tek tek nesnelerin değil, o gruba giren tüm nesnelerin zihindeki tasavvurudur. “Ağaç” dediğimizde bu tek bir ağacı değil, tüm ağaçları temsil eder. Zihnimizdeki bu tümel olan ağacın uzunluğu, kalınlığı, dal sayısı, yaprak sayısı, yaprak biçimi vs. belli değildir. O kavram tüm ağaçlara uyan bir kavramdır.

Önerme

Doğru veya yanlış olabilen ifadeye, cümleye önerme denir. Eğer bir cümle doğru ya da yanlış olamıyorsa önerme olamaz. Dolayısıyla önerme, *hüküm veya yargı bildiren cümledir*. “Bana yardım eder misin?” cümlesi bir önerme değildir. “Güneş çok sıcaktır” cümlesi ise bir yargıda bulunma olduğu için önermedir.

Doğru-Yanlış Kavramları

Doğru ve yanlış kavramları sadece ifadelerle, önermelerle, cümlelerle, yargılarla sınırlıdır; nesneler doğru veya yanlış olmazlar. “Masa” kelimesi, doğru veya yanlış değildir. “Masa ahşaptır” önermesi ise ya doğru ya da yanlıştır. Eğer masa ahşap ise bu önerme doğru, değilse yanlıştır. Dolayısıyla doğruluk ve yanlışlık sadece bizim nesne hakkındaki cümlelerimizle, önermelerimizle, yargılarımızla sınırlıdır. Nesnelerin doğrudan kendisi ile ilgili değildir. Nesneler bizim yargılarımızdan bağımsızdır.

Gerçek-Hakikat Kavramları

Gerçek, bizim duyularımızla farkında olduğumuz dünyayı, hakikat ise aklımızla farkında olduğumuz dünyayı ifade eder. *Duyular gerçeği, akıl hakikati göste-*

rir. Şu anda oturduğumuz koltukta hiç kımıldamadan durduğumuzu hayal edelim. Bu durumda hareketsiz olduğumuz gerçektir fakat aslında dönen bir dünya üzerinde çok yüksek bir süratle hareket ettiğimiz hakikattir. Biz bu *hakikat* dediğimiz “*nefs-ül emir*”i yani “*asıl olan*” durumu aklımızla biliriz. Güneşin dönmesi gerçek, dünyanın dönmesi hakikate örnektir. Yine güneşin küçük görünmesi gerçek, aslında çok büyük olması hakikattir. Ufukta yeryüzünün ve gökyüzünün bitişik görünmesi gerçek, aslında ayrık olması hakikattir. Platon felsefesinde “*görülenler ve düşünülenler*” olarak isimlendirilen bu kavramlar, insanın iki bilgi kaynağı olan duyular ve akıl kabiliyetlerinin işleyişinin farklı kelimelerle isimlendirilmesinden ibarettir. Felsefe bir hakikat arayışıdır.

Kur'an'da Neml süresindeki “*Sen dağları yerinde sabit GÖRMEKTESİN, hâlbuki ASLİNDA onlar bulutlar gibi gelip geçmektedir*” ayeti “*gerçek*” ve “*hakikat*” kavramlarının ayırımına örnektir.

Platon, “Devlet” adlı eserindeki “mağara” temsiliinde, doğuştan mağara dibindeki duvara yüzleri dönük olarak zincirlenen ve sadece mağara önünden geçen insanların gölgelerini mağara duvarında gören insanların, bu gölgeleri gerçek sanmasının “görülenler ve düşünülenler” ayırımına işaretir

Tekil-Tikel-Tümel

Bir önerme tek bir nesneden bahsediyorsa bu önerme tekil önerme olur:

“*Bu kapı kolu bakırdandır*”

Eğer birden fazla nesneden bahsediyorsa tikel önerme olur:

“*Ali ile Veli aynı okulda öğrencidir*”

“*Bazı canlılar yüzer*”

Eğer istisnası olmayacak şekilde aynı cins nesnelerin tümü önerme içinde ise bu önerme tümel önermedir:

“*Tüm insanlar ölümlüdür*”

“*Hiçbir insan kanatlı değildir*”

Burada yine dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır. O da; *tekil ve tikel önermelerin duyularla sınırlı olması, tümel önermenin ise akıldan elde edilmesidir*. Çünkü “tüm” ve “hiçbiri” şartıyla söylenen tümel önermelerin tamamının duyularla tespit edilmesi mümkün değildir. Bu nedenle “*bilim felsefesi*” *duyularda bulunmayan tümel önermelerin nesnesi hakkındaki önermenin doğruluğundan nasıl emin olabileceğimizin metodunu tespit etmekle uğraşır*. Tüm bilim felsefesi

çalışmaları, tümelin doğru olarak nasıl elde edilebileceğinin kriterini araştırma faaliyetidir. Hususi bir yerle sınırlı olmayan tümel olumsuzlar yani tümlüğü reddetme önermeleri ise ispatlanamayacakları için geçersizdirler. “Bu odada elmas yoktur” önermesi ispatlanabilir. Fakat “uzayda elmas yoktur” önermesi ispatlanamaz. “Tanrı yoktur” önermesi de reddetme olduğu için ispatlanamaz.

Yokluğun ispatlanamayacağı hükmü, tüm hukuk sistemlerinde esas kabul edilmiştir. Hiçbir zaman suçlanan birinden, suçsuzluğunu ispat etmesi istenemez. Çünkü suçsuzluk bir yokluktur, ispatı olamaz. Hiçbir zaman bir kimseye, “katil olmadığına dair delil getir” denilemez. Çünkü yokluğun delili olmaz. İspatla yükümlü olan suçlayan kişidir, bu nedenle delil getirmek mecburiyetinde olan kişi davacı olan kişidir.

Tümevarım-Tümdengelim

Tümevarım, tikelden tümele; tümdengelim, tümelden tikele doğru olan akıl yürütmeyi ifade eder. Tümevarım yeni bilgi verir fakat tümevarımla elde edilen bilgilerin kesinliği tartışmalıdır. Tümdengelim ise yeni bilgi vermez fakat kesindir. İlmin metodu tümevarım, bilimin metodu tümdengelimdir. Sürekli tek tek nesnelerden elde edilen bilgilerle tümel yargıya varmak, bilgi artışına ve bilgisel gelişmeye, ilmin artmasına neden olur. Eğer tümevarım ile bir tümel önerme elde edilirse, bu tümel önerme, tümdengelimsel akıl yürütmenin ilk önermesi olur. Tüm bilim dalları olan fizik, kimya, biyoloji, mekanik, elektrik vs. böyle çalışır. Tümevarımla elde edilen tümel önerme fizik kimya gibi deneysel bilimlerde formüllerle ifade edilir. Örneğin elektrikte, “bir telden geçen akımın 1 amper olması durumunda uçlarına uygulanan gerilim 1 volt ise telin direnci 1 ohm olur” tümel önermesi, ($E=I \times R$) formülü ile kanun şeklinde ifade edilir. Deneysel ilimlerdeki formüller birer tümel önermedirler.

Tümevarım ikiye ayrılır:

Tam tümevarım: akıl yürütmeye konu olan tüm nesnelerin tespit edilebildiği tümevarım tipidir. (Tek tek incelendikten sonra) “*Bu sınıftaki tüm öğrenciler Ankara’lıdır*” önermesinde olduğu gibi, tam tümevarım tıpkı tümdengelim gibi yeni bilgi vermez.

Eksik tümevarım: Akıl yürütmeye konu olan tümevarım tipi eksik tümevarımdır. Tüm nesnelerin tespit edilemediği tümevarım tipidir. Bilim felsefesi bu alanla ilgilenir.

“*Bu kuğu beyazdır*”

“*Şu kuğu beyazdır*”

“*O kuğu beyazdır*”

“*O halde tüm kuğular beyazdır*” önermesinde olduğu gibi.

Tümevarım denilince kastedilen genelde eksik tümevarımdır. Eksik tümevarımda nesnelerin tamamı duyuların tespitine açık değildir. Bu nedenle akıl yürütme ile tüm nesneler hakkında ki yargının nasıl doğru olabileceğine ilişkin metot tespiti, düşünce tarihinin en önemli problemlerinden biridir.

Eksik tümevarım da ikiye ayrılır:

Olumsuz tümevarım, yani tümeli reddetme önermeleri, (“uzayda hayat yoktur”) gibi.

Olumlu tümevarım, yani ispatlama önermeleri (“Yeryüzünde yumurtlayan memeli mevcuttur”) gibi.

Olumsuz tümevarım hiçbir zaman ispatlanamaz. Bu nedenle akıl yürütmelerde tümele ilişkin reddetmeler geçersizdir. Tikel yani belli bir bölgeyle sınırlı olmayan yokluk önermesi ispat edilemez. “Bu sınıfta kedi yoktur” önermesi sınırlı bir alanı ifade ettiğinden ispatlanabilir. Fakat tümel olan yani tüm alanı duyularda bulunmayan önermeler ispat edilemezler. “Uzayda bir sekiz köşe bir demir levha yoktur” gibi bir önerme ispatlanamaz. Çelişik önermeler ise ispata gerek duymazlar. “Uzayda dört köşeli üçgen yoktur” gibi. O yüzden tümel olumsuzlar geçersizdirler. İspat, *varlığa ilişkin bir kavramdır. Bu tip önermeler çelişik olduğu için zaten gerçekleşemezler, var olamazlar. “Parçasından küçük olan bütün” olamayacağı gibi.*

Olumlu tümevarım da iki çeşittir:

Birincisi, nesnenin *arızî* yani nesnenin tanımına zorunlu olarak dâhil olmayan özelliklerden yapılan tümevarımsal akıl yürütme. Bilim felsefesinin tam olarak ilgilendiği eksik tümevarım içindeki alan burasıdır. “Tüm kuğular beyazdır” önermesinde olduğu gibi, beyazlık kuğunun zorunlu tanımında olmadığı için, tüm kuğular beyaz da başka renk de olabilir. Bilim felsefesi tam olarak bu alanda genelleştirme durumunda önermenin nasıl doğru olabileceğinin ölçütünü arar. Bu alan tartışma ve araştırma alanıdır. Bu alanda tartışma ve araştırma sonucu bulunan nesneye ait bir değişmezlik, o nesnenin zorunlu tanımına dâhil edilir. Buna *bilimin ilerlemesi* denir.

İkincisi nesnenin tanımına zorunlu olarak dâhil olan özelliklerden yapılan tümevarımsal akıl yürütmedir. “Tüm kuğular canlıdır” önermesinde olduğu gibi, canlılık kuğunun tanımında bulunan zorunlu bir özellik olduğu için, bu alana dâhil olan özellik, tümdengelimsel akıl yürütmenin ilk önermesini yani bilimin ilk önermesini teşkil eder. Vaktiyle suyun +4 derecede yoğunlaştığı bilinmezken, +4 derecede yoğunlaşmanın suyun asli yani değişmez özelliği olduğu keşfedildiğinde, suyun tanımına dâhil olması gibi. Nesnenin arızı yani değişebilen olduğu farz edilen bir özelliğin, asli özellik olduğunun keşfedilmesine “*bilimin ilerlemesi veya gelişmesi*” denilir.

Hedef, tündengelimsel akıl yürütmeye kaynaklık edecek tümevarımsal akıl yürütmeden elde edilen önermenin doğruluğunun garantisini bulmaktır.

Hedef, nesnenin arızı özelliklerinden yapılan OLUMLU TÜMEL ÖNERMENİN, nesnenin asli özelliklerden yapılan tümel önermeye çevrilebilmesinin şartlarını bulmaktır. Felsefi tartışmalar ve akıl yürütmeler sadece olumlu önermelerle sınırlıdır.

İlim-bilim-bilimsellik

İlim teorik, bilim pratiktir. Osmanlıcada “bilim” kelimesi yerine “fen” kelimesi kullanılmıştır. Mantık, matematik, felsefe, kelam ilimdir; fizik, tıp, kimya, astronomi bilimdir. Her bilim, önce ilmi sabitliklere, keşfedilmiş değişmezliklere dayanmak zorundadır. Bilimi bilim yapan değişmezlik ilmi olan matematiktir. İlimin hedefi de değişmezlikleri tespit etmektir. İngilizcede ilim, bilim ve fen kelimeleri “science” kelimesi ile eksik olarak karşılanır.

Bilim ve bilimsellik kavramlarının doğru tanımlanabilmesi için bazı ön bilgileri ve tanımları net olarak bilmek gereklidir. Bu tanımlar sırayla şöyledir:

Hipotez: Üzerinde çalışılacak konunun yönünü belirlemek üzere ve çalışmayı sınırlayarak vakit kazanmak maksadıyla bilimsel çalışmalardan önce test edilmeden ve doğrulanmadan öne sürülen kabuller ve varsayımlardır.

Teori: Üzerinde çalışılan konu ile ilgili elde edilen eksik verilerden hareketle önceden yapılan genelleştirme açıklamasıdır.

Bilim: Tümevarımsal yöntemle elde edilen değişmezleri yani kanunları matematiksel olarak ifade eden formülleri esas alarak yapılan pratik faaliyetlerdir.

Bilimsellik: “Aynı şartlar altında tekrarlandığında aynı sonuçların alınması” tanımına dâhil olan açıklamalardır.

Hipotez ve teoriler elde edilen verilerle değişebilirler. Bu iki kavram bilimin gelişmesi için gereklidirler ve bilimsel alanda bulunurlar. Fakat hipotez ve teori *değişmezlik* kavramını ifade eden *bilimsellik* tanımı içinde yer almazlar. Bu nedenle hipotez ve teori ile bilimselliğin ayırımının bilinmemesi, bilimin sınırlarının da bilinmemesine ve tahminlerin ya da iddiaların bile bilim zannedilmesine yol açar.

Mantık-Matematik

Matematik, rakamlarla icra edilen sembolik mantıktır. *Matematik değişmezlik ilmidir.* Bir deneysel bilim dalını bilim yapan, o disiplin içine matematiğin girmesidir. Deneysel bilim dalları içindeki formüller, o bilim dalındaki değişmezlerin matematiksel ifadesidir.

Mantık kelimesinin karşılığı “nutuk” kelimesinden gelen “konuşma” demektir. “Konuşma”, herhangi bir bağırma veya çığlık değil, içine akıl karışmış ses demektir. Akıl karışmış olma demek, seslerin dizilişinin ve tanziminin bir kurala bağlı olması anlamına gelir. İstilahî anlamda mantık, zihnin çalışma prensibi ve değişmezleri fark eden soyutlama kabiliyetimizdir. Bu soyutlama kabiliyeti kendisini pratik bilimlerde matematik olarak gösterir.

Zihnin çalışma prensibi olarak *mantık*, *doğruluğu değil tutarlılığı* denetler. Bu nedenle sembolik mantık diye bir disiplin var olabilmiştir. ***Sembolik mantığın varlık nedeni, mantığın tutarlılığı yani önermeleri içerik yönünden değil biçimsel yönden denetlemesidir.*** Önermelerin doğruluğunu denetlemek mantığın değil, deneyin yani duyuların görevidir.

Mantık söz konusu olduğunda, mantığın tutarlılık denilen ve içerikle değil, şekilsel doğrulukla ilgilenen bir disiplin olduğunu unutmamak gereklidir. Mantık içeriksiz denetleme yapar.

Tutarlılık ve doğruluğu ayırt etmek için çok bilinen bir örnek verelim:

- Nadir olan kıymetlidir
- Kör at nadirdir.
- O halde kör at kıymetlidir

Bu akıl yürütme doğru değildir. Çünkü nadir olarak kıymetli olma madenler için geçerlidir. Bu açıdan nadir olma ile atların irtibatlandırılması yanlıştır. Fakat bu akıl yürütme *tutarlıdır*. Çünkü mantık, nadir olanın kıymetli olup olmadığını sorgulamaz. Önermeler arasındaki ilişkinin doğru kurulup kurulmadığını denetler. Bu açıdan mantık tarafından tutarlılığı denetlenen her akıl yürütmenin başında gizli bir “eğer, şayet” kelimeleri mevcuttur. Dolayısıyla bu akıl yürütmeyi mantığın değerlendirmesi açısından tekrar düzenlersek şu şekli alır:

(Eğer) “*nadir olan kıymetlidir*” (diyorsan)

(Yine eğer) “*kör at nadirdir*” (diyorsan)

“*O halde (ben de), kör at kıymetlidir*” (derim)

Fark edileceği gibi, mantığın yargısı, önermeler arasındaki bağlantıyla sınırlıdır. Doğruluğu denetlemek, mantığın konusu değildir. Tutarlı olmayan akıl yürütme çelişkili demektir.

Eğer bu akıl yürütmeyi sembolleştirirsek mantığın içeriksiz olduğu gösterilmiş olur:

Nadir olan(A) kıymetlidir(B)

Kör at(C) nadirdir(A)

O halde kör at(C) kıymetlidir(B)

$A \rightarrow B$

$C \rightarrow A$

$C \rightarrow B$

Bir başka örnek:

İnsan(A) canlıdır(B)

Canlılar(B) ölümlüdür(C)

O halde, insan(A) ölümlüdür(C)

$A \rightarrow B$

$B \rightarrow C$

$A \rightarrow C$

Açılımı:

A, B'dir diyorsan. B, C'dir diyorsan. O halde A, C'dir.

Veya

A, B ise, B, C ise, A, C'dir.

Mantiğin dört ilkesi vardır, bu dört ilke bir hakikatin dört yüzü anlamındadır;

- **Özdeşlik:** Bu ilke A, A'dır demektir. Bir şeyin kendisi ne ise o odur anlamındadır. Bir şeyin kendisinin sahip olduğu sıfatlarla tanımlanırken, o sıfatların olmamasıyla da tanımlanamaz. “Tanrı zaman ve mekânı yaratandır” dediğimizde, onu zaman ve mekâna bağlı olarak veya zaman ve mekânın içinde bulunmuş olarak tanımlayamayız demektir. “Tanrı tanrıdır, insan insandır. O halde insan Tanrı olamaz” gibi. “İnsan düşünendir” dediğimizde, insanı “düşünen” sıfatına zıt olarak tanımlamak çelişki olacaktır demektir.
- **Çelişmezlik:** Bu ilke A, A olmayan olamaz demektir. Yani bir şey çelişigi ile aynı anda var olamaz. “Bu cisim altındır” denildiğinde hem altın hem de altın olmayan bir şey olamaz demektir. “Tanrı hem var hem yok olamaz” önermesinde olduğu gibi, hiçbir şey değil ile aynı anda var olamaz. “Bir şey ya siyahtır ya da değildir.”
- **Üçüncü halin imkânsızlığı:** “Tanrı ya vardır ya da yoktur” önermesinde olduğu gibi, üçüncü halin imkânsızlığı, çelişmezliğin bir başka yönden ifadesidir.

- **Yeter sebep ilkesi:** "Güneş doğarsa gündüz olur" önermesinde olduğu gibi, gündüzün şartı olarak güneşin doğmasının gerekliliği vardır. "Eğer gündüz değilse, demek ki güneş doğmamıştır" demektir. Birbirlerine şartlı bağlandıkları için bir şartın olmaması diğer şartın da olamayacağı anlamına gelir. Bu ilke bir şeyin varlığının, başka şeye bağlı olduğunu ifade eden bir ilkedir.

Kanun-İçgüdü

Kanun diye tabir ettiğimiz, evrende ve evren içindeki nesnelerde tespit ettiğimiz değişmezlikler, sabitliklerdir. Kanunlar genelde matematik simgelerle ifade edilirler. Kanunlar şartları ile belirtilirler. Şartı olamayan kanun, bilimsellik ifadesi barındırmaz. Örnek verecek olursak:

"Su, 100 santigrat derecede kaynar" önermesi bilimsellik ihtiva etmez. Bilimsel olabilmesi için şartının da belirtilmesi gerekir:

"Su, 1 atmosfer basınçta 100 santigrat derecede kaynar".

Bir önermenin bilimsel olabilmesi için, belirtilen şartlar değişmediği sürece sonuçların da değişmemesi gerekir. Bilimsel önermelerde yorum ve kanaat olmaz. Sonuçlar herkes için test edilebilir olmalıdır. Hipotez ve teoriler, sabit bilimsellik kavramları içinde yer almazlar. Çünkü her zaman değişkendirler. Bazen değişmez olduğu zannedilen bir önerme de değişebilir fakat bu önermenin doğru test edilme şartlarının bulunmamasından kaynaklanır, bilimin değişmezliği yarısını bozmaz.

Evrende matematik simgelerle ifade edilen değişmezlikler yani kanunlar, değişmezliğin nedeni değil, bizim değişmezliğe verdiğimiz isimlerden ibarettir. "Yerçekimi kanunu" dediğimizde, cisimlerin belli hızlarda yer merkezine doğru hareket ettikleri gerçeğinin değişmez olduğunu ifade etmiş oluruz. Fakat bununla niçin cisimlerin yerin merkezine doğru hareket ettiklerini açıklamış olmayız. Işığın saniyede 300 000 km hızla hareket ettiğini söylediğimizde, niçin ışığın o hızda hareket ettiğini açıklamış olmayız. **Kanunlar, bizim değişmezliklere verdiğimiz isimlerden ibarettir, değişmezliğin nedeni değildirler.** Neden hakkında bilgimiz yoktur.

İçgüdü ise, hayvanlarda görülen maksatlı hareketlere verilmiş isimdir. Hayvanlar amaç ve maksat gözeterek davranma özellikleri olmadığından, amaçsız oldukları halde amaçlı gibi yaptıkları bu hareketlere içgüdü adı verilir. İçgüdü, hayvandaki davranışın nedeni değil, o davranışı diğer davranışlardan ayırmak için verdiğimiz isimdir. Hayvanın bu amaçlı hareketinin nedenine dair bilgimiz yoktur.

İçgüdüsel ismi verilen davranışların, diğere davranışlardan ayrılan en önemli farkı, o davranıştaki amacın hayvanın menfaati için değıl, o hayvanın türünün menfaati için sergilenmiş olmasıdır. O içgüdüsel olarak tabir edilen hareket, türün menfaati gerektirdiğinde bazen o hayvanın ölümüne de sebep olmaktadır. Dolayısıyla kendini yok eden bir güdü var olamayacağı halde hayvanda var olması gösteriyor ki, bizim hayvandaki o garip davranışla ilgili bir bilgimiz ve açıklamamız yoktur.

Davranış-Eylem

Davranış refleksif hareket, eylem bilinçli harekettir. Hayvanların hareketlerine davranış, insanların bilinçli hareketlerine eylem denir. İnsanda *refleksif hareket* denilen davranış da bulunmaktadır fakat hayvanda eylem türünden bilinçli bir hareket yoktur.

Şuur-Akıl-Zekâ

Şuur, Arapça kökenli bir kelime olup “farkında olmak” demektir. Akıl ise yine Arapça kökenli bir kelime olup “bağ ve sınır” gibi karşılıkları vardır. Fiili olarak *akıl* “farkında olduğunun farkında olmak” demektir. Şuur kelimesi bazen *bilinç* anlamında kullanılsa da asıl karşılığı *varlığı hissetmek* demektir. Bu noktanın anlaşılması çok mühimdir. Tüm hayvanlar şüurludurlar yani farkındadırlar. Fakat insandan farklı olarak farkında olduklarının farkında değıldirler. Bu insana has bir kabiliyettir. İnsanda şuur da vardır. Fakat hayvanlarda akıl yoktur.

Zekâ ise anlama ve idrak hızını temsil eder. Bir biyolojik problem olmadıkça zekânın anlamaya ve değıerlendirmeye doğrudan etkisi yoktur. Sadece hızlı anlamının ve değıerlendirmenin nedendir. Zekânın az veya çok olması anlamayı değıil, anlamının süresini etkiler. Bilgisayar insan aklının değıil zekâsının bir taklididir.

Aklın kelime karşılığının “bağ ve sınır” olmasının bir nedeni vardır. Akıl, her ihtimalin değıil ancak bazı ihtimallerin doğru olacağını gösteren, delilleri, sonsuz ihtimalleri azaltarak sınırlama işi yapan bir kabiliyettir. Türkçemizdeki “uslu çocuk” deyimini ile kastedilen uslu yani akıllı çocuk “haddini bilen” demektir. Akıl insana durması gerektiğı yeri bildiren bir zihni yetenektir. “Akletmek”, “akıl yürütmek” ise görünenle düşünölen arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırmak anlamına gelir.

“Çok okudun, hep okudun, şimdi ne biliyorsun?” Sorusuna Mevlana’nın cevabı şudur: “haddimi biliyorum”

Neden-Nedensellik

Sebeup ve sonuç ilişkisi ya da birlikteliği olarak tanımlanan neden ve sonuç ilişkisinin iki yönü vardır:

Birincisi, sonuçların sebeplerden sonra gelmesini doğrudan duyularımızla tespit etmemizdir.

İkincisi, sonucun nasıl bir mahiyetteki sebepten zorunlu olarak çıkmış olabileceğine ilişkin akıl yürütmedir.

Neden ve sonuç arasındaki ilişkide tartışma konusu olan konulardan ilki, sonuç ile neden arasındaki bağın zorunlu olup olmadığıdır. **Gazzali**'ye göre bu bağ zorunludur fakat zorunluluk nedene değil onu yaratana aittir. **Hume**'a göre ise neden ve sonuç arasındaki ilişki zorunludur fakat biz bu zorunluluğun bilgisine sahip değiliz. **Boutroux**'a göre ise kanunlarda rölatiflik hâkimdir dolayısıyla bir zorunsuzluk doktrininden söz edilebilir.

diğer en önemli konu ise, neden ile sonuç arasında görölen birbirini sürekli takip etme gerçeğinin hakikat olup olmadığı, sonucu meydana getirmekte neden olanın konumunun tam olarak ne olduğunun tespitidir.

Gezegenlerin sabit olarak elips yörüngede dönmeleri gibi doğrudan gördüğümüz bir sonucun nedeni olarak kabul edilen yerçekiminin, bu sabit elips hareketle gezegenlerin dönmesine neden olup olamayacağını, ikinci yön olan "*sonucun nasıl bir mahiyetteki sebepten zorunlu olarak çıkmış olabileceğine ilişkin akıl yürütme*" ıkkı açısından değerlendirilse acaba nasıl bir sonuç elde edilebilir?

Canlı

Son kelimemiz olan canlı kelimesi, tanımlanması ve anlaması en zor olan kelimelerden biridir. Canlı; "*organize birlik*" ya da "*birlik halindeki organizma*" demektir. Arapçada "vahdet" ve "ittihat" kelimelerinin karşılığı olan "birlik", "*tüm parçaları tek bir amaç için çalışan*" bir sistemi ifade eder. Canlı denilen sistem, sayısız parçadan meydana gelir ve bu sayısız parçaların hepsi birlik halinde canlının hayatının devamı için organize edilmiştir. Her hücrede trilyonlarca atom, yüz milyonlarca bileşik, binlerce fonksiyon aynı anda uyumla yönetilmektedir. Bir taş parçasında "birlik" yoktur. O taş parçasındaki atomlar birbirleriyle bitişik bulunmak dışında irtibatları yoktur. Ancak bir canlı hücresinde ve canlının bütününde her atomun ve her parçacığın birbiriyle, canlı hayatının devamı noktasında bir bağı ve görevi vardır.

"Toplum" ve "kalabalık" kelimeleri "birlik" kavramı açısından değerlendirildiğinde nasıl bir sonuç elde edilebilir?

FELSEFİ DÜŞÜNCENİN GELİŞİMİ

Dünyanın birçok bölgesinde felsefi sayılabilecek çabaların varlığını bilmekteyiz. Tarihte başta Mısır, Mezopotamya olmak üzere Batı Anadolu, Çin, Hindistan ve hatta Kızıldeniz'de bile felsefi düşüncenin izleri mevcuttur. Fakat tüm bu bölgelerde gelenekler usta çırak ilişkisine dayandığı için yazılı metinlere dökülmemiştir. Yunan düşüncesinin bu zamana kadar gelen tek derli toplu felsefi düşünce olmasının nedeni, düşüncelerini yazıya aktarmış olmalarıdır. Bu nedenle felsefe deyince Yunan düşüncesi akla gelmektedir.

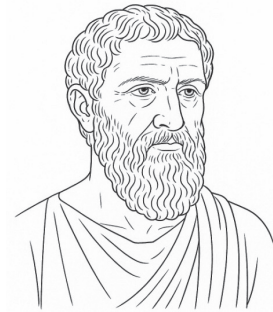
Anadolu'nun batı kıyılarında koloniler halinde yaşayan Yunanlıların deniz ticareti yaptıkları, o zamanın süper gücü olan Mısır medeniyeti vardı. **Platon** da, bilinen ilk filozof olan ve piramidin yüksekliğini gölgesinin uzunluğundan ölçen **Thales** de, Mısır'ı ziyaret edenler arasındaydı.

THALES

Her iki toplumun da ortak noktası diğer felsefenin doğduğu ortamlar gibi putperest olmalarıydı. Bu iki inanç, filozofların zihninde farklılığı sorgulamaya, sonra da hangisinin doğru olduğunu düşünmeye sevk etti. Bu düşünce de “doğrunun ne olduğu” önce doğrunun tespitinin yapılması gerektiği düşüncesine sevk etti.

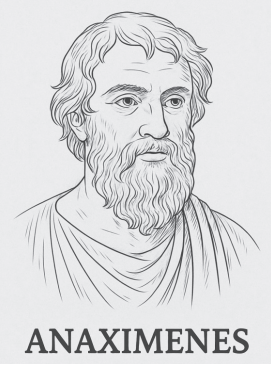
Doğruyu tespit etmek için yerleşik inançlara başvurmadan, onları askıya alarak “doğrunun tespitini yapabilmek için, tam olarak aslında elimizde kesin olarak ne olduğu” sorusunun cevabını aradılar. Bu soruyu cevaplamak için de, evrenin ilk ilkesinin (**arkhe**) ne olduğu, her şeyin nedeninin, başlangıcının ne olduğunun cevaplanması gerektiğini düşündüler.

ANAXIMANDROS

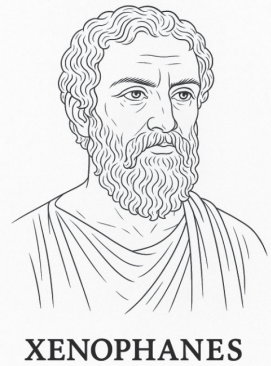
Bu sorunun cevabı, bilinen ilk filozof olan **Thales**'e göre su idi. “Su” her şeyin ilk ilkesiydi. Her şeyin ilk ilkesi olması görüşünü **Thales**'in daha sonra tashih ettiği ve “suyun canlı olduğu” görüşünü savunduğunu görmekteyiz. Bu ikinci görüşü öne sürmesi gelen itirazları cevaplamak içindi. Çünkü suyun ilk ilke olması çok çeşitli olan varlıkların nasıl olup da bu kadar çeşitli var olduklarını açıklamıyordu. Bu sorular şiddetlenince **Thales**'in ilk ilkesi olan “suyun tanrılarla dolu olduğu” görüşünü ileri sürdüğünü, böylece “canlıların ve organlarının sudan nasıl çıktığı” gibi zor soruları cevaplamak için bu son görüşü ileri sürdüğünü düşünmekteyiz. Yerleşik putperest inançtan bir tür kurtuluş çabası olarak başlayan düşünce serüveninin, suyun atomları sayısınca

tanrıya dönüşmüş olması gibi bir sonucun ortaya çıkmasından sonra ikinci filozof olan **Anaximandros**, suyun tanrılarla dolu olması görüşüne karşılık "sonsuz, belirsiz ve bilinemez" anlamlarına gelen "**apeiron**" kavramını ilk ilke kabul etmişti. Bu kavram neden sonuç ilişkisini yorumlama açısından ve madde ötesine geçerek ilke bulma ihtiyacını göstermesi açısından bir devrimdi.

ANAXIMENES

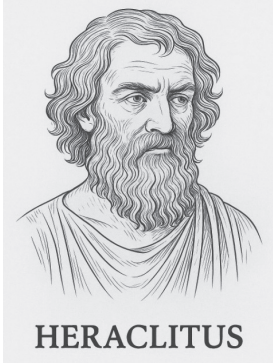
Fakat bir sonraki filozoflardan olan **Anaximenes**, ilk ilke olarak "tanrı gücüyle dolu" olduğunu düşündüğü havayı kabul eder. "**Hava**" yoğunlaşıp gevşeyerek suyu sonra da taşı, toprağı oluşturan tanrısal güçle dolu bir ilkeyi temsil etmekteydi.

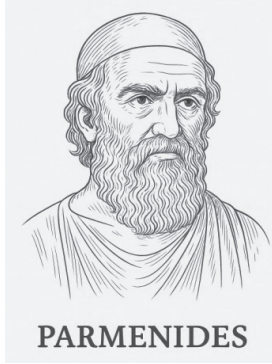
XENOPHANES

Putperestliğin ve çok tanrıcılığın, insan şeklinde yapılan heykellere tapınma inançlarının en büyük düşmanı olan **Xenophanes** (Ksenofan). M.Ö. 570 yılında doğmuştur. İnsan şeklinde heykellere tapınmasını ve putperestliği tenkit etmesiyle bilinen filozof **Xenophanes**, evrenin ilk ilkesini maddi nedenlerden farklı olarak, düşüncesiyle evreni yöneten tek bir tanrının olduğu görüşünü temsil etmiştir.

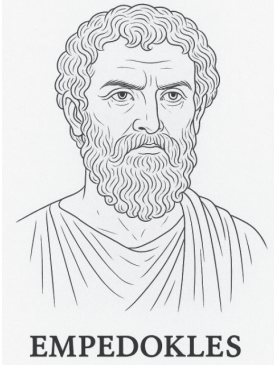
M.Ö. 535 yılında doğan **Herakleitos**, ilke olarak **ateşi** kabul eder. Fakat bu ateşten oluş rastgele değil, “**logos**”a göre gerçekleşir. Tek ilkesi ateş değildir. “Değişmeyen tek şey, değişimin kendisidir” diyerek “değişimin olmadığı” öğretisini savunan **Parmenides**’e cevap vermiştir.

HERACLITUS

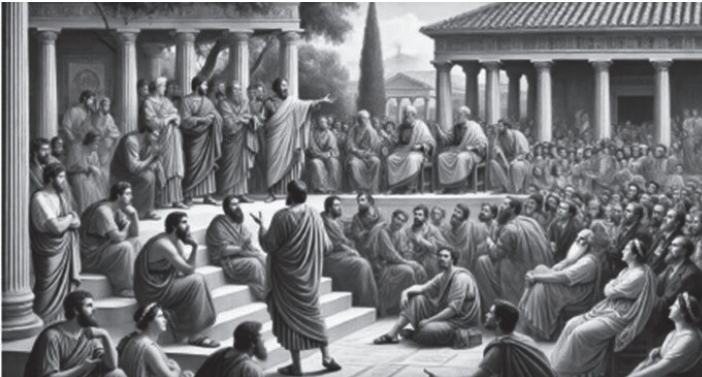
PARMENIDES

EMPEDOKLES

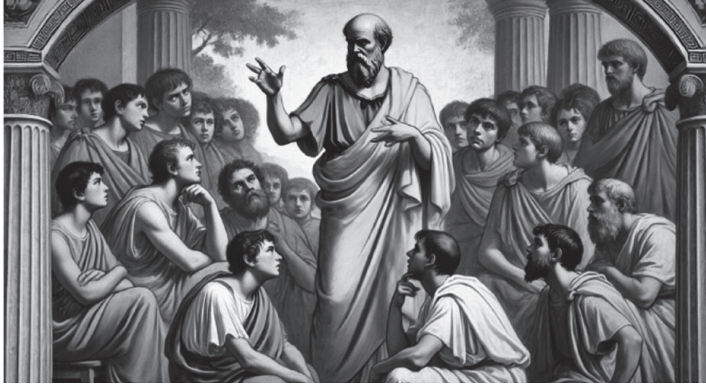
M.Ö. 494 de doğan **Empedokles**, üç ilkeye toprak unsurunu da ekleyerek hava, su, ateş ve toprağın sevgi ve nefretle birleşip ayrılarak evrendeki her şeyi meydana getirdiğini söylemiştir.

Sofistler

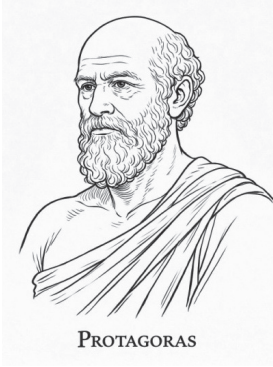

Sofistler

Bilginin imkânını reddeden ve paralı olarak hitabet dersi vermekle meşhur olan sofistler, tarihte bilimsel şüpheciliğin ilk temsilcileri sayılırlar. İlk filozof olarak bilinen **Thales** ile **Sokrates** arasındaki filozofları ifade eden doğa filozoflarının sonuncuları olan **sofistler**, özellikle kölelik karşıtlığı ile bilinirler. **Sokrates**'in bilgisel alanda tüm mücadelesi bilgide şüpheciliğin temsilcisi olan **sofistlere** karşı olmuştur.

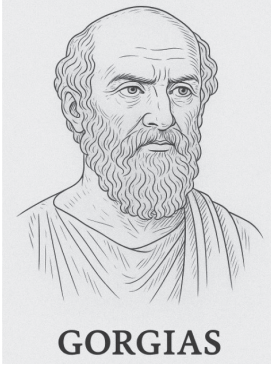

Sokrates

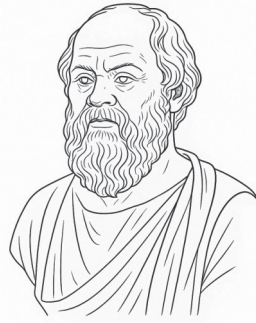
PROTAGORAS

M.Ö. 481 yılında doğan Sofist **Protagoras**, **Herakleitos**'un "*her şey değişir*" sözünü esas alarak, değişenin bilgisi olamayacağına göre, bilgi diye bir şeyin olamayacağını düşünür. **Protagoras**'a göre insan her şeyin ölçüsüdür.

GORGIAS

M.Ö. 483 de doğan **Sofist Gorgias**, **Protagoras**'ın iddiasını bir adım ileriye taşıyarak, bilginin imkânını tamamen reddetmiştir. **Gorgias**'a göre, “hiç bir şey yoktur, olsa da bilemezdik, bilsek de aktaramazdık”.

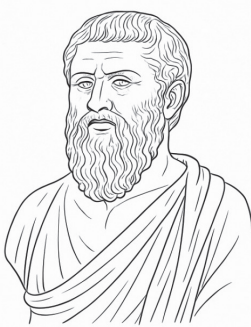
SOKRATES

Sokrates öncesi dönem veya **presokratikler** veya **doğa filozofları** olarak adlandırılan bu dönemin filozoflarının farklı ilkeler öne sürmeleri ve ittifak edememeleri nedeniyle, *bilginin imkânının olmadığı* iddiasına cesaret bulan bu son dönemin filozofları olan **Sofistler** ile aynı dönemde yaşayan ve **Platon**'un hocası olan **Sokrates**'le felsefede yeni bir dönem başlar. Bu dönem ve sonrası, “bilginin imkânının kabul edildiği dönem” olarak adlandırılabilir.

Duyuları esas almaları ve duyuların değişenleri algılaması sebebiyle bilginin var olamayacağını iddia eden **sofistler**, eğer bilginin duyulardan başka kaynağı olmasaydı haklı kabul edilmeleri gerekirdi. Fakat **Sokrates** ile birlikte bir başka bilgi kaynağı daha dillendirildi. Bu bilgi kaynağı, değişenlerdeki değişmeyen özü görebilen akıldır. **Akıl, değişenlerdeki değişmeyi görebilen çok özel bir kabiliyetimizdir**. Evrendeki değişmezlerin var olduğunun keşfi, bilgi tarihindeki en önemli keşiftir. **Sokrates** sonrası dönem, hem bilginin imkânının var kabul edildiği hem de insanın merkeze alındığı dönemdir.

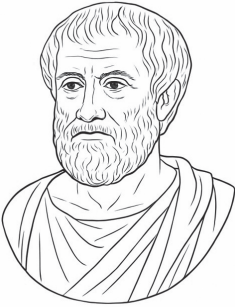
Sokrates'in bilginin imkânını ortaya koyan meşhur bir sözü vardır: “**Bildiğim tek şey hiçbir şey bilmediğimdir.**”

Bu söz en az bir şeyin kesin olarak bilindiğini ifade eden bir sözdür. Tek bir şey kesin bilinebiliyorsa, bilgi mümkündür demektir. (Bilgiden, değişmeyen kesin bilgiyi kastediyoruz). 1600'lü yıllarda **Descartes**'in “**Her şeyden şüphe ediyorum fakat şüphe ettiğimden şüphe etmiyorum**” sözüne dönüşecek olan bu cümle, **sofistlerin** bilginin imkânını reddeden düşüncelerine vurulmuş kesin bir darbeydi.

PLATON

bir dipnottan ibarettir" dedirtecek kadar büyüklüğünü herkesin kabul ettiği filozof **Platon** (İslam dünyasındaki adıyla **Eflatun**), hocası **Sokrates**'in "**bilgi hatırlama-dır**" sözünü, felsefesinin en önemli kavramı olan "**ide**" kavramına hareket noktası yapmıştır. Bu konu "*Felsefi Düşüncenin Özellikleri*" bölümünde işlenecektir.

ARISTOTELES

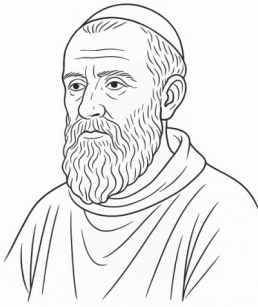
Sokrates'in ikinci meşhur sözü "**bilgi hatırlama-dır**" sözüdür. Bu söz insanın dünyaya bilgi ile geldiği, sonra şeyleri görünce onları hatırladığı anlamındadır. **Sokrates** bu iddiasını ispatlamak için **Platon**'un diyaloglarında temsili olarak, **Menon** isimli okuma yazma bilmez bir köleye zor bir matematik problemini evet-hayır sorularıyla çözdürür. Sokrates'in bu iddiası öğrencisi **Platon**'un bilgi felsefesinde hareket noktası olmuştur.

Gelmiş geçmiş en büyük filozof kabul edilen ve filozof **Whitehead**'e, "tüm felsefe tarihi **Platon**'a düşülmüş

Platon'dan sonra gelen öğrencisi **Aristoteles** (M.Ö. 384-322), felsefe tarihinin ikinci büyük ismidir. Değişmezliğin **Platon** felsefesindeki karşılığı olan "**ide**" kavramını nesnelerden soyutlayan **Platon**'a karşılık, gerçeği ve hakikati bir sayan, ideyi nesnesiyle birlikte tasarlayan **Aristoteles**; görüneni, asıl olan ile bir saymıştır. Mantık, fizik, biyoloji, zooloji, astronomi, metafizik, etik, estetik, ruh, psikoloji, dilbilim, ekonomi, siyaset ve retorik gibi birçok alanda eser veren **Aristoteles**, İslam dünyasında ve ortaçağ Avrupa'sında çok etkili olmuştur.

Sofistler ve **Sokrates** dönemi ile sona eren "**ilk ilke**" (arkhe) düşüncesini tartışan filozofları, **Aristoteles** *Metafizik* kitabında tenkit eder. **Aristoteles**'in nedenler başlığı ile işlediği konu "*Felsefi düşüncenin özellikleri*" bölümünde ele alınacaktır.

M.S. 354 yılında kuzey batı Afrika'da doğan **Augustinus**, önceleri **Mani** dinini benimsemiş, daha sonra "**Yeni Platoncular**"ı incelemiş, sonra da "**Pavlus'un Mektupları**"nı okuyarak Hristiyan olmuştur. Felsefeyi çok iyi araştırmasına ve bilmesine karşın aslen ilahiyatçıdır. "**Anlamak için inanıyorum**" sözü ile meşhur olan **Augustinus**, Hristiyanlığın içinde bulunan çelişkileri yorumlamak ve Hristiyanlığı akli temellere oturtmak için Yeni Platoncu felsefeyi ve Platon felsefesini kullanmış, felsefeyi Hristiyanlığın arka bahçesi haline getirmiştir. **Augustinus**'tan bu yana Hristiyanlık ve batı felsefesi aynı kavramları kullanmakta, aynı kavramlarla temellendirme yapmaktadır.

AUGUSTINUS

2. Yüzyıl ile 8. Yüzyıl arası kilise babalarının Hristiyanlığı savunma dönemi olduğundan ve Hristiyanlık her düşüncenin önüne geçtiğinden bu döneme “**kilise babaları dönemi**” anlamında “**Patristik dönem**” denilmiştir. Bu dönem içinde ayrıca Bizans imparatorluğunun her tarafına yayılmış olan **Pavlus’çu** Hristiyanlığın etkisiyle imparator **Justinianus** tarafından M.S. 529 yılında Yunan felsefesi yasaklandı ve dinsizlikle suçlandırılarak **Platon akademisi** kapatıldı. Fakat kilise mahzenlerine atılan Yunan felsefesinin kitapları, **Abbasiler** döneminde hem tercüme hem kütüphane olarak kurulan “**Beyt-ül Hikme**” tarafından Arapça’ya tercüme edilerek İslam dünyasına kazandırıldı.

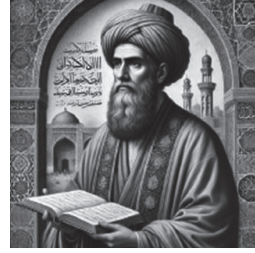

Dünyaz İlim Merkezi Beyt-ül Hikme

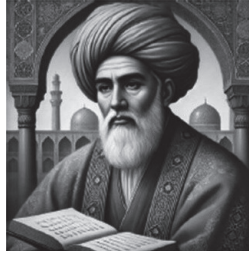
Doğu düşüncesinden farklı bir disiplini olan Yunan felsefesi, İslam dünyasına tercüme edildikten sonra, özellikle **Farabi** ve **İbni Sina** tarafından, İslam dünyasının geleneksel düşüncesiyle harmanlandı. Özellikle **Platon**, **Aristoteles** ve **Plotinus**’un felsefesi esas alınarak ortaya konulan felsefi eserlerin etkisi beklenenden çok fazla olmuştur. 800’lü yıllardan başlayarak, Avrupa’nın orta çağ yaşadığı 1400’lü yıllara kadar altın çağını yaşayan İslam Dünyasında birçok dini ve fıkri akımlar ortaya çıkmıştır. Bu akımların bazıları İslam dünyasının temel inançlarına zarar verdiği ortaya çıkınca Selçuklu veziri **Nizam-ül Mülk**’ün kurduğu **Nizamiye medreseleri** ve **Gazzali**’nin çabalarıyla, Yunan felsefesini esas alan fikirler üzerine yazılan kitaplarla, Yunan felsefesi, İslam coğrafyasından çıkarak, o dönem dünyanın en gelişmiş bölgesi olan **Endülüs**’e geçti. **Endülüs**’te de bir başka büyük filozof olan **İbni Rüşt** tarafından İslam geleneği ile harmanlanmış şekilde **Endülüs**’e tahsile gelen Avrupa’nın soyluları ve zenginlerinin çocuklarına tekrar öğretilerek, Avrupa’nın Yunan felsefesini yeniden keşfetmesi sağlandı.

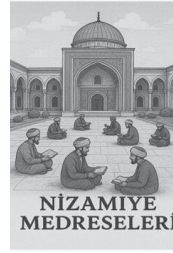
Farabi

İbni Sina

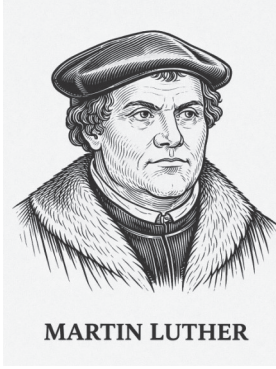
Gazali

NİZAMİYE
MEDRESELERİ

Felsefe tarihinde 2. Yüzyıl ile 16 yüzyıl arası ortaçağ felsefesi olarak adlandırılır. Ortaçağ felsefesi ise “**Patristik dönem**” ve “**Skolastik dönem**” olarak ikiye ayrılır. 2. ve 8. Yüzyıl arası **Patristik dönem**, 8 ile 16. Yüzyıl arası ise **skolastik dönem** olarak adlandırılır. “**Skolastik**” kelimesi, kelime olarak “okul” kelimesinin karşılığı olarak türetilmiştir. “Okul felsefesi” demektir. Pratikte ise, gerçek hayatta karşılığı olmayan konuların tartışıldığı, Aristoteles’in fikirleriyle birleştirilen Hristiyanlık öğretisinin, tartışılmasının bile yapılmasının yasak olduğu dönemdir. Bu dönem, ortaçağ felsefesinin son dönemi olup, dönem olarak “**cadı avı**” ve “**engizisyon mahkemeleri**” ile anılan bir dönemdir. Bu dönem devletleri kontrol eden Hristiyanlığın, özellikle **Katolik** kilisesinin halk üzerinde baskısı çok şiddetlenmiş kadınlar cadı iftirasıyla yakılmış, sayısız masum insan engizisyon mahkemelerinde yakılarak, parçalanarak işkencelerle öldürülmüştür.

Skolastik dönemin hareket noktası **Augustinus**’un “*anlamak için inanıyorum*” sözüdür. Bu sözden hareketle **skolastik** dönem içinde tüm tartışmalar Hristiyanlığın inanç konularının tartışılmasından ve Aristoteles’in fikirleriyle birleştirilen Hristiyanlık inancının dışında bir hakikatin bulunamayacağını ispatlanmasından ibaretti. Bu dönemde halk üzerinde şiddetlenen Katolik kilisesinin baskısı ve Endülüsl İslam devletinden öğrenilen felsefi ve bilimsel fikirlerin Avrupa’da yayılmasıyla yavaş yavaş Katolik kilisesi aleyhine oluşan fikirler Avrupa’da rönesansın ve dinde reformasyonun başlamasına sebep olmuştur. Katolik kilisesi aleyhine çalışanların Engizisyon mahkemelerince yok edilmesine karşın **Martin Luther**’i destekleyen Alman prensleri sayesinde **Luther** Avrupa’da büyük bir başarı kazandı. 15 ve 16. Yüzyıllarda başlayan bu dini, felsefi ve siyasi

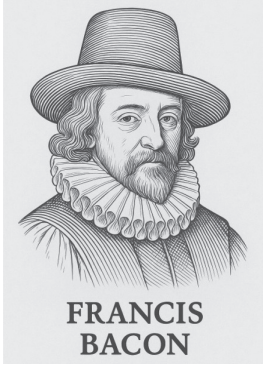
MARTIN LUTHER

hareketler büyük bir başarı kazanarak Avrupa’nın geri kalmışlığına neden olan Katolik kilisesi pasifize edildi. **Protestanlık** gibi yeni Hristiyan mezhepleri kuruldu. “**Yeni Çağ Felsefesi**” olarak adlandırılan bu dönemde özellikle matematik-fizik kökenli kimseler tarafından felsefi problemler yeniden tartışılmaya başlandı. Bu dönemde **Francis Bacon, Descartes, Thomas Hobbes, Spinoza, John Locke, Leibniz, David Hume, Rousseau, Kant, Hegel, Comte** gibi filozofların fikirleri Avrupa’nın sosyal ve fikri hayatı üzerinde çok etkili oldu.

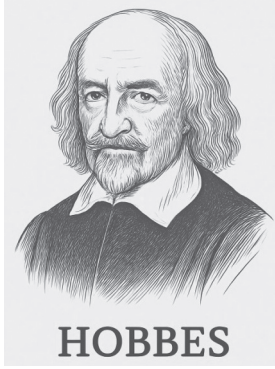

DESCARTES

Felsefede bu döneme “**modern felsefe**” dönemi denilir. Modern dönemin en büyük filozofu, felsefi düşünceye tekrar kesin bilgi tartışmasını getiren **Descartes**’dir. **Descartes**’in şüphecilğe karşı ortaya koyduğu “**metodik şüphe**” usulü, Descartes sonrası felsefeyi belirleyen en önemli tavır olmuştur. Descartes’in tavrı, şüphecilğe karşı en keskin tavidir.

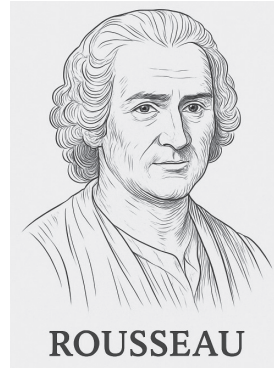
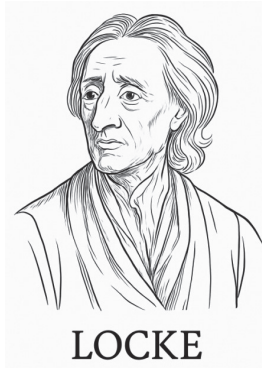

Francis Bacon, **Aristoteles**'in bilimde **tümdengelim** metodu yerine yeni bilgi artışına sebep olmasından ötürü **tümevarım**'ı önermiştir.

İngiltere'nin anarşi döneminde, devlet otoritesinin olmadığı dönemde yaşayan **Hobbes**, bu karışıklığın ve kaosun olmaması için devlet karşısında bireyin haklarını askıya alan bir fikir geliştirmiştir.

Descartes'in aksine doğuştan bilgi gelmediğini, zihnimizin boş bir levha gibi (**tabula rasa**) olduğunu, tüm bilgimizin deneyden geldiğini söyleyen **John Locke**'un düşünceleri başta **Rousseau** olmak üzere siyaset alanında birçok düşünürü etkilemiştir.

HUME

Felsefedeki “**kesin bilgi**” arayışını netleştirmek anlamında en kesin katkıyı yapan filozof tartışmasız **Hume**’dur. Onun “**kesin olarak aslında ne bildiğimizi**” belirlemek anlamında ortaya koyduğu ölçü en büyük filozoflardan kabul edilen **Kant**’ın kendi tabiriyle “dogmatik uykudan” uyanmasına neden olmuştur. **Hume**, güneşin doğması gibi kesin olarak bildiğimizi zannettiğimiz o şeyin aslında daha önce görmemizden kaynaklı bir beklenti olduğunu söylemiştir. Güneşin doğması zorunludur ki doğuyor. Fakat bizim bu zorunlulukla ilgili bilimiz yoktur. Biz daha önce gördüğümüz için güneşin tekrar doğmasını bekleriz. Bu bizde **alışkanlık** ya da ülfet olmuştur. Sürekli güneş doğduğu için bilimizin bu konuda kesin olduğunu zannederiz. Fakat güneşin niçin sabah ör. 06.30’da doğduğunun hakiki nedenini bilmeyiz.

KANT

Hume’un fark ettiği ince noktayı felsefesinin hareket noktası yapan **Kant**, felsefesine “**nasıl biliyoruz?**” diye başlar. Bilgimizin kaynağı olan nesneleri bilmemiz açısından “**numen-fenomen**” diye ikiye ayırır. Nesnenin “**kendinde olma hali**” dediği numeni bilemeyeceğimizi, bu alanda bilgi üretilemeyeceğini, eğer bilgi üretmeye kalkılırsa “**antinomi**” yani çelişkiye düşüleceğini, bu alanın inancın alanı olduğunu söyler. Bizim bilimizin nesnenin zaman ve mekan içindeki yönü olan “**fenomen**” ile sınırlı olduğunu, bu alanda elde edilen ham bilginin, zihindeki **12 kategori** içinde işlenerek ya da değerlendirilerek bilgiye dönüştüğünü savunur. Bu teziyle, kendinden sonraki filozoflar üzerindeki etkisi tartışmasız en fazla olan filozof **Kant** olmuştur.

FELSEFİ DÜŞÜNCENİN ÖZELLİKLERİ

Felsefi düşüncenin hem ortaya çıkış nedeni hem de bir düşünce olarak özelliği, **Aristoteles**’in şu cümlesiyle özetlenebilir:

“İnsan, yapısı gereği bilmek ister.”

Felsefe evreni ve insanı anlamak için insani bir çabayı ifade eder. Din ise evrenin ve insanın amacına ilişkin vahiy kaynaklı bir açıklamadır. Felsefe evrene ve insana dair sorgulama kaynaklı, araştırma kaynaklı bir gayretin ifadesidir. Bu nedenle felsefede soru cevaptan daha önemlidir. Felsefe, bir disiplin olarak farklı bir soru olan “**nedir?**” sorusunu sorar. Bilim “**nasıl?**” sorusunu yani işleyişin nasıl

olduğunu sorar ve sadece işleyişi tarif etmekle sınırlıdır. Fakat felsefe diğer disiplinlerden farklı olarak, şeyin doğrudan kendisini nesne edinir. **“Bilgi nedir?”**, **“Varlık nedir?”**, **“Bilim nedir?”** vs gibi. Diğer disiplinlerde meselâ bilgi konusunda tartışılan konu; bilginin nasıl elde edileceğidir. Fakat felsefe doğrudan bilginin kendisini konu edinir.

Kişilerin zekâsını ve anlayış kabiliyeti ölçmekte niçin kişilerin cevaplarından daha çok soruları zekâ ve kavrama ölçütü olarak değerlendirilir.

Felsefe yerleşik düşünceleri askıya alan, yani geçici olarak kenarda tutan, yerleşik düşüncelere başvurmadan, doğrudan nesnelerden hareketle tanımlama yapan bir usuldür. Yunan felsefesinin doğmasına sebep olan düşünce, felsefenin doğduğu diğer coğrafi bölgelerde olduğu gibi, Yunan dininin putperest olması yani akla uymamasıdır. Mısır ülkesine seyahat yapan filozoflar, orada da farklı bir putperestlik görünce niçin farklı inançların var olduğunu sorgulama ihtiyacı hissettiler. Bu sorgulamaya iten sebep, iki farklı inancın bulunması, fakat **hakikatin tek olması zorunluluğuna** karşılık birden fazla inancın var olmasındaki çelişkidir.

İki inanç arasında, bilgi ile inanç arasında, iki bilgi arasında, iki fikir arasında, fikir ile inanç arasında vs. bir çelişkinin bulunması felsefede bir **“problem”** ortaya çıkmasına neden olur.

Problem, “çelişki” demektir. Her çelişki bir çözüm ister. Felsefe bir “çözüm” faaliyetidir.

Yerleşik düşüncelerden ayrı ve hür olarak düşünebilme her ne kadar çok istenilen bir şey olsa da, tarafsız düşünmek mümkün değildir. Bu nedenle tarafsızlık bir hedeftir, ancak gerçekleşmesi her zaman mümkün olan bir durum değildir. **Gadamer’e göre, “tarafsızlık hayali bir durumdur, tarafsız olduğunu söylemek, tarafsızlığını gizlemektir.”**

Felsefi düşünce, tarafsızlık hedefiyle üretilen düşüncedir. Her ne kadar tarafsızlık fiilen gerçekleşmese de, her zaman hedef olmalıdır.

Felsefi düşünce objektif olmalıdır. Objektiflik de bir hedeftir. İnsanın her zaman objektif olması mümkün değildir. Bu nedenle objektifliği sağlayabilmek için, farklı görüşlere açık olmak, onları ciddiye almak gereklidir. Çünkü bir insanın elde edemediği bilgiyi, bir başkası daha net elde etmiş olabilir. Bu yüzden her fikre açık olmak, tarafsızlık ve objektifliğin gerçekleşebilmesi için en gerekli tavidir.

Felsefi düşünce bir kabulle başlar ve sorgulama yapar. Fakat felsefi düşüncenin hedefinde kişiden kişiye değişmeyen bilginin, yani evrensel bilginin elde edilmesi vardır.

Felsefe bir disiplin olarak mantığa dayanır. Fen bilimleri deneye, sosyoloji ankete vs. dayandığı gibi, felsefe de tutarlılık, yani birbiriyle tutarlı önermelerin üretilmesi gereği, mantığa dayanmak zorundadır. Mantık tutarlılığı denetleyen, yargıları zorunlu olan bir disiplindir. Yargıları zorunlu olduğu için evrensellik düşüncesi ile mantık yan yana bulunur.

Felsefe, düşünme üzerine düşünme ya da kavramlar üzerine düşünme olduğu için, kelime ve kavram sayısının fazlalığı isabetli düşünmenin en önemli şartıdır. Düşünme kavramlarla gerçekleşir. Eksik kelime ve kavramlarla isabetli düşünme gerçekleşemez. **Wittgenstein**'in dediği gibi *“dilimin sınırları dünyanın sınırlarıdır”*. Yani bildiğimiz kelime kadar düşünürüz, bildiğimiz kelime kadar anlarız, bildiğimiz kelime kadar değerlendiririz. Özellikle farklı dillerden yapılan çevirilerin hiçbir zaman aslı ile aynı olmadığı unutulmamalıdır. *Her çeviri bir yorumdur ve hata, yorumla başlar.*

Avrupa dillerinde “kalp” ve “gönül” kelimelerinin karşılığının olmaması İslam dünyasındaki tasavvufu anlamakta nasıl bir eksikliğe sebep olmuştur?

Her bilimsel alanda olduğu gibi, felsefi alanda da kelimelerin içerikleri günlük hayatta kullandığımız içerikle bir olmaz. Matematikte kullanılan **“doğru”** kelimesi ile günlük hayatta kullandığımız **“doğru”** kelimesinin içeriklerinin bir olmaması gibi, felsefede kullanılan **“bilgi”** kelimesi ile **“bilgi güçtür”** deyiminde kullanılan bilginin içeriği aynı değildir. Felsefede bilgi **“hakikat”** ile aynı anlamda kullanılır. Bir devletin ürettiği silahın özelliklerine ait elde edilmiş bilginin felsefede karşılığı önemsizdir. Farklı içerikle anlaşılan bir kavram iletişimi engellediği gibi, karşılıklı anlaşmayı da engeller. Bir Hristiyan için her havariye peygamber denilebilir. Ancak “peygamber” kelimesinden Müslüman’ın anladığı çok farklıdır. “Tanrı” kelimesinden de her din farklı özellikte bir tanrıyı anlar, her filozof farklı düşünür. Bu nedenle bir filozofu veya herhangi bir görüşü değerlendirirken orada kullanılan kelimedenden anladığımızla, okuduğumuz metinde kastedilenin aynı olup olmadığı netleştirilmelidir. Aynı kelimenin iki farklı zihinde farklı çağrışımı olabilmesi iletişime ve doğru anlamaya engel olduğu fark edildiği için felsefede **“hermeneutik”** yani **“yorum bilim”** anlamına gelecek bir disiplin vardır.

Türkçemizde bir insanın gelmesi hakkındaki sevinç “güneş doğdu üzerimize” sözüyle ifade edilirken, Peygamberimizin Medine şehrine gelmesine çok sevinen Medinelilerin, “dolunay doğdu üzerimize” diye başlayan şiirde, sevinçlerini “dolunay” kelimesiyle ifade etmelerinin nedeni ne olabilir?

Felsefi düşünce, sürekli artış gösteren insan bilgisinin bir sonucu olduğundan sürekli değişme ve yenilenmeye uğrar. Mantık kuralları hariç, filozofların düşünceleri sürekli kavram ve sistem olarak artar ve değişir. Hakikati bulmak niyetiyle

yapılan bir çalışma olduğu için, her yeni bulunan bir bilgi felsefe için de yeni bir düşünme aracı olabilir. Fakat felsefi düşünce diğer düşünce disiplinlerinden farklı olarak, her zaman nesnenin zihindeki tasarımı olan kavramın netleşmesini öncelikle hedef edinir. O kavramın her zihinde aynı şekilde anlaşılmasını ve örtüşmesini sağlayacak şekilde “nesnenin tüketilmesi” denilen, bir kavramı tüm yönleri ile ve eksik bir yönü kalmayacak şekilde ele almak, kavramı kendi sınırları içinde netleştirmek felsefi düşüncenin kendine has bir yönüdür.

Felsefi akıl yürütmeye, önermeler arasında tutarlılık olmak zorundadır. Aksi takdirde bu düşünme biçimi felsefi düşünce olmaz, görüş bildirme olur:

Platon’un hocası **Sokrates** şöyle demişti;

“Bilgi hatırlamadır”

Bu konuda hocası ile aynı görüşte olan **Platon**’un, bu önermeyi kendi düşüncesi olan ve **“en mükemmel değişmez”** anlamına gelen **“ide”** kavramına nasıl bağladığına kendi akıl yürütmemizle bakalım. Felsefede **bilgi** denilince **kesin ve yakini olan bilgi** kastedilir.

“Bilgi hatırlamadır”

- Bilgi hatırlama ise, insandan öncedir.
- Bilgi her insan için hatırlama olduğundan her insandan önce var olmak zorundadır.
- Bilgi insandan önce ve sonra ise, insandan bağımsızdır.
- İnsandan bağımsız ise yine hem insandan öncedir, hem sonradır.
- İnsandan önce ve sonra olan, insandan bağımsız olduğu gibi, öncelik ve sonralık itibarıyla değişmez demektir.
- Öyleyse bilgi ‘değişmez’dir.
- Değişmez olan mükemmel olandır.
- Bu değişmez ve mükemmel olanın adı “ide”dir.

Önermeler arasındaki tutarlılık zorunlulukla birlikte bulunur. Sofistlere muhalif olarak bilginin var olduğunu ve değişmez olduğunu ifade eden **Sokrates** ve öğrencisi **Platon**’un döneminden sonra felsefedeki dönem bilginin imkânının kabul edildiği dönem olarak adlandırılır.

Yukarıda bizim **Platon**’un **“değişmezlik”** ifade eden **“ide”** kavramına nasıl ulaştığını gösterdiğimiz şıklardaki akıl yürütmeyi tam olarak anlamak için geometrinin kurallarına bakalım ve onların değişip değişmediğini, insana bağlı olup olmadığını, insandan önce ve sonra da hep kalıcı olup olmadığını değerlendirelim:

“Bir üçgenin iç açılarının toplamı, iki dik açığa eşittir” önermesinin insana bağlı olup olmadığını, değişip değişmediğini sorgulayalım.

Veya,

“Dairenin çevresinin çapına bölümü sabittir” (pi sayısı) önermesinin değişip değişmediğini, insana bağlı olup olmadığını sorgulayalım.

Bu örnekler Platon’un, insana bağlı olmayan, değişmeyen ve mükemmel olan, eşyayı anlamamızı sağlayan idelerin mahiyetini anlamamıza yardımcı olur.

Felsefe kavram üzerine düşündüğü için kavramların çok net olması ve başka kavramlardan çok net ayrılması gerekmektedir. Bir şeyi bilmek aynı zamanda o şeyin kavramlarının sınırlarını çizmek anlamına gelir. Eğer kavramlar sınırlanmazsa ve kavramı ifade eden terimin içerdiği kavramlar anlaşılmazsa büyük hatalar meydana gelir. Bunun en net örneği **Aristoteles**’in **Metafizik** eserinde, Sokrates öncesi filozofların **“nedensellik”** görüşlerine ilişkin yaptığı haklı itirazdır.

Metafizik adlı eserinde Aristoteles, ilk filozofların **“neden”** kavramını teke indirerek büyük bir hata yaptıklarını söyler. İlk filozoflar neden olarak sadece maddi nedeni anlamışlardır. Hâlbuki neden kavramı dörde ayrılır;

- Fail neden (heykeltıraş)
- Maddesel neden (ahşap)
- Biçimsel neden (insan şeklinde olması)
- Gayesel neden (ahşap heykeli yapma amacı)

Aristoteles, nedenleri dörde ayırmak gerekirken sadece maddi nedenin neden olarak kabul edilmesinin vahim bir hata olduğunu söyler. Çünkü tek neden zannettikleri maddi neden yani ahşap, eğer ahşap heykelin nedeni kabul edilirse, heykeltıraş olarak da ahşabı kabul etmek gibi bir safsataya düşeriz. Sokrates öncesi filozoflar evrenin ilk ilkesini ararken vahim bir hata yapıp, ilk ilke zannettikleri suyu, havayı, toprağı, ateşi vs. aynı zamanda fail neden yerine de koydular. Hâlbuki bir şeyin fail nedeni yani var eden nedeni o şeyin içinde olamaz. Bu hata bir kavram karmaşasından ileri gelmiştir. Fail neden ile maddi nedeni bir ve aynı zannetmek ya ateizme ya da şüpheciliğe neden olur.

Aristoteles’in itirazı, hiçbir şeyin kendini yapamayacağı kuralına dayanır. **Eğer bir şey kendi kendisinin nedeni olacak olsaydı, var olmadan önce var olması gerekirdi** ki bu bir safsatadır. Felsefi düşünce ve felsefi düşünce tarihini bilmek, her biri için çok zaman harcanması gereken düşünceleri tartışılmış haliyle bilmeyi sağladığı için büyük bir zaman tasarrufuna neden olur.

Bir örnek de **Platon** gibi bilginin imkânını, varlığını savunan, modern felsefenin babası olan ve "*düşünüyorum, öyleyse varım*" sözü çok meşhur olan **Descartes**'in akıl yürütmesinden, onun düşünmesini maddeleyerek verelim;

- *Her şeyden şüphe ediyorum*
- *Gerçek dünyada var olup olmadığımdan bile şüphe ediyorum.*
- *Belki beni bir cin bile aldatıyor olabilir.*
- *Belki de rüyadayım. (Fakat rüyada olsam bu hayatımın hikâyesinde devamlılık olmaz)*
- *Yine de her şeyden şüphe ediyorum*
- *Fakat,*
- *Şüphe ettiğimden şüphe etmiyorum*
- *Şüphe etmek düşünmektir.*
- *Düşünüyorum.*
- *Demek ki varım.*

Felsefi akıl yürütmelerde dikkat edilirse, önermeler arasında tutarlılık gerektiği gibi ilk önermeden sonra gelen önermelerle ilk önerme arasında aklen zorunluluk bağının bulunması gerekir.

Tanrının varlığı ispat edilirken kullanılan bir akıl yürütmeye bakalım;

- *Bir şey hem var hem yok olamaz.*
- *Ya vardır ya yoktur*
- *Tanrı da hem var hem yok olamaz*
- *Ya vardır ya yoktur*
- *Sınırlı bir yere bakmayan yokluk iddiasının ispatı olmaz*
- *İspat ancak varlıkla sınırlıdır*
- *Bir şeyin varlığı hakkında değişmez bir delil varsa yokluğu imkânsız olur*
- *Fotoğraf makinesini icat edebilmek için ışığı bilmek gereklidir*
- *Mikrofon yapabilmek için sesi bilmek gereklidir.*
- *Sebeplerde sonuçları yapabilecek yeteneklerin olması zorunludur*
- *Gözü yapmak için ışığın farkında olmak gereklidir*
- *Kulağı yapabilmek için sesin farkında olmak gereklidir*
- *Düşünmeyi yapabilmek için düşünmemek gereklidir*
- *Atomlarda görme, işitme ve akıl yoktur*
- *Öyleyse; akıl, görme, işitme vs. bu özellikleri yapabilecek kabiliyette bir harici nedenin varlığı zorunludur*
- *Öyleyse Tanrı vardır.*

Felsefi akıl yürütmelerin, mantıkta veya gerçeklikte karşılığı var olarak başlaması zorunludur. Başlangıcı esas alındıktan sonra varılan sonuçların tutarlılıkla devam etmesi gereklidir. Fakat sonuçlar her zaman doğru devam etmeyebilir. Bu nedenle her filozof önceki filozofların akıl yürütmelerini sürekli eleştirerek, hakikate giden yolu açmak ve şüphelerden temizlemek hedefindedir. Her önerme şiddetli bir tahlile tabi tutulur. Bu nedenle Jaspers'e göre *"felsefe yolda olmaktır"*. Felsefe, Nermi Uygur'a göre *"bir araştırmadır. Araştırma, sorularını sık sık yenileyen bir çalışma biçimidir"*.

FELSEFİ SORUNUN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Nermi Uygur'un *"Bir felsefe sorusu nedir?"* isimli makalesi vardır. Bu başlıktaki nedir sorusunu tırnak içine alırsak tam olarak ne demek istendiği anlaşılmış olacaktır. Başlık şöyle ele alınmalıdır;

Bir felsefe sorusu, "nedir".

Felsefenin sorusu günlük hayattaki pratik sorulardan biri değildir. Felsefede sorular, cevaplardan önemlidir. Her sorulan soru, soru konusu olan "şeyi", tamamen tüketmek yani artık bilinmez tarafı kalmayacak şekilde sorgulamak amaçındadır. Elbet yine soru kalacak ve bir başka filozof o soruyu sorarak konuyu tekrar değerlendirmeye alacaktır. Sorular olmadan nesnenin tamamen anlaşılması ya da tüketilmesi mümkün değildir. Eksik soru, eksik cevap demektir.

Felsefe, diğer disiplinlerden farklı olarak kavramı netleştirmek amacıyla olduğu için sorusu farklıdır. Bilim *"nasıl?"* sorusunu sorar. Din, *"niçin?"* sorusunu sorar. Felsefe *"nedir?"* sorusunu sorar. *"Nedir?"* sorusu, tüm sorulardan farklı olarak "o şeyi o şey yapan" olmazsa olmaz özelliği ve tanımı ortaya çıkarmak ister. Din ve bilimin sorularının birbirinin yerine kullanılması, mesela bilimin *"nasıl?"* sorusunun, *"niçin?"* sorusunun da cevabı gibi zannetmek, bilimin ideolojiye ve inanca dönüşmesine sebep olur. *Bilim sadece maddi nedeni tanımlar, tarif eder.*

Diğer disiplinler için bilginin nasıl elde edileceği tartışılır. Fakat felsefe bizzat bilginin kendisini tartışır. *"Bilgi nedir?"* bir felsefe sorusudur. *"Varlık nedir? Ahlak nedir? Sanat nedir? Estetik nedir? Din nedir? Bilim nedir? Siyaset nedir?"*. Bu sorular felsefe sorularıdır.

Din, güzelin, doğrunun ne olduğunu gösterir ve yapılmasını emreder. Güzelin kendisini sorgulamaz. Bilim, gezegenlerin hangi hızlarda, hangi mesafelerde, hangi kütlelerle döndüğünü gösterir. Nasıl sorularını cevaplar, niçin sorusunu

sormaz. Bilim canlı mekanizmanın çalışma şeklini ortaya çıkarır. Canlı nedir diye sorgulamaz. Bir şeyin nasıl çalıştığını ortaya çıkarmak, onun var oluş nedenini açıklamaz.

Disiplinlerin farkları, sorularının farklı olmasından kaynaklanmaktadır.

İlk filozoflar “*inançlarımız neden farklı?*” diye sorgulamışlardı. Bu soru “*hangisi doğru?*” sorusuna evirildi. “*Hangisi doğru?*” sorusu, “*doğru nedir?*” sorusuna evirildi. Doğruyu bulmak için evrenin ilkesinden başlamak, kesin olandan başlamak fikri, “*evrenin ilkesi nedir?*” sorusuna çevrildi. **Sokrates** öncesi filozofların bu soruları **Sokrates** ile birlikte “**bilgi nedir?**” sorusuna ve bununla birlikte “**insan nedir?**” sorusuna çevrildi.

Bir felsefi tartışmanın veya müzakerenin en önemli ölçütü, tartışılan kavramların netleşmiş olması, söyleyen ve dinleyenin zihninde aynı çağrışımı yapması gerekmektedir. Aynı çağrışımı yapmayan kavram üzerine tartışma isabetli olamaz. Bu nedenle karşılıklı konuşmada kavramların iki zihindeki çağrışımının aynı olup olmadığı **iletişim felsefesinin**, geçmiş bir zamanda yazılmış bir kitapta bulunan kavramların, şu anda onu mütalaa eden kişinin anladığı içeriklerle örtüşüp örtüşmediği **hermeneutik** dediğimiz yorum felsefesinin başlıca konusudur. Dil felsefesi başlığı altında düşünülebilecek bu iki disiplinin konusu olan kavramların iki zihinde de örtüşüp örtüşmediğinin ya da nasıl örtüştürülebileceğinin tartışılması, insanın doğru bilgi elde etme hedefinin en önemli metotlarından biridir. Dil felsefesi bu nedenle felsefi metodun belirlenimi ve çerçevesinin çizilmesi anlamında en önemli felsefe disiplinlerinin başında gelir.

FELSEFENİN DİĞER ALANLARLA İLİŞKİSİ

Felsefe bir insan faaliyetidir. İnsanın varoluşuna, evrenin varoluşuna, insanın ve evrenin amacı olup olmadığına ilişkin zihni çabayı ifade eder. Felsefe bir disiplin olarak mantığa dayanır. Mantık insan zihnindeki değişmez düşünme yasalarını ifade eder.

Mantık yasaları veya ilkeleri evrenle uyumlu olan ilkelerdir. Mantıkta çelişki olan bir hüküm, gerçeklikte de gerçekleşemez. “*Bütün parçasından büyüktür*” önermesi veya “*bir şey hem var hem yok olamaz*” önermesi gerçeklik dünyasında aksi şekilde var olamaz. Fakat mantık ilkelerinin fark edilebilmesi için insan zihni dışındaki dünyanın olması gerekir. **Matematik, rakamlarla yapılan sembolik mantıktır.** Fakat değişmezlik ilmi denilen matematiğin varlığının mesela “*bir dairenin çevresinin çapına bölümü sabittir*” veya “*bir dairenin çevresinin çapına bölümü $22/7$ ’dir*” (pi sayısı) veya “*bir üçgenin iç açılarının toplamı, bir doğruyun açısına eşittir*” veya “*bir dörtgen ile bir dairenin açıları eşittir*” önermelerinin bilinebilmesi

için şeyler üzerinde gözlemler yapmak gereklidir. Gözlemler insan zihnindeki işleyişi ortaya çıkarmak içindir. Hayvanlar insanlara göre daha hassas gözlemleyebilir. Fakat onlar, bu gözlemlerin içindeki sabitlikleri, değişmezlikleri fark edecek bir akla sahip değildir. **Akıl, “farkında olduğunun farkında olan” bir üst yetenektir.**

Matematik, mantık ile yani insan zihni ile dünya arasında geçiş ilmidir. Yüzlerce bilyeyi 173 sıra ve her sırada 81 adet olarak dizerseniz veya dizilmiş olarak görürseniz, tüm bilyeleri saymaya gerek olmaksızın, iki kenar adedinin yani 173 ile 81 sayısının zihinden çarpımı ile elde ettiğiniz sayı toplam bilye sayısını doğru olarak verecektir. Bu basit deney, insan zihni ile gerçekliğin paralel çalıştığını gösterir.

Mantığın bir ayağı matematik, bir ayağı da felsefedir. Tüm fen bilimleri, matematikle bilim hüviyetini kazandıkları gibi, felsefe de deneye dayanmaksızın, tutarlılık ölçütü ile yine mantığa dayanır.

Mantık, insan tarafından üretilmiş bir yetenek değildir. Fakat tüm insan faaliyetleri başta felsefe olmak üzere mantığa dayanır. Felsefe dışındaki tüm bilmeye ilişkin insan faaliyetleri de felsefeye dayanır. Felsefe tüm insan kaynaklı bilgi çabasının temelini teşkil eder. Felsefenin alt disiplinleri olan bilgi felsefesi, varlık felsefesi, etik vs. gibi disiplinler o problemlerin alanında mantığın kullanılmasını gerçekleştiren pratik mantık disiplinleridir.

Felsefede esas olan doğru tümel önermeler üretmek, tümel önermeyi doğru kılacak kriteri bulmaktır. Tümel önerme akılla elde edilir. Tümel önermenin doğruluğunun kriterini elde etmek tüm disiplinlerin başlıca sorunudur. Misal olarak, bilim felsefesinde problem, “bir bilimsel tümel önermenin doğruluğunun ölçütü nedir?” sorusudur. Hukukta problem, “bir hukuki tümel önermenin doğruluğunun ölçütü nedir?” sorusudur. Eğitimde problem, “insanın eğitimindeki (x) önermesinin genel geçer (tümel) olarak doğruluğunun ölçütü nedir?” sorusudur.

Bilgi, “**değişmezlik**” kavramı ile birlikte bulunur. “**Değişmezlik**” kavramı ve “**tümel önerme**” birlikte olduğunda bilgi elde edilmiş olur. Fen bilimlerinde yani deneysel bilimlerde tümel önermeler formüllerle ifade edilir. Formüller, o konuda sürekli değişmezliğin var olduğunu söyleyen tümel önermelerdir. Felsefe tarihi bir anlamda, her düşünme disiplini için doğru tümel önermenin nasıl elde edilebileceğine ilişkin zihni çabalardan ibarettir.

Veryüzünde dört binin üzerinde din olduğu tahmin edilmektedir. Felsefe bir dini görüşü doğrudan desteklemez veya muhalif olmaz. Ancak düşünme usulleri ile tartışma ortamı meydana getirir. Bir dindeki veya tüm dinlerdeki inancın, özellikle temel olarak o dinin tanrı inancının sorgulanması için evrensel kriterler ortaya koymaya çalışır. O dinin tanrı inancının ve o inanılan tanrının sıfatlarının, se-

bep-sonuç kuralları içerisinde, evrenin varlığını meydana getirebilecek mahiyette olup olmadığını mantık ilkeleri açısından değerlendirilmeye tabi tutma imkânını ortaya koyar. Ateizm gibi tanrıyı inkâr eden ya tanrının yokluğunu kabul eden inançların açmazlarını mantıksal açıdan gösterir. Aklın ve inancın sınırlarını belirler. Bu belirlenen sınırlar içerisinde bir tartışma ve soruşturma geleneği oluşur. Yokluğun ispat edilemeyeceği (hukukta suçsuzluğun), ispatlanamayacağı, delillendirilemeyeceği kuralının tüm hukuk sistemlerine girmiş olması gibi, bu tarz evrensel kuralların bilinmesi ile doğru tartışma ve soruşturma yapılmasına imkân hazırlar.

Felsefe, insanın başlıca iki bilgi kaynağı olan **beş duyunun ve aklın** sınırlarını çizmeye çalışır. İnsanın taraftar olduğu ya da sevdiği bir düşüncedeki veya inançtaki ısrarının ortadan kaldırılabilmesi için, doğruluk-yanlışlık kriterini ortaya koymaya çalışır.

Felsefe, özellikle kavramların netleşmesi ve kavram içeriklerinin iki karşılıklı zihinde örtüşebilmesini sağlamaya ve böylece karşılıklı birbirini doğru anlamamanın usulünü ortaya koymaya çalıştığı gibi, haz ve acı ile kendilerini belli eden ve bildirilen **duyguların** da doğru kavranmasına çalışır. İnsan sadece akıl varlığı değildir. İnsan aynı zamanda bir duygu varlığıdır. Duygularının sayısı ise haz ve acı sayısı kadardır. Yani duygular kadar haz ve acı türü veya haz ve acı sayısı kadar duygu vardır.

Duyguların hazzı ve acısı, bedeni hazlar ve acılar cinsinden değildir. **Descartes**’in tabiriyle; (ruhun varlığını ispatlamak için söylediği) “**gıdıklanmaktan dolayı gülmek ile sevinçten gülmek aynı şey değildir**”. Elimizin yanması ile çektiğimiz acı ile bir yakınımızın vefatından çektiğimiz acı aynı değildir. Yemekten alınan lezzet ile bir çiçeğin güzelliğinden alınan haz aynı değildir. Çiçeğin güzelliğinden alınan haz ile yakınımızın vefatından çektiğimiz acı duygusal haz ve acı türüdür.

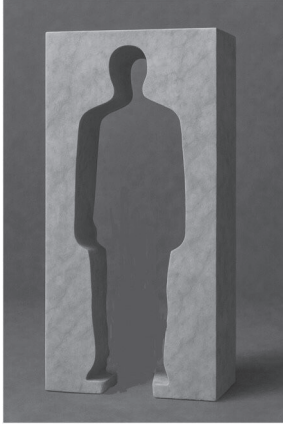
Felsefede **duyguların bilimi** anlamına gelebilecek bir disiplin vardır. O da **sanat felsefesidir**. Sanat felsefesinin alt dalı olan estetiğin problem sorusu “**güzel nedir?**” sorusudur. Bu güzellik, insana duygusal haz veren her alanı kapsar. Bir bahçenin peyzajında kullanılan çiçeklerden ve çiçeklerin yerleştirilmesinden, insanın çizdiği çiçek resmine kadar insana haz veren güzelliğin alanları vardır.

Sanat ikiye ayrılır: birisi bizim dilimizde **sanat** kelimesinin biraz bozulmuş haliyle kullanılan ve pratik sanatları ifade eden **zanaat** kelimesidir. Kuyumculuk, mobilyacılık, demircilik gibi meslekler için kullanılır. Diğeri ise dilimizde “**hüsnü sanat**” olarak veya “**sanayi-i nefise**” olarak ifade edilen ‘**estetik**’tir. Estetik, zanaattan tamamen farklıdır. Her insan ürünü olan şey hem pratik hem estetik yön

taşıyabilir. **Eğer bir şey maddesinden daha değerli ise o nesne bir sanat ürünüdür.** Kalem alırken sadece yazmasına değil, şeklinin hoşumuza gitmesine de bakarız. Fakat bazı sanatlar sadece estetiklik ifade eder. Çiçeğin taklidi olan bir çiçek resmi- nin insana haz ve estetik duygu yaşatmak dışında bir amacı yoktur. Bir güzel yazı tablosu sadece estetik yön taşır.

Sanat felsefesi ise tüm bunlardan farklı olarak, bir eserin içindeki anlamı keşfetmeye çalışan bir disiplindir. Bir insan bir insana bir çiçeği koklaması için vermediği gibi, çiçeğin var olmasından da anlaşılabileceği üzere; çiçeği verenin, verdiği kimseden beklediği “sevilmek arzusu”, doğrudan çiçeğin kendisinde değil insan zihninde anlamlandırılır.

Estetik güzelliği, sanat felsefesi ise eserdeki anlamı tanımlar. Anlam kavramı amaç ile birlikte bulunur. Amaç ise akla ait bir sıfattır. Akı, düşüncesi olmayan amaç takip edemez. Yani ancak ve ancak akı olan bir varlık, bir amaç için bir şey yapmış olabilir. İşte o amacı o eserden ortaya çıkarma usulünü konu edinen felsefeye sanat felsefesi denir.

“insan çevresinden ibarettir”

Amaç ve amaçlılık akla ait bir sıfat olduğu için, eserden sanatkâra doğru yapılan akıl yürütmede, bu amaçlılığın doğru olarak nasıl ortaya çıkarılabileceği bir problemdir. Sanat felsefesinin üzerinde düşündüğü problem bu problemdir. Uzayda bir gezegene gitsek ve bir çiçek resmi görsek, bu çiçek resminden hareketle orada akıllı bir yaşamın olduğuna hükmederiz. Çünkü çiçek şuursuzca çizilmiş olamaz. Çiçek şuursuzca çizilmiş olamayacağı gibi, çiçeğin farklı çizimleri, renkleri, tonları vs. farklı bir anlamı ifade etmek için var olduğunu ifade eder. Bu ifadeyi doğru olarak bulmak çabası sanat felsefesine aittir.

Nesnelerdeki güzel olan ve olmayan ayırımı felsefenin bir problemi olduğu gibi, insan eylemlerinde de güzel olan ve olmayan, doğru olan ve olmayan ay-

rımının belirlenmesi yine felsefenin problemidir. Bu problemdeki güzellik-çirkinlik bir otorite açısından (din, örf, adet, kültür vs.) belirleniyorsa buna **ahlak**, eğer sadece insanın insan olması açısından belirleniyorsa buna **etik** denir. Etik bir anlamda bir eylem-bilimdir. Ahlakın kavramları “**iyi-kötü**”, etiğin kavramları “**doğru-yanlış**” kavramlarıdır.

FELSEFENİN BİREYSEL VE TOPLUMSAL İŞLEVİ

Aristoteles’in dediği gibi, “*insan doğuştan bilmeyi ister*”. Bu söz bizim dilimizde “*merak ilmin hocasıdır*” tabiriyle ifade edilir. Merak, insanın bilme isteğini hareketlendiren yeteneğimizdir. Bilmek insan zihninin çabasıyla gerçekleşir fakat her düşünme bir “bilgi” değildir. Her düşünme doğru bilgi üretmez. Felsefede “bilgi”, yukarıda geçtiği gibi “değişmezlik” kavramıyla birlikte bulunur. Değişenin bilgisi olmaz. Eğer her insanın böbreği farklı çalışsaydı tıp bilimi olmazdı. Eğer dünyanın farklı yerlerindeki suların tamamı +4 santigrat derecede yoğunlaşsaydı fizik bilimi olmazdı. İki hidrojen ve bir oksijen ne zaman birleşirse birleşsin su olmasaydı kimya bilimi olmazdı.

Felsefenin, insanın bilme faaliyeti olarak, en büyük katkısı bireysel anlamda, insana sorgulama duygusunu kazandırmasıdır. Dünyada yaklaşık sekiz milyar insan var. Her insan bir aile içinde, bir toplum içinde, o ailenin ve toplumun kültürüyle yetişir. Eğer insanda sorgulama olmazsa, yamyamların içinde yetişen bir çocuk için insan eti yemek nasıl normal olacaksa, her bir toplumda yetişen kişi de o toplumda var olan yanlışlıkları doğru kabul ederek yetişecek demektir. Eğer sorgulama olmazsa dünyadaki insan sayısınca doğru-yanlış anlayışları var olacak demektir. Hâlbuki doğru bir tane, yanlış ise sonsuzdur. İnsan eğer sorgulamayı ve sorgulama tekniklerini öğrenmezse, kendi bildiğini evrensel doğru zannedecektir.

Felsefenin bu açıdan en büyük katkısı, kendi fikrini diğer fikirlerle karşılaştırma gereğini hissettirmesidir. Dünyada sayısız doğru olduğu inanılan, kabul edilen fikirler, inançlar vardır. Fakat insanın doğruyu bulmak istemesi, doğruyu elde edecek ölçütü bilmesiyle mümkündür. Her arayış hakikate götürmez. Araştırmanın, soruşturmanın, sorgulamanın bir usulü bir metodu vardır. İnsanın kendi yetiştiği toplumdaki ahlaki ve fikri ölçütleri bir kenara bırakması kolay değildir. Bu nedenle felsefe, hakikati arayan kimsenin önüne önce soruşturmanın ölçütünü, sonra da problemleri koyar. Hiçbir insan tüm problemleri tek başına teşhis edemez. Tüm problemlerin çözümünü bulamaz. Ancak bir kısmı ile meşgul olabilir.

Başka fikirleri dinlemeye açık olunması gerektiği gibi, başka fikirlerin bilinmemesi ya da eksik bilinmesi, daha önce tartışılmış bir konunun tekrar baştan tartışılarak gereksiz yere zaman kaybedilmesine yol açar. Olanı gereken; tüm fikir-

leri ve tartışmaları bilmek, tartışmaları kaldığı yerden devam ettirmektir. Felsefe tarihi bu açıdan tüm tartışmaları bildirmekle fikri ilerleme için zaman ve malumat kazandırmış olur.

Felsefe hakikati bulma yolunda sürekli yolda olmaktır. Bu yolda hakikati bilmek isteyen kişiye felsefe, kavramları netleştirmekle, sınırlarını çizmekle, söyleyenin ve dinleyenin zihninde aynı kelimenin çağrışımını da aynı yapmakla yol göstermiş olur. Eğer aynı kelime söyleyenin zihninde aynı çağrışımı yapmazsa iletişim ve anlama gerçekleşmez. “**Peygamber**” kelimesinden bir Müslüman, Allah tarafından gönderilmiş, kendisine vahiy indirilmiş, vazifelendirilmiş günahsız kimseyi anlarken, bir Hristiyan “**peygamber**” kelimesinden **havarileri** anlar. Çünkü Hristiyanlar Hz. İsa’ya normal bir insan veya peygamber olarak değil tanrının oğlu olarak inandıkları için, onların gözünde Hz. İsa peygamber değildir. Bu nedenle “peygamber” kelimesi bir Müslüman ve Hristiyan için aynı çağrışımı yapmaz. Felsefe bu problemin farkına varmayı sağlayarak, tartışmanın aynı çağrışıma ve içeriğe sahip kavramlarla yapılmasına yardımcı olur.

“**Alternatifi bilinmeyen her düşünce inanca dönüşür**”. Bir fikir, o fikre ters olan fikrin ya da fikirlerin gerekçeleriyle bilinmesi durumunda fikir olarak kalabilir. Aksi takdirde, sürekli tek fikri tasdik eden düşünceleri bilmek fakat aykırı düşünceleri bilmemek, aykırı düşünceleri hiç dinlememek, adı düşünce veya görüş de olsa o bir inançtır.

2. BÖLÜM

FELSEFE, MANTIK VE ARGÜMANTASYON

Doğru düşünme ve doğru tartışmanın, doğru bilgi elde edebilmenin ilk şartı, düşünmenin ve tartışmanın doğru kavramlarla yapılmasıdır. Kavram içerikleri, her kavramın zihinde yaptığı çağrışımlar, söyleyen ve dinleyenin zihninde aynı olmazsa doğru anlama ve iletişim gerçekleşemez. Matematikte, iki nokta arasında en kısa yolu ifade eden “doğru” ile “doğru söylüyorsun” ifadesindeki doğru aynı olmadığı gibi özellikle geçmiş tarihli metinlerde kelime çağrışımları ve kavram içerikleri çok farklı olabilmektedir. Fransızcadan dilimize geçen “**onur**” kelimesi, yüzyıl önce kibir, kendini beğenme anlamında kullanılmış iken, bugün izzet ve şeref anlamında kullanılmaktadır. Bu fark bilinmezse, o dönem kelimelerinin karşılıkları üzerinde araştırma yapılmadan o eserler okunursa tamamen yanlış anlaşılacağı açıktır. Bu nedenle geçmişteki bir kitabı yazan bir yazarın kitabında kastettiği ile bizim anladığımızın aynı olup olmadığına dikkat edilmelidir. Felsefede bu konu dil felsefesi içinde özellikle yorum bilim anlamına gelen hermeneutik içerisinde çok yönlü tartışılır ve metin yazarının kastettiği anlamı nasıl doğru olarak yakalayabileceğimizin ölçütleri bulunmaya çalışılır.

Doğru akıl yürütmeler için, öncelikle akıl yürütmede kullanılan kavramları doğru bilmek gerekir. Bu tüm disiplinler için geçerlidir. Kelimelerin olumlu mu olumsuz mu anlam içerdiği, başka hangi anlamlara geldiği, yazarın bu anlamlarda burada hangisini kullandığı gibi problemler göz önüne alınarak anlama faaliyeti gerçekleştirilmelidir. Doğru akıl yürütme için, doğru olarak bilinmesi gereken kavramlara sırasıyla bakalım:

Argüman / İstidlal

Türkçemize **delillendirme** olarak çevrilebilecek olan argüman kelimesi, sebep ve sonucun birlikte değerlendirilmesiyle elde edilen doğru sonucu ifade eder. Kelime hem bir konuyu ispatlamak üzere öne sürülmüş sebep veya neden dediğimiz önermeyi, hem de o önermeye bağlı olarak söylenmiş sonucu birlikte ifade eder.

Argümantasyon yani delilli olarak nedenleri sonuçlara bağlama metodu yukarıda geçtiği gibi **tümevarım**, **tümdengelim**, **analoji** ya da **kıyas** türünden akıl yürütmelerdir. İstidlal yani “**delilli olarak konuşmak**”, arka arkaya dizilen cümleler arasında zorunluluk bağının kurulması demektir. Her cümlenin önceki cümleden zorunlu olarak çıkması gerekir. Aksi takdirde bu akıl yürütme değil; varsayım, kanaat ya da görüş olur ki bilgisel anlamda bir değeri yoktur.

Tümevarım, tek teklerden, tikelden tümele doğru bir akıl yürütmedir. Tümevarım ile elde edilecek tümel önermenin nasıl ve hangi şartlarda doğru olarak elde edilebileceği, bilim felsefesinin başlıca problemidir. **Tümevarımda bilgi artışı gerçekleşir.**

Bakır metaldir ve elektriği iletir

Demir metaldir ve elektriği iletir

Cıva sıvı metaldir ve elektriği iletir

Öyleyse metaller elektriği iletir

Tümevarımla elde edilen bu tümel önerme, tümdengelimsel akıl yürütmenin ilk önermesidir. Bir tümel önerme tümdengelimsel akıl yürütmenin ilk önermesi olarak kullanıldığında, ondan elde edilecek sonuç kesindir. Fakat ilk tümel önermede yani öncülde, zaten içerik olarak bulunan gerçek son önerme olan çıkarım önermesinde söylendiği için, bilgi artışı gerçekleşmez. **Tümdengelimde bilgi artışı gerçekleşmez.**

Metaller elektriği iletir

Alüminyum bir metaldir

Öyleyse alüminyum elektriği iletir

Analoji ya da **kıyas** türünden yapılan akıl yürütme, iki öneme arasındaki benzerliklerden sonuç çıkarma anlamı taşıdığı için, bu tip akıl yürütmelerin bazıları zorunlu sonuç verir, bazıları ise mümkündür, kesin sonuç vermez. Analoginin kesin sonuç vermesi için tüm özelliklerin kıyaslanması gerekir.

Zorunlu olan kıyasa örnek:

Her ne zaman güneş doğarsa gündüz olur

Güneş doğmuştur

O halde şimdi gündüzdür

Mümkün kıyasa örnek:

Dünyada atmosfer var ve hayat var

Marsta atmosfer var

O halde Marsta hayat vardır

Burada sonuç olan önerme kesinlik değil, ihtimal belirtir. “**Marsta hayat olabilir**” diye anlamak gereklidir. Çünkü atmosfer hayatın var olabilmesinin milyarlarca şartından biridir. Bu şartlardan birini delil olarak kullanmak, zorunlu sonucu değil ihtimal içerisinde mümkün bir sonucu bildirir.

Temellendirme

Temellendirme, bir iddianın gerekçelendirilmesi demektir. Yani niçin, ne zaman ya da nasıl gibi sorulara verilen cevaplardan ibarettir. Eğer sonuç zorunlu önermelerden üretilmiş ve tutarlılık muhafaza edilmişse o akıl yürütmede söz konusu olan problem temellendirilmiş demektir. Temellendirme denilen düşünme faaliyetinde kritik olan ilk önermedir. İlk önerme kesinleşmiş bir önerme ise, tündengelikle ondan yine kesinleşmiş önermeler elde edilir. Ancak çoğunlukla olduğu gibi ilk önerme bir kabulden ibaret ise, o zaman sonuçlar sadece kanaati bildirir. Bilgisel değeri olmaz.

Sonucu zorunlu olan temellendirme örneği:

Her sebep ancak kendisinde olan özelliklerin varlık nedeni olabilir. Hiçbir şey kendisinde bulunmayan bir özelliğin varlık nedeni olamaz. Su bir kâğıdı tutuşturamaz. Çünkü suda yakma özelliği yoktur. Biz yanmış bir kâğıt gördüğümüzde bunun suya dokunmasından olmadığını, ancak ve ancak bir ısıya temas etmesinden olduğunu biliriz. Bunun gibi canlı dediğimiz varlıklarda bir “birlik” olduğunu yani her parçacığın, bütününe faydasına çalışacak şekilde işbölümü içerisinde var olduğunu biliriz. İş bölümü yapmak, olabilecek sonsuz yerlerin içinde sadece faydası olan yerde bulunmak ve ona göre çalışmak atomlarda bulunan bir özellik değildir. Çünkü atomlar durmaları gereken yeri veya durmamaları gereken yeri bilmezler. “Birlik” ise bir kemerli köprüyü yapmak gibi, her taşın bulunması gereken yerde olmasıyla mümkündür. Bu zorunlu ve amaçlı sevk ise sebep olarak görülen atomlarda bulunan bir özellik değildir.

Bu paragrafta sebepler ve sonuçlar birbiriyle karşılaştırılmış, sonuçların var olması için gerekli zorunlu şartların, sebep olarak görülen atomlarda bulunmadığı tespit edilmiştir.

Sonucu zorunlu olmayan temellendirmeye örnek:

İnsanın bir canlı olması dolayısıyla, tüm canlılar gibi beslenmek zorundadır. Bu nedenle bir kısım insanlar üretir, tüm insanlar da tüketirler. Ürünü tüketiciye ulaştırılanlar her zaman çok kazanırlar. Bu ise çalışan fakir ve çalışmayan zengin sınıfını doğurur. Bu ise iki sınıf arasında çatışmaya neden olur. Tüm insanlık tarihi üretkenlerle üretileni satanlar arasındaki farktan ortaya çıkan çatışmalardan ibarettir.

Burada insan tarihini belirleyen şeyin sadece çatışma olduğu ve çatışmanın da sadece üretim-tüketim kaynaklı olduğu iddia edilmiştir. Hâlbuki tarih sadece çatışmalardan kaynaklı olmadığı gibi, var olan çatışmaların tek nedeni beslenmek değil, dini, kültürel, insani (şan, şeref arzusu vs. gibi) çok fazla sebepleri vardır. Bu paragrafta neden ve sonuçlar arasında iddia edilen zorunluluk bağı yoktur.

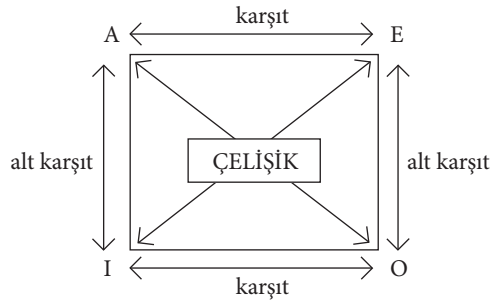
Öncül

Akıl yürütmede üzerinden sonuç çıkarılacak önermeler öncüllerdir. **Öncüllerin doğruluğu mantığın konusu değildir.** Mantık, iki veya daha fazla öncül olan önermelerin ortak olarak söyledikleri açıkça görünmeyen bilgiyi ortaya çıkarmakla sınırlıdır. “İnsanlar ölümlüdür”, “Ali insandır” dediğimizde, mantık insanların ölümlü olup olmadığına ilişkin bir yargının doğruluğuna bakmaz. He iki öncülün bir araya gelmesi durumunda ortaya çıkan sonuca bakar.

Her mantıksal akıl yürütmede gizli bir “eğer” kelimesi vardır. Yani eğer “insanlar ölümlüdür” diyorsan, “Ali de insandır” diyorsan, “Ali ölümlüdür” sonucu zorunlu olarak çıkar. Mantık **tutarlılığı** denetler, **doğruluğu** denetlemez. Tutarlı olmayan çelişkili olur. Eğer akıl yürütmede bir çelişki yoksa sonuç **geçerli** olur.

Tutarlılık-Çelişiklik

Mantık, bir disiplin olarak, sadece önermeler arasındaki ilişkiyi şekil bakımından inceler. İçerik mantığın konusu değildir. Önermelerin kastettikleri konuları denetlemek, doğruluklarını denetlemek tecrübenin işidir. Önermeler arasında çelişki yoksa tutarlılık var demektir. Bu tabloda aşağıdaki gibi gösterilir:

A= tümel olumlu

E= tümel olumsuz

I= tikel olumlu

O= tikel olumsuz

“Tüm gezegenler güneşten kopmuştur”

“Hiçbir bitki düşünemez”

“Bazı hayvanlar yumurtlar”

“Bazı hayvanlar etcil değildir”

Tabloya dikkat edersek:

A ve O çelişiktir. Örnek verirsek, tümel olumlu önerme “tüm kuşlar kanatlıdır” dediğimizde O yani tikel olumsuz “bazı kuşlar kanatlı değildir” olacağı için çelişik olur.

E ve I çelişiktir. Örnek verirsek, tümel olumsuz önerme “hiçbir canlı ebedi değildir” dediğimizde I yani tikel olumlu önerme “bazı canlılar ebedidir” olacağı için çelişik olur.

A ve E karşıttır. Örnek verirsek, tümel olumlu önerme “tüm kuşlar kanatlıdır” dediğimizde, tümel olumsuz önerme “hiçbir kuş, kanatlı değildir” olacağı için karşıt olur.

I ve O karşıttır. Örnek verirsek, tikel olumlu önerme “bazı canlılar bitkidir” dediğimizde tikel olumsuz önerme “bazı canlılar bitki değildir” olacağı için karşıt olur.

Bu kurallara uyulursa yani çelişme ve karşıt olunmadığı zaman akıl yürütme-de kullanılan önermeler birbiriyle tutarlı olur. Tutarlı olmayan çelişik olur. Önermeler arasında çelişki olmadan akıl yürütme yapılmışsa sonuç geçerli olur.

İlim / Bilgi / Değişmezlik Bilgisi

İlim, teorik olarak elde edilen bilgiyi ifade eder. **Malumat**, tümel olarak kullanılacak duruma eriştiğinde, yani *değişmezlik özelliği barındıran tümel bilgi olduğunda*, **tümel önerme olduğunda ilim olur**. İlim bazen bilim ve fen ile de aynı anlamda kullanılmakla birlikte, aralarında fark vardır. İlim kelimesi, **bilim** ve **fen** kelimesini de kapsar fakat bilim kelimesi ilim kelimesini tümüyle kapsamaz. Tüm beşeri yani insani bilgi elde etmeler ilim kategorisi içinde değerlendirilir. Mantık, matematik, felsefe, psikoloji, sosyoloji, hukuk, eğitim gibi bilgi türleri ve deneysel ilimler olan fizik, kimya biyoloji vs. gibi disiplinlerin araştırma faaliyetleri ile elde ettikleri teorik bilgi ilim kategorisi içinde yer alırlar. İlim tümelin bilgisidir. Aristoteles’in dediği gibi, “*idrakin asli meselesi tümel olandır*”.

Bilim / Fen

İlmin ya da değişmezlik özelliği barındıran bilginin pratik olarak kullanılmasını ifade eder. Bilimsel araştırmanın kökeni **Francis Bacon**’dan itibaren tümevarımdır. Tek teklerden, genele doğru elde edilen bilginin o ana kadarki deneyimlerde değişmezliği keşfedildiğinde, yani tümel önerme elde edildiğinde, o bilgi yani ilim, pratik olarak kullanılabilir hale gelir. **Fen bilimlerinde o** tümel önerme kanun olarak bilinir. **Kanunun ifadesi ise formüllerle yapılır**. Fen bilimlerinde

formüller, o sınırlar içinde bir değişmezliğin olduğunu ifade eder. Bilim tek tek nesnelerin, varlıkların bilgisidir. Tek tek aynı türden nesnelerin tümünde geçerli olan değişmezlikleri tespit eder. Bilim, her bir nesne için tümeli elde etme peşindedir. Fakat bilim, tek tek nesnelerden elde edilen tümelerle, diğer tümelerin bir araya getirilerek tekrar tüm tümelerden yeni bir tümel hakikat elde etme peşinde değildir. Böyle bir alanı yoktur. Bu alan felsefenin ve dinin alanıdır. Bu noktanın iyi ayırt edilmesi gerekmektedir.

(Hikayede) kör öğrencilerin hiç duymadıkları bir hayvana mesela bir file dokunmaları istenir. Her öğrenci filin ayrı bir bölgesine dokunur. Bazısı kulağını, bazısı hortumunu, bazısı bacağını, bazısı kuyruğunu tutar. Sonra o öğrencilerden fili tarif etmeleri istenir. Filin kulağını tutanlar filin ince yaprak gibi bir şey olduğunu, hortumunu tutanlar filin esnek boru gibi bir şey olduğunu, bacağını tutanlar filin sütun gibi bir şey olduğunu, kuyruğunu tutanlar filin ince uzun bir şey olduğunu anlatırlar. Bu temsilden hareketle hem felsefe ile bilimin farkı, hem de **hakikatin tümel olması** ne demek olabilir?

Bir köprüde kullanılacak demirin miktarını tespit etmek için demirin hangi elementlerle, hangi kalınlıkta vs. ne kadar çekme kuvvetine dayanabildiği deneyler yapılarak tespit edilir. Bu tespit bir tümevarım faaliyetidir, bir ilmi araştırmadır. Sonuç bir formülle yani bir tümel önerme ile ifade edilir. Sonra yapılacak köprünün üzerinden geçecek araçların azami ağırlığı tespit edilir. Elimizdeki formüle göre kullanılacak demir miktarı tespit edilir. Burada formülü yani önceden değişmezliği saptanmış tümel önermeyi esas alarak köprünün malzeme miktarını vs. tespit etmek bir tümdengelim faaliyetidir.

Akıl Yürütme / Muhakeme

1. TÜMEVARIM / İSTİKRA'

Özelden genele, tikelden tümele doğru yapılan akıl yürütmedir. **Francis Bacon**'a kadar, **Aristoteles**'in tümdengelim anlayışı ön planda iken, **Bacon** ile birlikte tümevarım daha çok önem kazanmıştır. Tümevarım genel geçer bilgiyi elde etme noktasında tümdengelimden daha çok yeni bilgi elde etmenin bir usulüdür.

Özelden genele, tekilden tümele doğru yapılan akıl yürütmedir. İlmin metodu tümevarımdır. Bilgi genelleştirilebilmesi durumunda bilimin, tecrübenin ve sanatın kaynağını oluşturur. Bir laboratuarda veya bir ortamda yapılan araştırmalar genel geçer bir bilgi tespiti içindir. Her bir denemeye bakılarak bir değişmeyen sonucun olup olmadığı bulunmaya çalışılır. Eğer değişmeyen bir sonuç bulunursa, bu sonuç şartları ile birlikte yazılır.

Suyun kaynama noktasını tespit etmek istediğimizi düşünelim. Saf suyun donma noktasını da sıfır olarak kabul edelim. Suyu deniz kenarında kaynatmış-

mızda kaynama noktasını yüz olarak okuruz. Aynı suyu Ağrı dağının tepesinde kaynatsak 70-80 derece arasını görürüz. Bu durumda yüksekliğe göre farklı kaynama dereceleri çıkar. Burada sabitlik olarak deniz kenarı yani fen dilinde “1 atmosferlik basınç” olan yerde her zaman 100 derecede kaynadığını, 100 derecede kaynayan sudan ne kadar buhar çıkacağını, derece arttıkça mesela 110 derecede ne kadar buhar çıkacağını tümevarım metoduyla tespit ederiz.

Tümevarımın en önemli özelliği yeni bilgi vermesidir. Fakat yeni bilginin ne derece sıhhatli olduğu bilim felsefesinin başlıca tartışma konusudur.

Tümevarım iki çeşittir:

A. Tam tümevarım

Akıl yürütme konusu olan unsurlarının tamamının **tespit edilme imkânı olan** tümevarım çeşididir. Nüfus sayımında her bir kişiye memleketlerinin neresi olduğu sorularak X memleketli kaç kişinin olduğunu tespit etmek gibi. Bu tümevarım türü bilim felsefesinde tartışma konusu değildir. Çünkü problemin tamamını gözlemlleme ile çözme imkânı vardır. Tam tümevarımın olumsuzunu ispatlamak mümkündür. “Bu sınıfta kedi yoktur” veya “bu okulda kedi yoktur” gibi olumsuz önermeler sınırlı bir bölgeye (tikel olarak) baktığı için ispatlanabilirler.

B. Eksik tümevarım

Bilim felsefesinin tüm tartışmaları eksik tümevarımın çerçevesi içindedir. Eksik tümevarım, tam tümevarıma aykırı olarak akıl yürütme konusu olan unsurların tamamının **tespit edilme imkânı olmayan** tümevarım çeşididir. Bu tümevarım türü, tümevarımın hedefi olan kesin tümel önermeyi bulma amacıyla, başlangıçta gözleme başvururken, unsurların tamamı gözlemlenemediği, tespit edilemediği için tespit edilenlerden hareketle genel hakkında yargıda bulunma metodu olarak tatbik edilir. Eksik tümevarım da ikiye ayrılır:

• Olumsuz tümevarım:

Bu tümevarım türü, genel hakkında yapılan olumsuz yani “yoktur” anlamına gelen önermeleri tanımlar. Tümevarımın başlangıç önermeleri duyularda bulunduğu halde, varmak istediği tümel önermenin konusu duyularda bulunmadığı için, o tümel konu hakkında “değil” veya “yoktur” anlamına gelen bir önerme üretmek mümkün değildir. Çünkü “değil” veya “yoktur” dediğimiz konuyu ispatlamamız için tüm evreni dolaşp, her noktaya bakıp göstermemiz gerekir ki bu imkânsızdır. Bu nedenle **olumsuz eksik tümevarım** ile yapılmış önermeler **geçersiz** kabul edilir.

- **Olumlu tümevarım:**

Bilim felsefesinin konusu olan tümevarım, bu alanda üretilen önermelerle ilgilidir. “*Olumlu olmak*” bir anlamda “*var olmak*” anlamına gelir. İspat varlık dünyasında yapılabildiği gibi, geçerli akıl yürütmeler de varlık yani var olanlarla ilgili olarak yapılabilir. Olumlu tümevarım da ikiye ayrılır:

- **Nesnenin değişmez / asli / zatî özelliklerinden yapılan tümevarım:**

Bu tümevarım türünde sonuç başlangıçta bellidir. Bir nesne tanımlanırken, o nesneden asla ayrılamayan özelliklerle, sıfatlarla yapılan tanımlamalar, o nesnenin tüm gördüğümüz-görmediğimiz fertleri için de geçerlidir ve zorunludur. Bu madde kesinlik içerir. Bir kuğunun iki ayrı tür sıfatları vardır. Birincisi canlılık, kuş olma, yumurtlama, suda yüzme vs. gibi kuğu denilince akla zorunlu olarak gelen (a priori) sıfatlardır. “Demir” dediğimizde, onun sert olması, ağır olması, metal olması, paslanması, elektriği iletmesi, yüksek sıcaklıkta erimesi vs. gibi sıfatları da zorunlu olarak düşündüğümüz gibi. Bu sıfatlar “demir” kelimesini söylediğimizde, kelimenin zorunlu olarak zihnimizde uyandırdığı sıfatlardır. Bu zorunlu olan sıfatlar bir nesnenin kendisinde olduğu gibi, aynı nesnenin tüm fertlerinde de aynıdır. Bu nedenle bu tip önermeler kesin bilgi içeren önermelerdir. Tümevarımda hedef bu tip kesin bilgi veren özelliklerin ortaya çıkarılmasıdır. Eğer bir akıl yürütme neticesi, bir nesnenin arızı zannedilen bazı özelliklerinin onun asli özelliği olduğu ortaya çıkmışsa orada değişmez bilgi elde edilmiş, bilimsel bilgi artmış demektir.

- **Nesnenin değişebilir / arızî / ilintisel özelliklerinden yapılan tümevarım:**

Yukarıda bahsettiğimiz kuğu örneğinde kuğunun canlı olmak, kuş olmak, yumurtlamak gibi asli özellikleri olduğunu ve “kuğu” dediğimizde bunları zorunlu olarak düşündüğümüzü söylemiştik. Kuğudan bahsettiğimizde zorunlu olmayan bazı özellikleri de (aposteriori) dile getiririz. Kuğunun boyu, kilosı, boynunun uzunluğu, rengi vs. gibi. Veya demirden bahsettiğimizde, demirde zorunlu olarak var olmayan özellikler de vardır. Demirin şekli, rengi, büyüklüğü, inceliği-kalınlığı vs. gibi. İşte “*bir varlığın tanımında zorunlu olarak bulunmayan, fakat gözlemlediğimiz üyelerinde bulunan bir özelliğin, o varlık türünün tüm fertlerinde bulunduğundan (tümünü göremediğimiz için) nasıl emin olabiliriz?*” Bu soru başta tümevarımın sonra da bilim felsefesinin temel sorusudur. Nesnenin değişebilir/arızî olarak bilinen özelliklerinden bazılarının değişmez olduğu ortaya çıktığında veya değişmez denilenin değişebilir olduğu ortaya çıktığında ilmi/bilimsel ilerleme gerçekleşmiş olur. Tüm maddeler gibi su da soğudukça daralıp sıkıştığı ve birim hacminin ağırlaştığı düşünülür iken, tam tersine suyun maddelerin çoğunluğuna zıt olarak +4 derecede yoğunlaştığının keşfedilmesiyle, bu özellik suyun

değişmez/asli özellikleri arasına girmiş oldu. İlimde/bilimde ilerleme bu şekilde gerçekleşir.

Geçen yüzyılın en büyük bilim felsefecilerinden filozof **Popper**, eksik tümevarımın değişebilir kısmında bulunan nesneye ait özelliklerin tümevarımla genelleştirilemeyeceğini, ancak her görülen ile her yapılan deney ile pekiştirilebileceğini, bundan daha fazlasının olamayacağını söyler. Biz mesela şu ana kadar sürekli beyaz kuğu görürsek, “tüm kuğular beyazdır” gibi bir yargıya varamayız. Gördüğümüz beyaz kuğular sadece “tüm kuğular beyazdır” önermesini pekiştirebilir. Çünkü beyazlık kuğunun asli özelliği değildir, yani renk kuğunun zorunlu tanımından değildir. Tek bir siyah kuğu ile “tüm kuğular beyazdır” hükmü bozulabilir ki, zaten siyah kuğu vardır ve “tüm kuğular beyazdır” hükmü bozulmuştur.

Nesnenin değişebilir özelliklerinden bazılarının değişmez olduğu ortaya çıkmasıyla bir zorunlu ve doğru tümel yargı elde edilmiş olur, tıpkı suyun +4 derecede yoğunlaşması veya sıfır derecenin altında suyun hacim kazanması, dolayısıyla hafiflemesi gibi. Bu tip bir tümel önerme artık bundan sonra tümdengelsel akıl yürütmenin ilk önermesi olarak kullanılır. Eğer bir su borusu imal edilecekse onun suyun sıfır derecenin altında genişlediği göz önüne alınarak yapılması gerekecektir. İşte bu bir tümdengelsel faaliyet yani bilimsel faaliyet olur.

2. TÜMDENGELİM / TALİL

Genelden özele, tümelden tikele doğru olan akıl yürütmeyi ifade eder. Tümdengelim, ilk önerme ve ikinci önerme yani öncüller arasındaki zorunlu sonucu ortaya çıkaran bir akıl yürütme tipidir. ***Dikkat etmek gerekir ki burada zorunlu olan ilk ve ikinci önermenin doğru olup olmadığı değil, iki önerme arasından çıkarılan sonucun iki önerme doğru kabul edilmesi durumundaki zorunluluğudur.*** İlk önermenin ve ikinci önermenin doğru olup olmadığı ile mantık ilgilenmez. Mantığın ilgilendiği önermeler arasındaki ilişkinin doğru kurulması yani **tutarlılıktır**. Doğruluğu mantık denetleyemez. **Doğruluk**, önerme ile önermenin konusunun uyumlu olmasıdır. Doğruluk duyularla, tecrübe ile denetlenir.

Tümdengelim, genelden özele yapılan akıl yürütmedir fakat tümdengelimin ilk önermesi olan tümel önermeyi elde etmek için yani genele ulaşmak için tümevarım kullanılır. **Değişmezlik** tespit edildiğinde ise buna **kanun** adı verilir. Kanun kelimesi, o keşfettiğimiz durumun nedeni değil, bizim orada bir değişmez olduğunu ifade etmek için kullandığımız isimden ibarettir. *Biz değişmezliğin nedenini değil, değişmezliğin olduğunu biliriz ve bu değişmezliğe de kanun adı veririz.*

Kanunları matematiksel formüllerle ifade ederiz. Çünkü **matematik değişmezlik ilmidir**. Matematikle ifade edilebilen önerme bilim kategorisine dâhil olmuş olur.

Üstteki tümevarım maddesinde geçtiği gibi, suyun 1 atmosfer basınç altında 100 derecede kaynadığı tespit edildikten sonra, örneğin, diyelim ki bir fabrika düdüklü tencere imal edecek olursa, suyun çıkabileceği en yüksek sıcaklık mesela 110 derecede olsun. 110 derecede sudan çıkacak buhar miktarı belli olduğu için, o basınca dayanıklı olacak sac kalınlığı seçilerek düdüklü tencere imal edilir. Burada bilimsel bilgi formül olarak esas alınmış, o formüle göre bilimsel bir faaliyet ve imalat yapılmıştır. Bu bir tümdengelim yöntemidir.

Tümdengelimde bilgi artışı yoktur, fakat en önemli özelliği kesin bilgi vermesidir. Tümdengelimdeki tartışma konusu ise, ilk önermenin nasıl doğru olarak elde edilmiş olabileceği ile sınırlıdır.

Bir tümdengelimsel akıl yürütmede tutarlılık ve geçerlilik kavramlarını anlayabilmek için yukarıda verdiğimiz örneği tekrar edelim:

- Nadir olan kıymetlidir.
- Kör at nadirdir.
- Kör at kıymetlidir.

Bu tümdengelimsel akıl yürütmede son önerme olan “kör at kıymetlidir” önermesi, ilk iki önermenin ortak sonucudur. Bu anlamda **tutarlıdır**. Fakat birinci önerme olan “nadir olan kıymetlidir” önermesi ise madenlerle sınırlı olduğu halde genelleştirildiği için yanlıştır. İlk önerme doğru olmadığı için bu akıl yürütme **tutarlı** fakat **geçersizdir**. Bu akıl yürütme bir **safsata** örneğidir.

Başka bir örnek verelim:

- Hiçbir cümle, düşünen bir neden olmaksızın yazılmış olamaz. (**Tümel önerme**)
- Bu mağara duvarında yazılı bir cümle var.
- O halde bu cümle, düşünen bir neden olmaksızın yazılmış olamaz.

Bu tümdengelimsel akıl yürütme ise hem **tutarlı** hem de **geçerlidir**. Çünkü anlam ifade eden bir cümle doğrudan ya da dolaylı olarak mutlaka düşünen bir zihnin ürünüdür. Bu tümdengelimsel akıl yürütmeyi devam ettirebiliriz:

- Bu cümle, düşünen bir neden olmaksızın yazılmış olamaz. (**Tümel önerme**)
- Yeryüzünde düşünen canlılar sadece insanlardır.
- O halde bu cümleyi yazanlar insanlardır.

Tümdengelimsel akıl yürütme en çok bilimsel faaliyetlerde kullanılır. Bilimsel faaliyetin başlangıç kabul ettiği formüller, birer tümel önermedirler:

- Gerilim, akım ile direncin çarpımına eşittir. ($E=IxR$)(**Tümel önerme**)
- Bu telden 10 amper akım geçiyor ve tel direnci 22 ohmdur.
- O halde bu teldeki gerilim 220 voltur. ($10 \times 22=220$)

Tümdengelimim bilimdeki kullanımına örnek vermeye devam edelim:

- Direnç, gerilimin akıma bölümüne eşittir.(**Tümel önerme**)
- Gerilim kaynağımız 220 volt, bizden 11 amperlik akım istenmektedir.
- Telden 11 amper geçmesi için direnç 11 amper geçirecek şekilde hesaplanmalıdır.
- 220'yi 11'e bölersek, 20 buluruz.
- O halde bize 20 ohmluk tel gereklidir.

Bir örnek de inşaattan verelim:

- (örnek)Demirin mm2 başına taşıdığı gerilme yükü 1.25 kg'dır. (**Tümel önerme**)
- Bu köprüden azami anlık 100 ton vasıta geçecektir.
- O halde, $100\ 000\text{ kg} / 1.25 = 80\ 000\text{ mm}^2$ kalınlıkta toplam demir gereklidir.

Başka bir örnek:

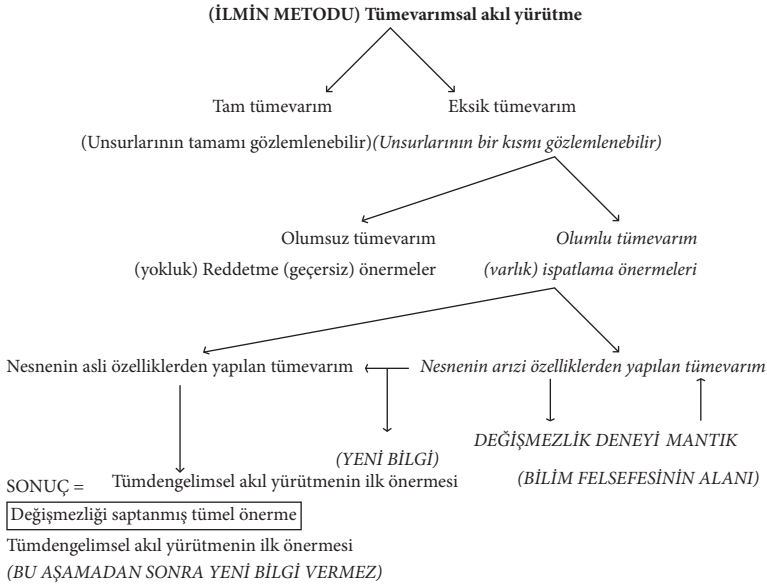
- Bir cismi havaya kaldırmak için onun ağırlığından fazla kuvvet uygulamak gereklidir
- Uzaya gönderilecek füze 25 tondur
- O halde itme gücü 25 tonu geçmek zorundadır.

Aşağıdaki tabloda tümevarım ve tümdengelimim düşünme disiplini içindeki konumları tanımlanmıştır:

Tekil önerme (Duyularla gözlemlenebilir bir nesne için geçerli önerme)

Tikel önerme (Duyularla gözlemlenebilir birden fazla nesne için geçerli önerme)

Tümel önerme (Aklın gözlemlenebilir nesnelerden hareketle, gözlemlenemeyenler için ürettiği önerme)

3. ANALOJİ / KIYAS

Birbirine benzer iki şey ya da önerme arasından, aralarındaki ortak özelliğe bakarak bir sonuç çıkarma işlemidir. *Kıyas tümdengelim yöntemine dayanır. Tümdengelimde dayanan kıyaslar zorunluluk, tümevarımsal çıkarımlar olasılık içerir. Yani bir tümdengelimde öncüller doğru ise sonuçta zorunlu olarak doğrudur.*

Kıyas, doğru düşünmenin ve sağlam hükme ulaşmanın en temel aracıdır. En genel mânasıyla kıyas, bilinen iki hükümden bilinmeyen üçüncü bir hükme zorunlu olarak ulaşma işlemidir. Bu yönüyle kıyas, sadece mantığın değil, bütün ilmi ve felsefi düşünmenin iskeletidir. İnsan çoğu zaman sonuçlara sezgiyle varır; fakat bu sonuçların gerçekten zorunlu olup olmadığını gösteren şey, sezgi değil, kıyastır.

Kıyas üç unsurdan oluşur: büyük önerme, küçük önerme ve sonuç. Büyük önerme genel bir kuralı, küçük önerme bu kuralın özel bir duruma uygulanmasını, sonuç ise bu ikisinin zorunlu neticesini ifade eder. “Bütün insanlar ölümlüdür. Sokrates insandır. O hâlde Sokrates ölümlüdür.” örneği, kıyasın en yalın ve öğretici biçimidir. Burada sonuç, öncüllere eklenmiş yeni bir bilgi değil, öncüllerin içinde zaten gizli bulunan bir hakikatin açığa çıkmasıdır.

Kıyasın değeri, verdiği sonucun zorunluluğunda yatar. İyi kurulmuş bir kıyasta, öncüller doğru ise, sonucu reddetmek mantıken imkânsızdır. Bu sebeple mantık geleneğinde kıyas, “burhan”ın yani kesin bilginin ana yolu sayılmıştır. Fakat bu zorunluluk, sadece biçimden değil, öncüllerin doğruluğundan gelir. Yanlış öncüllerle kurulan en düzgün kıyas bile yanlış sonuç verir. Bu yüzden kıyas, hem şekil hem madde bakımından denetlenmek zorundadır.

Kıyaslar genel olarak basit ve bileşik diye ayrılır. Basit kıyas, tek bir çıkarım yapar; bileşik kıyas ise birden fazla kıyasın birleşmesinden oluşur. Yüklemlî (kategorik) kıyaslar, en temel biçimi oluşturur. Koşullu, zincirleme, sorit ve dilemma gibi yapılar ise kıyasın daha gelişmiş formlarıdır. Bunların her biri, düşüncenin karmaşık yapısını düzen altına almak için geliştirilmiştir.

Kıyasın karşısındaki en büyük tehlike safstadır. Safstata, görünüşte kıyas olan, fakat gerçekte zorunlu bağ kurmayan hatalı çıkarımdır. Eksik öncüller, gizli varsayımlar, belirsiz kavramlar ve acele genellemeler, düşüncenin en yaygın bozulma sebepleridir. Bu yüzden mantık eğitiminin amacı sadece doğru kıyas kurmak değil, yanlış kıyası fark edebilme mele-kesini kazandırmaktır.

Sonuç olarak kıyas, insan aklının en temel disiplini, düşünmenin ölçü aletidir. Kavramlar net değilse kıyas işlemez; öncüller sağlam değilse sonuç güvenilirmez; kurallar bilinmiyorsa düşünce keyfileşir. Bu sebeple kıyas, sadece bir teknik değil, doğru düşünmenin ahlâkıdır.

A. Basit kıyaslar

İki öncül önerme ve bir sonuç önermesinden oluşan kıyaslardır:

- Kesin kıyas

Öncüllerin içeriğinde gizlenmiş olarak bulunan hükmün, sonuç önermesinde ortaya çıkarılmasıdır. Sonuç, öncüllerde zaten gizli anlam olarak mevcuttur

► Yüklemlî kesin kıyas

Büyük terim (sonuç olan önermenin yüklemi), **orta terim** (öncüllerde tekrarlanan terim) ve küçük terimin (sonuç önermesinin öznesi olan terim) bulunduğu basit ve kesin kıyas tipidir.

(Her) yazının bir yazarı vardır

Hiyeroglif **bir yazıdır**

(O halde) hiyeroglifin **bir yazarı vardır**

“**Bir yazarı vardır**” **büyük terim**, “hiyeroglif” küçük terim, “**yazı**” ise **orta terimdir**. Burada dikkat edilmesi gereken nokta; sonuçta bulunan anlamın yani hiyeroglifin bir yazı olduğu ve onun bir yazarının olduğu hakikati zaten öncüllerde içerik olarak mevcuttur. Sadece öncüllerde kapalı olarak bulunan anlam, sonuçta açık olarak ifade edilmiştir. Bir başka örnek:

Canlılar hücrelerden meydana gelir

Mantar (bir) **canlıdır**

(O halde) mantar **hücrelerden meydana gelir**

“**Hücrelerden meydana gelir**” büyük terim, “mantar” küçük terim, “canlı” ise orta terimdir. Sonuç daima öncüllerin tikel veya olumsuz olması gibi en zayıf olanına bağlıdır. Öncüller tümel olumsuz olduğunda zaten geçersizdir.

► **Koşullu kesin kıyas**

Şarta bağlı olarak yapılan bitişik, ayrık veya yüklemli önermelerden yapılan kesin kıyastır:

Hava ısındığında elektrik telleri uzayıp sarkar
Hava ısındığında yaz gelmiş demektir
O halde yaz geldiğinde elektrik telleri uzayıp sarkar
 Veya,

Eğer bir şey bileşik olursa mutlaka bölünecektir
Bölünebilen şeylerin ömrünün sonu vardır
O halde bileşik olanların ömrünün sonu vardır
 Veya,

Bir şeyde amaç varsa, bulunduğu andan sonrası için hedef vardır
Bir şeyde bulunduğu andan sonrası için hedef varsa orada düşünme vardır
Öyleyse bir şeyde amaç varsa orada düşünme vardır

• **Seçmeli kıyas**

Basit kıyasların kesin kıyastan sonra ikinci bölümü olan seçmeli kıyasta, öncüllerden birincisinin şartlı önerme olması gereklidir. Sonucun kendisi veya karşıtı mutlaka öncüllerde anlam olarak veya şekil olarak bulunmak zorundadır. İkinci öncül ise yani seçmeli öncül, ister şartlı ister şartsız olsun, şartlı öncülün taraflarından birisi veya bir tarafın karşıtı olmalıdır:

Olumlu örnek:

Her ne zaman güneş doğsa gündüz olur
Güneş doğmuştur
O halde netice veriyor ki, şimdi gündüzdür

Olumsuz örnek:

Her ne zaman güneş doğsa gündüz olur
Güneş doğmamıştır
O halde netice veriyor ki, şimdi gündüz değildir

Ayrık koşullu olan seçmeli kıyas örnek:

Yarın borsa ya çok çıkacak ya da çok inecek
Yarın borsa inmeyecek
O zaman yarın borsa çok çıkacak

B. Bileşik kıyaslar

İkiden fazla öncüle sahip olan kıyaslara bileşik kıyas denir. Bir kıyasın sonucu bir başka kıyasın öncülü olursa bileşik kıyas olmuş olur. **ORTA TERİM ASLA SONUÇLARDA YER ALMAZ.** Üç türü vardır:

- **Zincirleme kıyaslar**

Her canlı HÜCRELERDEN oluşur

Her HÜCRE bir yazılım taşır

O halde canlı bir yazılım taşır $\longrightarrow$ (Soritte çıkarılır)

Hücreler canlının YAZILIMINI taşır

Her YAZILIM milyarlarca karakterden oluşur

O halde canlı milyarlarca karakterden oluşur. $\longrightarrow$ (Soritte çıkarılır)

Her canlı milyarlarca KARAKTERDEN oluşur

KARAKTERLER sonsuz atom dizilişlerinden meydana gelir

O halde canlı sonsuz atom dizilişinden meydana gelir

- **Sorit**

Zincirleme kıyasta tekrar eden önermelerin çıkarılması ile elde edilen kıyas-
tır. Yukarıda koyu italik yazıyla belirtilen belirtilen önermelerin çıkarılması ile
tekrar eden önermeler ortadan kaldırılmış olur. Kısa zincirleme kıyasta sonuç, son
öncülün öznesi ile **birinci öncülün yüklemidir**.

Yıldızlar yüksek sıcaklık içeren büyük gaz yığındır

Güneş bir yıldızdır

O halde güneş yüksek sıcaklık içeren büyük gaz yığındır

- **Hulfi kıyas**

Bir önermenin doğruluğunun, ona zıt önermenin çelişik olduğunun gösteril-
mesi ile yapılan kıyastır. Bu usulde, karşıt olan fikrin yanlışlığı gösterilerek doğru-
luğu ispat edilir:

“Hiçbir şey kendini yoktan var edemez” önermesini ele alalım. Hulfi kıyasta bu
önermenin doğruluğunun ispatı için, eğer bu önerme doğru kabul edilirse nasıl
bir yanlışlığın bir çelişkinin ortaya çıktığını göstermemiz gerekiyor:

“Hiçbir şey kendini yoktan var edemez”

Eğer bu hüküm doğru olmayacak olsa onun zıddının doğru olması gerekir

O zaman bir şeyin kendini var etmesi için var olmadan önce var olması gerekir

Bir şey hem var hem yok olamaz.

Öyleyse hiçbir şey kendi kendini var edemez

Bir başka örnek:

“Piramitleri yapan bir mimar vardır” önermesini zıddının çelişigi ile ele alalım:

Eğer bu önerme doğru değilse zıddı doğru demektir
Piramitleri yapan bir mimar yoksa piramidin taşları piramidi inşa etmiştir
Eğer piramidi, piramidin taşları inşa etmişse, taşların mimarlık bilmesi gerekir
Taşlarda akıl yoktur, mimarlık bilmezler
O halde piramidi bir mimar inşa etmiştir

C. Düzensiz kıyaslar

Kıyasların, iki öncül ile bir sonuçtan oluşması gerekirken günlük dilde bu şekilde gerçekleşmez. Bazı kıyaslar zihinde tam, ifadede eksik olur. İnsan zihni dilde eksik olan bu ifadeleri zihinde tam olarak idrak eder.

• Kısaltılmış kıyas / entimem / matvi kıyas

Bu konuda en meşhur ifade Descartes’in, “*düşünüyorum, öyleyse varım*” ifadesidir. Zihinde tam, ifadede eksik olan bu önermenin tam açılımı şu şekilde olur:

Düşünenler var olmak zorundadır
Ben düşünüyorum
O halde ben varım

Bir başka örnek: bir konuşma içindeki iki cümlemin açılımını yapalım:

- *Irmaktan karşıya geçelim*
- *Irmak gürültü yapıyor*

Bu iki cümlemin boşluklarını tamamladığımızda eksik kelimelerin zihinde tam olduğunu görebiliriz:

Irmaktan karşıya geçelim
Irmaktan karşıya geçmek için ırmağın sakin olması gerekir
Irmak gürültü yapıyor
Demek ki ırmak çok hızlı akıyor
Çok hızlı akan ırmaktan geçmek tehlikelidir
Öyleyse bu ırmaktan geçmek tehlikelidir
O halde ırmaktan geçemeyiz

4. SAFSATA

Doğru öncülleri yanlış kullanarak yanlış sonuç çıkarmadır. Kelimenin eş anlamlı kullanılmasından, sınırlı anlamı olan önermeleri sınırsız göstermekten ya da belirli bir alanda doğru olan önermeyi başka alanda kullanmakla yapılan demagoji türüdür:

*Nadir olan kıymetlidir
Kör at nadirdir
Kör at kıymetlidir.*

Bu akıl yürütmede madenler için geçerli olan bir hüküm tüm şeylere atfedilmiştir. İlk bakışta doğru gibi görünen önerme, mantıktaki tutarlılık kuralına uydurularak doğru gibi gösterilmiştir. Başka bir örnek:

*Kötülük varsa Tanrı yoktur
Kötülük var
O halde Tanrı yoktur*

Bu önermede, iyi ya da kötü olmak, var olmakla eş tutulmuştur. Hâlbuki iyi ya da kötü olmak var olmakla ilgili bir şart değildir.

Safsata, yukarıda geçen hulfi kıyasın tam tersi bir yanlış kıyastır. Yani doğru bir önermenin, onun zıddı olan yanlış bir önermeyi göstererek geçerliliğini ortadan kaldırmaya çalışmak türünden bir kıyastır. “**Canlı organlarında bir amaç vardır**” önermesini çürütmek için bu önermeye zıt olan ilgisiz bir önermeyi öne sürmek:

*Tarla kenarındaki yabani çalılar domuzları engellese de onlar amaçlı değildir.
Çalılara amaçlı demek bizim uydurmamızdır
Dolayısıyla amaç diye bir şey yoktur
O halde canlıların organlarında da bir amaç yoktur*

Başka bir safsata örneği:

*Bir insanın bir yerini kesmek suçtur
Cerrahlar insanların organlarını keserler
O halde cerrahlar suçludur*

• Dilemma / ikilem

Öncülleri bitişik ve ayrık şartlı önermelerden kurulan bir kıyas olup, öncüllerdeki şıkların yani seçeneklerin ayrı ayrı değerlendirilmesiyle tek bir sonuca varılan kıyastır:

- *Seni kadı / hâkim yaptım*
- *Fakat ben layık değilim*
- *Yalan söylüyorsun!*
- *O halde ben haklıysam da, siz haklısanız da kadı / hâkim olamam*

Yukarıdaki örnekte iki ayrı sonuçtan tek bir sonuca ulaşılmıştır. Bir başka örnek:

*Ya Tanrı ezeldir, ya madde ezeldir ya da her ikisi de ezeldir.
 Madde ezeli olursa hareketinin ve değişimin de ezeli olması gerekir
 Hareket ve değişim ezeli olamaz
 O halde madde ezeli olamaz
 O halde Tanrı ezeldir
 Madde de ezeli olsaydı yine ezeliyetin varlığı kesin olacaktı
 O halde sonuçta ezeli olan bir şey kesin var demektir*

Her iki şartta da ezeliyetin varlığının kesin olduğu sonucu çıkar. Öncülde üç şart bulunduğu için ikisinin olmaması durumunda birinin ezeli olma şartı vardır. Sonuçta bir ezeli olan olmak zorundadır.

• Delilli kıyas

Öncüllerinin delilleri ile birlikte söylendiği kıyaslardır:

Kola içmek zararlıdır

Çünkü kolada hem çok şeker hem de böcek kanı vardır

Bir başka örnek:

İnsanın bir şeyi bilmesi, onu yapacağı anlamına gelmez

Çünkü insan bile bile yanlış yapan bir varlıktır

Bir başka örnek:

Bir şey hem var hem yok olamaz, ya vardır ya yoktur

Eğer bir şeyin varlığına tek delil varsa o şey var bilinmek zorundadır

Bir başka örnek:

Osmanlı beyliği en küçük beylikti fakat sonra üç kıtaya hâkim oldu.

Çünkü içi birliğini sağlamış ve gerekmedikçe Türk beylikleriyle asla savaşmamış, tüm hedefini Bizans'a göre belirlemişti.

Dil

İnsan kavramlarla düşünür. Kavramın dildeki ifadesine ise **terim** denir. Terim sayısı ne kadar çok ise sonsuz sayıda olan kavramdan o kadarını karşılayabilmiş anlamına gelir. Bu da, anlamanın hızlı ve isabetli olmasına sebep olur. Kelime sayısı çok olan kimse, az olan kimseye göre çok daha hızlı anlar, hızlı düşünür ve isabetli kara verme ihtimali az kelime bilene göre çok yüksektir. Yukarıda örneğini verdiğimiz ayeti **gerçeklik** ve **hakikat** kavramlarındaki ayrımın bilinmediği yani bu konuda kelime sayısının eksik olduğunu göz önüne alarak değerlendirelim:

“Sen dağları yerinde sabit görürsün. Hâlbuki onlar bulutlar gibi gelip geçmektedirler”. (Neml 88)

Eğer **gerçeklik** ve **hakikat** kavramları arasındaki fark bilinmezse, buradan anlaşılacak mana, bulutların hareketi gözle görünmekte iken dağlar sabit görüldüğü halde dağların da bulutlar gibi hareket ettiğine inanmaktır. Böyle bir durumda ayette bilmediğimiz bir anlam vardır diye hükmedilir, mesele inanç konusu içinde bırakılmış olur.

Fakat görme işitme gibi 5 duyunun dünyasını ifade eden **gerçeklik** kavramı ile akıl ile fark edilen **hakikat** kavramı bilinirse, o zaman anlamının sınırları değişir:

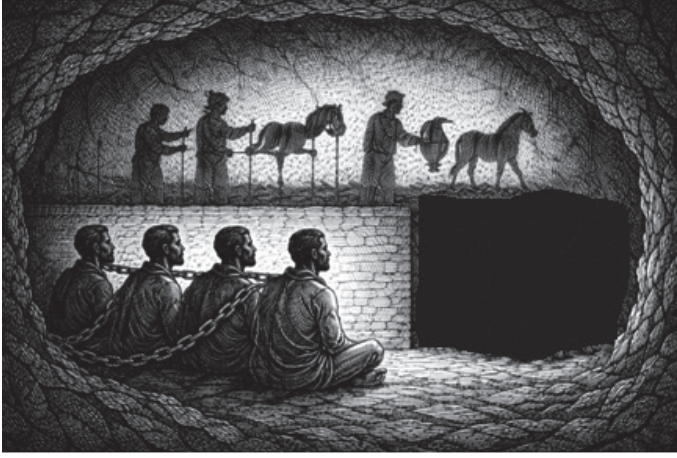
Bir otomobil içinde olan bir kişi, oturduğu koltukta hareketsiz iken, otomobil ile birlikte hareket etmektedir. Otomobil içinde olduğu gibi şu anda sandalyesinde kımıldamadan oturan öğrencinin de hareket etmediği gerçektir. Çünkü duyularımız bize onun hareket etmediğini göstermektedir. Otomobil içindeki bir başka kimse, diğer oturanı kendisi gibi hareketsiz görecektir. Fakat biz aklımızla biliyoruz ki, şu anda dünya tasavvurumuzun çok üzerinde bir hızla güneş etrafında dönmekte ve yine güneşle birlikte spiral yay hareketi çizerek büyük bir hızla, çok hızlı hareket eden güneşin peşinden sevk edilmektedir. Bunu duyularımızla değil aklımızla görürüz. Akıl ve duyuların gördüğü iki ayrı dünyayı ifade eden kelimelerimiz olmazsa kastedilen konuyu anlama şansımız olmayacaktır.

Bu iki ayrı kavramın varlığını ifade eden kelimeler kullanıldığında ayetin çok açık bir biçimde **hareketsiz** gibi **gerçekliğini** gördüğümüz dünyamızın aslında aklımızla gördüğümüz haliyle **hakikatte hareket ettiğini** bildirdiğini idrak ederiz. Çünkü aynı anda birbirine zıt iki kelime birden doğru olamaz.

Bu iki kelimenin de kelime dağarcığımızla eklenmesiyle birlikte ayeti tekrar okuyalım:

“Sen dağları yerlerinde sabit olarak görmektesin fakat aslında onlar saplandıkları yer ile beraber bulutlar gibi hareket etmektedirler”.

Felsefe tarihinin en büyük filozofu kabul edilen **Platon**, varlığı “**görülenler**” ve “**düşünülenler**” olarak ikiye ayırır. Mağara temsili ile bu ayrımı örneklendirir. Bu mağara temsili ile işaret ettiği anlam, hakikatin beş duyu ile görülenlerden ibaret olmadığıdır. Akıl görünenin ötesine bakan yeteneğimizdir.

Platon'un mağara temsili, "görülenler" ve "düşünülenler" ayrımını örnelemek içindir.

Dil olmaksızın insan zihni düşünemediği gibi, dil ne kadar zenginse o kadar isabetli ve doğru olarak düşünür. Bu nedenle bulunduğumuz grupları kontrol edersek, derslerinde ve hitabette başarılı insanların genelde çok kelimeye sahip insanlar olduklarını görürüz.

Kavramlar her zaman tümeldirler. "Ağaç" terimi ile çağrışımı yapılan kavram, tüm ağaçları tanımlar. Ağacın yaprağı tüm ağaç yapraklarını tanımlar. "Ağaç" dediğimizde zihnimizde bir ağaç temsili uyanır. Fakat bu ağacın kaç dalı var desek meçhuldür. Kaç yaprağı var desek meçhuldür. Boyu, eni, dal kalınlığı, deseni vs. bunların hiçbirisi belli değildir. Çünkü bizim zihnimizdeki "ağaç" kavramı tüm ağaçları temsil eden bir suretten ibarettir. Dilimizdeki ağaç kavramının karşılığı olan ağaç terimi ise tekil ya da tikel dediğimiz belli sayıda ve türdeki ağacı ifade etmek için kullanılır. "Bu ağaç" veya "çam ağacı" dediğimizde kavramdan terime çevirmiş oluruz.

Özellikle yabancı dillerden yapılan çevirilerde, bir terim çoğunlukla çok kavramı barındırdığından ve terimlerin temsil ettiği kavramlar her iki dilde de aynı şekilde örtüşmediğinden doğru anlama yüzde yüz gerçekleşmeyebilir. Karşılıklı konuşmalarda el hareketi ve mimikler anlamaya yardımcı olurken, eski bir metnin veya yabancı dilden bir metnin okunması ve anlaşılmasında büyük güçlükler ortaya çıkar.

3. BÖLÜM

VARLIK FELSEFESİ (ONTOLOJİ)

Beni bende demen, bende değilim

Bir ben vardır bende, benden içeru

Yunus Emre

Varlık felsefesi; akıl ve duyular gibi başlıca iki bilgi kaynağına sahip insanın başta kendi varlığı sonra diğer varlıklar hakkındaki bilgimizin ne kadar doğru olduğu açısından tartışma disiplini. *Varlık felsefesi, var olanın var olup olmadığını değil, varlığın bilgisine ne kadar isabetle ulaştığımızı tartışır.*

Her şey varlıkla temellendirildiği için, kendimizin var olduğunu bilmemiz dışında her şeyi duyularla bildiğimizden duyulara ne derece güvenebileceğimiz bu tartışmanın konusudur. İbni Sina, beş duyusu iptal edilmiş havada boşlukta duran bir insanın bileceği tek şeyin sadece kendi varlığı olduğunu düşünmüştür. Çünkü varlık dışındaki tüm bilgimizin başlıca kaynağı duyulardır.

Kendi varlığının farkında olmak aynı zamanda aklın tanımıdır. Akıl, farkında olduğumuzu fark ettiren yeteneğimizdir. Bu nedenle bir iç dünyayı temsil eder. İnsan, farkında olduğunun farkında olan bir varlıktır. Bu hakikat sadece insana has bir özelliktir. Hayvanlar, farkındadırlar fakat farkında olduklarının farkında değildirler. Onlar etki-tepki mekanizması içinde yaşarlar. Beş duyuları uyandırılmazsa yani ses, koku, hareket, dokunma, vs. gibi bir etki olmazsa hayvan uyur ya da dinlenir. Hiçbir hayvan iç dünyasında günün muhasebesini yapmaz. Onlar için hayat anlıktır.

Fakat insanın beş duyusu iptal de edilse yine düşünme ve farkında olma süreci devam eder, hayvanlar gibi sadece etkiye karşılık veren bir tepki mekanizmasıyla yani duyularla sınırlı değildirler.

İki şey arasındaki benzerliği fark etmek veya iki şey arasındaki ayrımı fark etmek, tek tek gördüklerinden genel bir yargıya ulaşmak ve bunun metodunu ortaya koymak, ölüm hakkında düşünmek, varlığının amacını sorgulamak, çelişkileri fark etmek ve bunun nedenini sorgulamak; tüm bunlar sadece insana ait olan yeteneklerdir.

Felsefe tarihi bir açıdan sorgulama tarihidir.

Vaktiyle batı bölgemizde deniz kıyılarında yaşayan kolonilerin de o dönemin süper gücü olan Mısır'a olan seyahatleri ile sorgulamaların başladığı kabul edilir. Çünkü her iki toplum da putlara tapmaktaydı. Fakat farklı tanrı heykellerine ve farklı isimlere sahip insan şeklinde oyulmuş taşlara tapmaktaydılar. Bu iki din arasındaki fark filozoflarda "hangisinin doğru" olabileceği fikrine neden oldu. "Hangisinin doğru olabileceği" fikri ise "doğrunun ne olduğu" fikrine dönüştü. Bu fikir de "nerden ve nasıl başlamalı ki hakikati bulabilelim" fikrine sebep oldu. İlk başlama noktası tahmin edileceği gibi bir varlık problemi olan "**evrenin ilk ilkesi**" ya da "**töz**" demek olan "**arkhe**" olmuştu. Yani evrenin nereden ve nasıl var olduğunu çözebilmek, ona bağlı tüm soruları da çözebilecektir diye düşünülmüştü.

Felsefenin doğduğu yerlerin ortak özelliği putperest inançların yaşandığı bölgeler olmasıdır.

Çin, Hint ve İran felsefesini bir kenara koyarsak, bu konuda ilk konuşanın **Thales** olduğu kabul edilir. **Thales** her şeyin ilk ilkesinin yani arkhesinin "**su**" olduğunu söyler. Bu kararı verdiren dünyanın ve canlıların çoğunlukla sudan oluşması ve susuz hayatın olmamasıydı. **Thales**'e göre dünya da silindir şeklinde olup su üzerinde yüzmektedir, her şey sudandır, su aynı zamanda canlıdır ve tanrılarla doludur. **Thales**, doğanın içinde tanrısal güç bulunduğu için her şeyin var olabildiğini, tanrısal gücün tıpkı bir mıknaşın dokunmadan çekmesi ve hareket ettirmesi gibi olduğunu söylemiştir. Mısırdaki piramidin gölge uzunluğunu kullanarak piramidin yüksekliğini ölçmüştü.

Thales'den sonra gelen öğrencisi **Anaksimandros**, ilk kez "**arkhe**" tabirini kullanmıştır. **Anaksimandros**'a göre her şeyin ilk ilkesi su değil, "**sonsuz**" ve "**belirsiz**" anlamına gelen "**apeiron**"du. **Anaksimandros** ilk defa felsefede maddi olamayan bir şeyi maddenin varoluşuna ilke olarak gösteren filozoftur. Fakat bu "**apeiron**" nesnelerden ayrı değil, onlarla kaynaşmış olarak bulunmaktaydı. Bu tabir yine **Thales**'in "her şeyin tanrılarla dolu olduğu" savına destek olarak söylenmiştir.

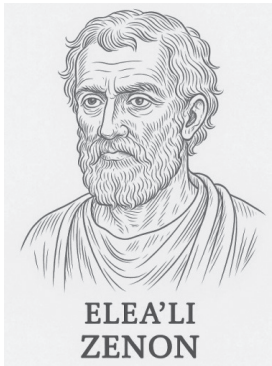
Anaksimandros'un öğrencisi olan **Anaksimenes**' de ilk ilkenin "**hava**" olduğunu söylemişti. Bu görünmeyenden tekrar görünen nedene doğru bir geri gidiştir. Hava, **Anaksimenes**'e göre her şeyin nedenidir. Hava yoğunlaşırsa "**nem**" oluşur. Daha da yoğunlaşırsa "**su**" oluşur. Daha da yoğunlaşırsa önce "**çamur**" sonra "**toprak**", daha yoğunlaşırsa "**taş**" oluşur. Eğer hava gevşerse önce "**buhar**", daha da gevşerse "**ateş**" oluşur. **Anaksimenes**'e göre hava, tıpkı **Thales**'in suyu tanrısal kabul etmesi gibi tanrısal kabul eder. Hava, **Anaksimenes**'e göre tanrının gücünü temsil eder. Dünya da tepsi şeklindedir ve havanın üzerindedir.

Aynı zamanda **Anaksimenes**, havayı “**ruh**” ile bir tutar. Böylece nefes ve ruhu aynı kabul etmiştir. Yine **Anaksimenes**’e göre canlı, “**ruhu olan**” demektir.

M. Ö. 535 yıllarında doğan **Herakleitos**’a göre her şeyin ilk ilkesi ateştir. Evren belli dönemlerde yanan, belli dönemlerde sönen bir ateşten ibarettir. Bu oluş ezelidir. Her şey ateşten gelmiş, yine ateşe dönecektir. Ateş ve ateşin karşıtı, evrendeki hareketin nedenidir. Çünkü karşıtlar olmasaydı hareket olmazdı. Bu hareket ve akış sürekli. Akış ve değişim, değişmeyen tek şeydir. Bir ırmaktaki aynı suda iki kere yıkanılmaz. Ateşin zıddıyla olan dönüşümü en son ateşe dönerek bitecektir. Her şey ateş, su ve topraktan yani zıtlardan oluşmuştur. Bunlar birbirlerinin zıddıdır bu nedenle de hareketin ve değişimin nedenidirler. Eğer zıtlar olmasaydı, bilmek de olmazdı. Çünkü sadece zıddı olan şeyler bilinebilir. Sıcak olmasa soğuk, açık olmasa tokluk bilinemezdi.

Herakleitos’a göre, bu hareket rastgele değil bir kurala göre cereyan eder. Bu yönetici kural akıl şeklindedir. **Herakleitos** bu kurala “**logos**” der. **Logos**, hem düşünme hem yasa anlamına gelir, özel olarak da tanrısal yasaya karşılık gelir. Bu tanrısal yasa her şeyin düzenleyicisidir. Daha sonra geleceği gibi, **Herakleitos**’un “**logos**” düşüncesi farklı haliyle **Hegel** felsefesinde tekrar edilecektir.

M.Ö. 515’te doğan ve **Herakleitos**’un “değişimin kendisi hariç, her şeyin değiştiği” fikrine muhalefet eden **Parmenides**’e göre, “varlık birdir, değişmez, kalıcıdır”. Oluşu ve değişmeyi inkâr eden **Parmenides** bu fikrini, “bir şeyi varlık yapanın değişmez olması gerektiği” fikrine dayandırmıştı. Bir şeyin özü neyse varlığı da odur. Özdeşlik ilkesi gereği yani A, A’dır ilkesi gereği, bir varlık ne ise o değişmezdir. **Parmenides**’e göre, varlık hakkında, onun var olması dışında bir şey söylenemez ve bir şeyin var olmasının nedeni onun zorunlu, özsel ve değişmeyen niteliğinin olmasından dolayıdır. Yoksa zaten var olamazdı. Yalnızca ve yalnızca var olan düşünülebilir, yok olan yok oluşu gereği düşünülemez. Dünya ise sadece görünüşler dünyasıdır, akıl olmadan hakikat görünüşlerle bulunamaz. Bir ve değişmez olan varlıktan dolayı hareket de bir yanılsamadır ve mümkün değildir.

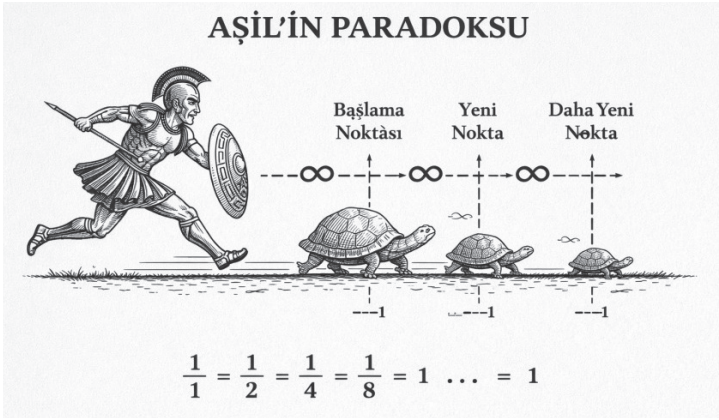

İleride **Platon**’a kaynaklık edecek **Herakleitos** ile beraber ikinci filozof olan **Parmenides**, **Platon**’un varlık ve bilgi açısından varlığı “**görülenler ve düşünülenler**” diye ikiye ayırmasına öncülük eden filozoflardır.

Hocası **Parmenides**’in her şeyin bir ve değişmez olduğu, çokluğun ve hareketin yanılsama olduğu fikrini, ileri sürdüğü paradokslarla desteklemeye çalışan ve M.Ö 495’te doğan **Elea’lı Zenon**, “**Aşıl**” ve “**ok**” paradoksu ile ünlenmiştir. Bu paradokslarla hareketin

imkânsızlığını ve hocası **Parmenides**'in iddialarının doğruluğunu ispatlamaya çalışmıştır. Bu paradoksların ortak noktası “*sonlu zamanda, sonsuza bölünebilen mesafenin geçilemeyecek olması*” düşüncesi idi.

Aşil paradoksunda, atlet **Aşil**'in hiçbir zaman kaplumbağayı geçemeyeceğini savunmasıdır. Çünkü bu paradoksa göre **Aşil**'in kaplumbağa ile arasındaki mesafenin önce yarısını, sonra kalanın yarısını, sonra kalanın yarısını geçmesi gerekmektedir. Fakat bu mesafe sonsuza bölünebildiği için, sınırlı bir varlığın sonsuz mesafeyi geçmesinin mümkün olmayacağı açık olduğundan, **Aşil** bu mesafeyi asla kapatamayacaktır. Aynı şekilde “**ok**” paradoksunda da okun hedefe varması için mesafenin önce yarısını, sonra kalan yarısını, sonra kalan yarısını geçmesi gerekir ki, bu mesafe sonsuza bölünemeyeceği için geçilemez.

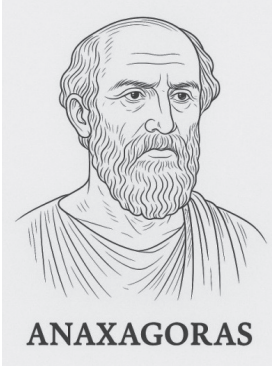

Elea'lı Zenon'un bu paradoksları, mesafeyi sonsuza bölerken, mesafeyi geçen **Aşil**'i ve **oku** sonsuza bölmediği için geçersiz bir paradokstur. Çünkü mesafe sonsuza bölünebildiği için, sonsuz sonsuzu geçecektir. Fakat Elea'lı Zenon bu paradoksları ile diyalektiğin en önemli temsilcilerinden biridir.

M.Ö.494 yılında doğan **Empedokles**, **Herakleitos**'un “hava, su ve ateş” unsurlarına bir dördüncü ilke olan “toprak” ilkesini eklemiştir. Bu unsurların ateşe göre, zıtlıkların varlığı ile hareket ettiklerini söyleyen **Herakleitos**'a karşılık, **Empedokles**; bu unsurların “sevgi ve nefret” ile birleşip ayrılarak evrendeki hareketin kaynağını oluştururlar. Bu dört unsurun belirli oranda karışmalarıyla doğadaki farklı şeyler meydana gelir ve bu sürekli devam eder. Hatta ölüm denilen tam bir ölüm olmaz, bir başka bedende ve şekilde devam eder. Vardan yok, yoktan var olmaz. Hava, su, toprak ve ateş her zaman vardır. Bunların sevgi ve nefret ya da itme ve çekme ile bir araya gelmeleri varlıkları ve karakterlerini oluşturur.

Empedokles, insan bilgisinin sınırı olmadığını, insanın ölümleri bile geri getirebileceğini söyler. Canlıların oluşması da hava, su, toprak ve ateşin karışımlarıyla olmuştur. Canlıların şuursuz bu dört unsurdan hangi usulle meydana geldiklerine ilişkin garip bir açıklama yapar: “eller, kollar, bacaklar ve diğer oranlar, kendi başlarına oluşup dolaşırken garip bir tesadüfle birleştiler”!

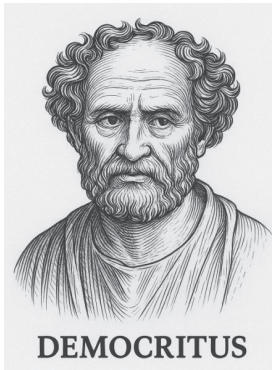
Empedokles’in canlıların oluşması hakkındaki görüşü evrim inancının ilk versiyonudur.

M. Ö. 500 yıllarında doğan **Anaksagoras**, **Empedokles** ve diğer filozofların aksine asıl olan unsurların dört tane değil sonsuz olduğunu söyler. “**Spermata**” adını verdiği bu sonsuz varlık tohumları, ezeli ve ebedidirler, asla değişmezler. Yokluktan gelmek ve yok olmak yoktur. Hep bu varlık tohumları olan “spermata”lar vardır. Şeyler spermataların bir araya gelmesiyle var olur, birbirlerinden ayrılmalarıyla da ölürlür. Fakat spermataların sayılarında değişiklik olmaz.

Anaksagoras’a göre maddenin hareketi sevgi ya da nefret gibi veya kendiliğinden kaynaklı bir şeyle açıklanamaz. Spermatalarda hayat ve akıl bulunmadığı için, onları harekete geçiren, kendiliğinden hareketli olan başka bir şey gereklidir. O da kendi özü gereği kuvvete ve zekâyâ sahip olan “**nous**”tur. Kendi kendinin bilincine sahip olan bu elemanlar elemanı zeki cevher, kaos halindeki karışık yığına yaklaşıp bugünkü evreni oluşturmuştur.

Anaksagoras, ayın ışığını güneşten aldığını, güneşin bir ateş kütlesi olduğunu, yıldızların dünyadan koptuğunu söylemiştir.

Anaksagoras’ın, kendinin bilicinde olan **nous**un yönlendirdiği spermata yerine, bilinçsiz, kimyasal olarak aynı fakat farklı şekil ve büyüklükte olan “**atom**”ları koyan **Demokritos**, M.Ö. 470 yıllarında doğmuştur. Atomların birleşmesi ve ayrılması, şeylerin var olması ve ölmesi anlamına gelir. Şeylerin meydana gelmesi **Anaksagoras’ın** zannettiği gibi noustan yani bir bilinçten kaynaklanmaz, tamamen atomlar içindeki zorunluluklardan kaynaklanır. Zorunluluk olduğu için de tesadüf yoktur. Zorunluluğun yani hareketin en önemli nedeni ağırlık ve hafifliktir.

Atomlar sürekli hareket halinde oldukları için, birbirlerine uygun kancaları olanlar birleşerek varlıkları oluştururlar. Sürekli hareket eden atomlardan başka bir şey yoktur.

Bazı filozofların atomlara akıl verme çabalarının nedeninin ne olabilir?

M.Ö. 570 yıllarında doğan ve putperestliğin, heykellerin ve insana benzetilen tanrı heykellerine tapınmanın en sert tenkidini yapan filozof **Ksenophanes**, evreni ve varlığı insan şeklindeki tanrı masallarıyla anlatmaya çalışan çok tanrılı dinlerin en büyük düşmanıdır. **Ksenophanes**'e göre, her şeyin nedeni tek bir tanrıdır, o sırf akıldır, sırf iradedir. Sadece ona tapınmak gerekir. Yerleşik dinde tanrı kabul edilen insan şeklindeki heykellerin hiçbir anlamı yoktur. Aslanların ve öküzlerin aklı ve elleri olsaydı onlar da sizin gibi tanrılarını kendilerine benzetirler, aslan ve öküz şeklinde heykellerini yaparlardı. Evrenin ve tüm içindekilerin nedeni, hiçbir şeye benzemeyen tek tanrıdır.

Ksenophanes'e göre, dünya düzdür, üst tarafta yarım hava küresi, altta ise toprak vardır. Her gün yeni ve başka bir güneş doğar. Gökyüzündeki yıldızlar yanıp sönen kömür parçalarıdır.

Ksenophanes'in yaşadığı coğrafyada fikirleri niçin etkili olmamış olabilir?

Sofistler

Thales ve Thales'ten sonra gelen filozofların, evreni çözmek amacıyla ileri sürdükleri ilk ilke yani **arkhe** kuramı, her filozofta farklı bir unsurun ilk ilke olduğunun iddia edilmesi ile üzerinde ittifak edilebilir bir bilgi oluşmamıştı. *Evreni çözmek için tespitine çalışılan ilke yani **arkhe**, aynı zamanda her şeyin nedeni olarak da algılanma hatasına düşülmüştü.* **Aristoteles**'in bu dönem filozoflarına bu konuda yaptığı eleştiri, **Aristoteles** bölümünde ele alınacaktır.

Bu dönemde akıl üzerine yine düşünüldüğü halde, farkında olmadan bilginin tek kaynağı duyular kabul edildiği, *duyuların da değişeni tespit etmesi ve değişenin de bilgisinin olamayacağından hareketle*, bu dönem filozoflarının sonuncuları ve **Sokrates**'in çağdaşları olan **sofistler** bilginin imkânını reddetmişlerdi. *Eğer duyular tek bilgi kaynağı olsalardı, sofistler haklı olurdu.*

Zenon'un öğrencisi M.Ö. 483'te doğan **Gorgias**, **Parmenides**'in ve **Zenon**'un, "varlığın bir ve değişmez olduğu, hareketin imkânsız olduğu" fikrini, tamamen varlığın yokluğu yönünde yorumlamıştır. Duyuların tek bilgi kaynağı olarak kullanılmasının zorunlu bir sonucu olarak, sofistlerde bilginin imkânı reddedilmiştir. Bilginin olmadığını kabul eden **Gorgias**'a göre, insanlar cahillikleri nedeniyle her

türlü ikna edilebilirler. Aslında Sofistlerin problemi bilgi üzerine olmakla beraber **Sokrates** öncesi filozofların en önemli problemi olan varlık konusunu da reddettileri için varlık felsefesi içinde yer alırlar.

Sofistlere göre,

“Hiçbir şey yoktur, olsa da bilemezdik, bilsek de aktaramazdık”.

M.Ö. 481’de doğan **Protagoras**, **Herakleitos**’un “*her şey değişir, değişimin kendisi hariç*” düşüncesini esas alarak, “*değişenin bilgisi olamayacağı*” için, o da diğer sofistler gibi bilginin imkânını reddetmiştir. Hem değişenin bilgisinin olamayacağı, bilgi kaynağı olarak sadece insanın duyuları olduğu için ve insanın başka bir bilgi kaynağı olmamasından dolayı, yani insanın tek ölçü olmasından dolayı her şeyin görelî olduğu sonucuna varan **Protagoras**, varlığın bilgisini inkâr etmiştir. *göreceli olan bilgi, bilginin olmaması anlamına gelir.*

Burada dikkat edilmesi gereken nokta şudur: varlığı inkâr etmek diye bir kabul yoktur. Çünkü *varlığı inkâr etmek de var olanın yapabileceği bir şey olduğu için*, kendi kendisini yok eden bir önerme olur. Tıpkı, “hiçbir cümle doğru değildir” önermesi gibi. Bu önerme kendi kendini çürüten bir önerme olduğu için geçerliliği yoktur. Öyle de varlık konusundaki şüphe, varlığın doğrudan kendisini değil, varlık hakkındaki bilgimizin doğruluğunu reddetmektir.

Sofistleri bilginin inkârına götüren sebep ne olabilir?

Sokrates

Felsefe tarihinde bir dönüm noktası sayılan **Sokrates** M.Ö 469 yılında doğmuştur. Felsefe tarihini **Sokrates** öncesi ve **Sokrates** sonrası olarak ayrılacak kadar etkilemiş olan **Sokrates**’in en büyük mücadelesi, bilginin olmadığını savunan Sofistlere karşı olmuştur. **Sokrates** felsefe tarihinde bir dönüm noktasıdır. Hem bilginin imkânını savunmakla, hem tek tanrı inancını savunmakla, hem de tek tanrı inancını savunduğu için ölüme mahkûm edilmeye bile razı olmakla fikirlerindeki kararlılıktan dolayı kendisinden sonraki başta öğrencisi **Platon** olmak üzere tüm felsefe tarihini derinden etkilemiştir.

Herakleitos’un “*değişmeyen değişim*” fikri ile **Parmenides**’in “*değişimin imkânsızlığı*” fikri, “*değişmezleri gören akıl*” ile birleşince **Sokrates**’in felsefesi ortaya çıkmıştır. *Değişenin bilgisi olamaz.* Sofistler gibi herkes de bu fikirdedir, **Sokrates** de bu fikirdedir. Eğer bir tane değişmeyen bilgi bulunursa, bu bilginin imkânı var anlamına gelir. **Sokrates**, daha sonra **Descartes** tarafından farklı şekilde tekrar edilecek olan o ünlü cümlesini söyler:

“Bildiğim tek şey, hiçbir şey bilmediğimdir”

Bu cümle, bilginin olamayacağı iddiasına vurulmuş en kesin darbedir. Çünkü tek bir şeyin bile bilinebilmesi bilginin mümkün olduğunu gösterir ki **Sokrates** burada bir kesin bilgi ortaya koyar, “bilmediğini bilmek”. Bu cümle bilgidен şüphe edildiğini değil, bilginin varlığından emin olunduğunu ifade eden bir cümledir.

Sokrates’in ikinci önemli cümlesi “**bilgi hatırlamadır**” cümlesidir. Bu cümle bilginin var olduğunu, önceden de var olduğunu, sonradan da var olacağını ve değişmeyeceğini ifade eden bir cümledir. Çünkü bilgi hatırlama ise önceden vardır, herkes için düşünülünce herkesten önce de vardır, sonraki insanlar içinde geçerli olacağından sonra da vardır, hem önce ve hem sonra ise değişmezdir.

M.Ö. 428’de doğan felsefe tarihinin tartışmasız en etkili filozofu olan ve **Sokrates**’in felsefesini alarak sistemleştiren öğrencisi **Platon**, **Sokrates**’in görüşlerini “**değişmezlik**” üzerinden devam ettirir. Bilginin imkânı ve değişmezlik fikrini bir araya getiren **Platon** hem bilgisel hem de varlık açısından her şeyi “**görülenler ve düşünülenler**” olarak ikiye ayırır.

Görülenler duyular dünyasını, düşünülenler ise aklın dünyasını temsil eder. Duyular değişenleri, akıl ise değişmeyenleri görür. Bilgi *değişmeyen demektir*. Değişmeyi de akıl görebildiği için, **Sokrates** öncesi filozofların “bilgi kaynağı olan duyular” görüşüne ilaveten ikinci bir bilgi kaynağını dillendirir. O da değişmeyenleri fark ederek bilgiyi mümkün kılan ‘**akıl**’dır.

Platon değişenlerdeki değişmeyen özü “**ide**” olarak tanımlar. Bu **ide** sadece akıl tarafından görülebilir ve varlık derecesi görülenlerden, fizik dünyadan yani doğadan daha yüksektir. *Doğa idenin taklidi, sanat da doğanın taklididir*. Bu nedenle sanat üçüncü dereceden bir taklit olduğu için değersizdir. Görülenlere yani putlara, heykellere, resimlere anlam yüklemek, akıl varlığı insanı aşağı düşürmektir. Bu nedenle Akılcı bir filozof olan **Platon** felsefe tarihinde putlara, heykellere ve sanat eserleri denilen taklit şeylere en çok düşman olan filozoftur.

Platon’un **ide** kavramı evrendeki değişmezliğin ifadesidir. Değişmezlik ise beden ile görülebilecek bir şey değildir. Bizde değişmeyi gören bir yanıımız vardır ki o da ruhtur.

Platon ilk olarak varlığı “görülenler ve düşünülenler” olarak ayırdıktan sonra da insanı beden ve ruh olarak ikiye ayırmıştır. *Ruh, ideleri yani değişmeyenleri bilen yanıımızdır*. Değişmeyenleri bilmek nasıl gerçekleşmektedir? İşte **Platon**’un felsefesinde **idealar** öğretisini öne sürmesinin nedeni buradadır.

Platon burada hocası **Sokrates**’in “**bilgi hatırlamadır**” görüşüne başvurur. Fakat burada hatırlanan bilgi tek tek şeylerin bilgisi değil, tek tek şeyleri tanımamıza yol açan “öz” bilgisidir. İşte idealar şeylerin “öz” bilgisidir. Bu “öz” bilgisi insanda

ruh vasıtasıyla önceden mevcuttur. Doğada gördüklerimiz, bu öz bilgisi ile tanımlanmaya neden olur. Biz ağacın idesini biliriz. Ağaç ile doğada karşılaşınca ağacı ağaç olarak tanırız. Asıl varlık değişmeyen varlıktır. Doğa ise değişendir. Değişen doğayı asıl varlık zannetmek bir yanılgıdır.

Platon bu düşüncesini mağara temsili ile örneklerdir. Temsilde bir mağarada yüzleri mağara dibindeki duvara dönük başlarını kıpırdatamayacak şekilde doğuştan bağlı insanlar düşünelim der. Bu insanlar mağara önünden geçen insanların gölgeleri ve seslerini mağara duvarında gördükleri için, o mağara duvarındaki gölgeleri gerçek varlık zannedeceklerdir. Eğer bir gün birisi yardımıyla o mağaradakilerden biri o mağaradan çıkıp güneşi görürse önce gözü kamaşacak sonra mağara duvarında gördüğü gölgelerin asıl olmadıklarını, o gölgelerin kaynağının güneş olduğunu görecektir.

Bu temsilde gölgeler şu andaki doğa, güneş felsefi bilgi, mağaradan kurtulmaya neden olan kişi ise felsefi bilgi ile ufkumuzu açan kişi olarak tanımlanabilir.

Platon'un ideler kuramında en çok dikkat edilmesi gereken nokta, şu andaki bilginin kaynağının, özler şeklinde bulunan idealar olduğu öğretisidir. Yeni gözü açılan bir kimseye gösterilen altıgen şekil nasıl bir anlam ifade etmezse ve anlam ifade etmesi için bir geometri dersi olması gerekiyorsa, bizim doğayı bilmemiz için de bir ön bilgi gerekir ki, o ön bilgi görevini de ideler yapar. **Platon**'un öncesiz, sonrasız, değişmeyen özler anlamına gelen idealarını anlayabilmek için geometrinin üçgen, dörtgen, doğru, küre gibi kavramları düşünülebilir. Bu kavramlar ve onlar arasındaki ilişkiler insana bağlı değildir, değişmezler ve yok olmazlar, biz onlarla cisimleri tanımlarız. İdeler de cisimleri tanımlamamızı sağlayan özlerdir, değişmezler, yok olmazlar. Her ne kadar **Platon**'un varlık felsefesi gibi bir derdi olmasa da, bilgisel açıdan yaptığı ayrımlar, varlık açısından da değerlendirilebilir durumdadır.

Platon'un tüm eserleri günümüze kadar ulaşmıştır. Eserleri diyalog şeklindedir ve hocası **Sokrates**'e hürmeten, tüm diyaloglarında tartışan kimseye **Sokrates** adını vermiştir.

Platon'a göre filozof kimdir?

Platon'dan sonra felsefe tarihinin bir başka büyük filozofu M.Ö. 384'te doğan **Aristoteles**'dir. 17 yaşında **Platon**'un öğrencisi olan **Aristoteles** yaklaşık yirmi yıl kadar **Platon**'un yanında kalır. **Platon**'dan sonra kendi felsefesini kurar ve çok düşüncelerinde **Platon**'a muhalefet eder.

İlk ve en önemli karşı çıkması idealar konusunda olmuştur. **Platon**'a göre idealar şeylerin dışında iken, **Aristoteles**'e göre idealar şeylerde içkin olarak bulu-

nurlar. Bu görüş, görünen şeyin görüldüğünden fazla bir yönü olamayacağı, *hakikatin görünenden ibaret olduğu* anlamına gelir. Bu cihetle **Aristoteles** duyulara **Platon**'dan daha çok önem verir.

Maddeye ezeliyet veren **Aristoteles**; maddenin hareket, yer değiştirme, eskime gibi fiillerden ayrı olamayacağını bildiğinden ve sıfatından ayrı olamayan bir şeyin de sıfatı gibi sınırlı olacağını bildiğinden, maddenin Zeus gibi biri tarafından yaratılamayacağını da farkında olduğundan, maddeye ezeliyet verebilmek için maddeyi ikiye ayırır:

Madde, **Aristoteles**'e göre iki ayrı bölümden meydana gelir. **Madde+ form**. Daha sonra **Kant** tarafından farklı şekilde tanımlanacak olan bu ayırmada form değişebilir fakat maddenin aslı olan **hyle / heyula** ise "*maddesiz madde, harekete ihtiyaç duymayan madde*" olduğundan ezelidir, değişmez diye bir maddesiz madde tasavvur etmiştir. Evren hareket ettiği için, her hareket eden daha önce mutlaka hareketsiz olması gerektiği için, evreni harekete geçiren bir neden gereklidir ki, o da tanrıdır.

Aristoteles varlığı üçe ayırır:

İmkân (kuvve, potansiyel) halinde varlık

Fiil (gerçekleşmiş) halinde varlık

Amacını kendinde taşıyan varlık

Aristoteles metafiziği, "*varlık olmak bakımından varlığı ve ona özü gereği ait olan nitelikleri inceleyen bir bilim*" olarak tanımlar. Metafizik, varlığı var olmak bakımından inceleyen tek disiplindir. Varlığın incelenmesi ise öncelikle tözün incelenmesidir. Metafizik, fizikten sonra gelen demektir. Bugünkü anlamıyla tamamen fizik dışı ya da akıl dışı anlamında değildir. Tamamen aklın sınırları içindedir.

Aristoteles' göre madde şekil alabilecek bir potansiyeldedir. Fakat bu potansiyelin var olması için neden gerekir. Nedenler ise, **Sokrates** öncesi filozofları nenedi tek saymalarının aksine dört tanedir. Bunlar:

Fail neden: insan şeklindeki ahşap heykelin heykeltıraşı

Maddesel neden: insan şeklindeki heykelin maddesi olan ahşap

Biçimsel neden: ahşap heykelin şekli olan insan şekli

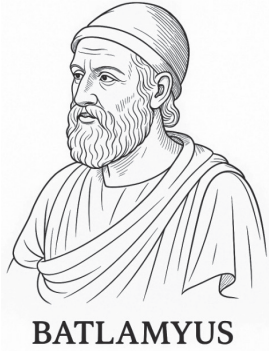
Gayesel neden: ahşap heykelin yapılma nedeni

Aristoteles, **Sokrates** öncesi filozoflar, neden kavramını teke indirerek, yani arkhe kavramı ile fail nedeni ve maddesel nedeni bir saymışlardır. Fail nedenin özelliklerini yine maddesel nedene yüklemişlerdir. Bu büyük bir hatadır. Çünkü evrenin ilk ilkesi olarak tartışılan arkhe, her halükarda bir maddedir. Madde ise

tıpkı ahşap heykelin ahşabı gibi, kendisini meydana getirmiş olamaz. Ahşap heykeli yapmak için hariçten bir neden yani heykeltıraş gereklidir.

Aristoteles'e göre evrenin merkezi dünyadır. Duyular da bunu tasdik etmektedir. Görünenin aleyhine bir şey söylemek yanlıştır. Fakat hocası **Platon'a** göre, görünüşler aldatılabilir, görünen hakikate zıt olabilir.

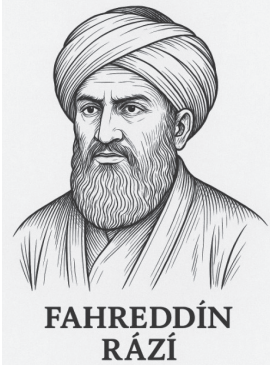
Aristoteles felsefesinde tanrı kavramına niçin ihtiyaç vardır?

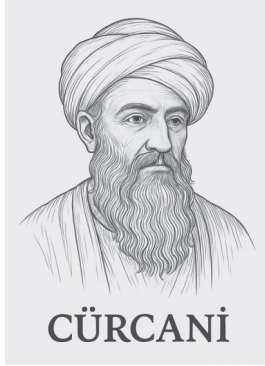
BATLAMYUS

M.S. 100 yıllarında doğan **Klaudyos Batlamyus**, **Aristoteles'in** görünenlerin akılla çelişemeyeceği kuralında olduğu gibi, evreni görüldüğü şekilde yani dünya merkezli olarak yorumladı. **Batlamyus'a** göre, yer hareket etmemektedir. Çünkü hareket etse, üzerinde durmak mümkün olmazdı. Hareket eden dünya parçalanırdı.

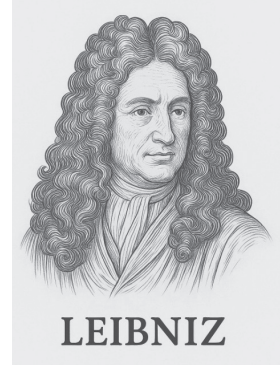
Yeryüzünün yuvarlak olması konusu İslam dünyasında genel kabul gören bir görüştür. Başta **Gazali**, **Fahreddin Razi**, **Cürcani** gibi Müslüman bilginler eserlerinde dünyanın yuvarlaklığını dile getirmişlerdir. **Gazali'ye** göre *bu âlem*, -daha sonraları **Leibniz'in** de tekrarlayacağı gibi- *mümkün âlemlerin en iyisidir*.

**FAHREDDİN
RÂZİ**

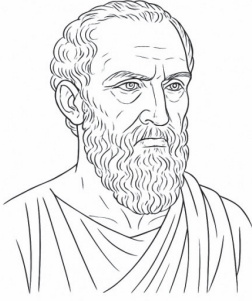

CÜRCANİ

LEIBNİZ

M.S. 205 yılında doğan ve hem Hristiyanlıkta hem de İslam dünyasındaki felsefeciler üzerinde çok büyük etkisi olan **Plotinus**, "*bir'den ancak bir çıkar*" düşüncesiyle bilinir. Her şeyin varlığını "**bir**" olan tanrının kendisini düşünmesiyle ondan "**nous**" yani aklın çıkmasına, sonra aklın kendisine dönmesiyle ondan dünyayı ve maddeyi de canlandıran ruhun çıkmasına sebep olur. *Madde Bir'e en uzak olandır*.

PLOTINUS

Maddi olmayanın, maddi olanı doğrudan yarata-
mayacağı gibi bir varsayımı esas alan **Farabi** ve **İbni**
Sina gibi filozoflar, **Plotinus**'un bu görüşünü İslam
inancına uygulamak ve böylece zamanı ve mekânı yara-
tanın, yaratmasında bir zaman olmalı tasavvurunu or-
tadan kaldırmak için “**sudur**” nazariyesini ortaya attı-
lar. Bu görüşe göre Allah kendisini düşünmesiyle on
aklı yaratmıştır. Bunlar meleklerle karşılık gelir. On
akıldan da **Aristoteles**'in maddenin özü olarak tarif et-
tiği **hyle / heyula** gelir.

İbni Rüşd

Bu açıklama ile İslam dünyasındaki başta **Farabi** ve
İbni Sina olmak üzere filozoflar, bir olan Allah'tan çok
olan varlıkların çıkışını, hem maddi olmayanın mad-
di olanı yaratmasındaki tartışmayı hem de zamansız ve
mekânsız olanın zaman ve mekânı yaratmasındaki tar-
tışmayı çözdüklerini düşünmüşlerdir. Hristiyanlık için
uygun fakat İslamiyet için uygun olmayan bu çözüme baş-
ta **Gazali** ve **İbni Rüşd** olmak üzere birçok filozof itiraz
etmiştir. **Farabi**'ye göre varlık zorunlu varlık (**Vacib-ül**
vücud) ve zorunlu olmayan varlık (**mümkün-ül vücud**)

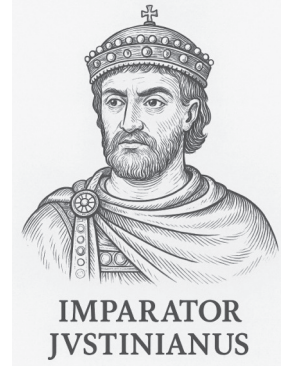
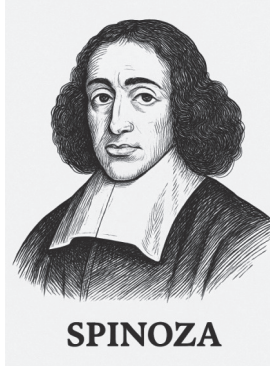
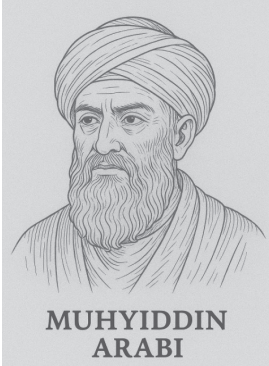
olmak üzere ikiye ayrılır. Zorunlu varlık Allah, zorunlu olmayan varlıklar ise Al-
lah dışındaki her şeydir.

İslam'ın kutsal kitabı olan **Kur'an**'a göre tüm varlıklar zaman ve mekân ile bir-
likte yoktan yaratılmıştır. Allah zaman ve mekânın yaratıcısı olduğu için, kendisi
zaman ve mekânın kurallarına tabi değildir. Madde başlangıçta yoktan yaratılmış,
şu anda da “**terkip**” yani *atomları birleştirme ve ayrıştırma şeklinde yaratma de-
vam etmektedir*. Her şey bir amaç gözetilerek yaratılmıştır ve yaratılmaya devam
etmektedir. Allah maddenin sadece varlığının değil, sıfatlarının da yaratıcısıdır.
Yaratılanlar, Yaratıcının isimleri dediğimiz kabiliyetlerin, kuvveden fiile yani po-
tansiyel olmaktan varlık sahasına çıkmış halleridir. Madde canlı yapacak sıfatlara
sahip değildir. Evrendeki tüm varlıkların maddesi de, o maddeden yapılan “**canlı-
lık, duygular, akıl ve düşünme**” gibi yeteneklerin de yaratıcısı, var olan varlıkların
nedeni doğrudan doğruya Allah'tır. İslam'a göre insan hem ruh hem de bedenden
meydana gelmektedir. Beden bozulabilen bir araya getirilmiş maddelerden terkip
edilmesine karşın, ruh teklik özelliğine sahiptir. Bu yüzden eskimez ve beden gibi
ölmez. Akıl ve duygular ruha ait kavramlardır.

Muhteşem ENDÜLÜS MEDENİYETİ

1165'te doğan **Muhyiddin** İbn-ül Arabi, İslam Tarihinin en büyük muta-savvıflarındandır. Onun düşünceleri özellikle “**vahdeti vücud**” olarak ifade edilir. Bu tabir “**varlığın birliği**” anlamına gelir. Kendisinden 450 sene sonra gelen **Spinoza**'nın iddialarında olduğu şekliyle, bu “**birlik**” kavramı ile evrenin ve tanrının aynı şey olduğunun iddia edildiği zannedilmiştir. Fakat **Spinoza**'nın görüşleri evren hesabına tanrıyı yok sayacak kadar pasif ve maddenin içinde içkin olarak kabul etmekte iken, İbn-ül Arabi'ye göre; bu evren, varlık derecesi olarak Allah'ın yanında yok denecek seviyede düşüktür. Tek varlık Allah'tır ve onun dışında hiçbir şey varlık adını hak etmez. Bu nedenle İbn-ül Arabi'nin “**vahdeti vücud**” denilen görüşleri, **Spinoza**'nın tanrıyı evren, evreni tanrı sayan görüşlerine en uzak olan görüştür. Bizim hayal ettiğimiz kanatlı atı varlıktan saymadığımız gibi, İbn-ül Arabi de, Allah'ın varlığına nispetle hayal ettiğimiz kanatlı at seviyesinde bile olmayan evreni ve maddeyi Allah hesabına varlıktan saymaz.

Hristiyanlık dünyasında M.S. 529 yılında imparator **Justinianus** tarafından Yunan felsefesi yasaklandı. **Platon**'un akademisi kapatıldı ve yunan felsefesinin kitapları kilise mahzenlerine atıldı. İslam dünyasında kurulan **Beyt-ülHikme** için

bu kitaplar Arapçaya çevrilineye kadar okunmadılar. Bu dönemden 16. yüzyıla yani **Descartes**'e kadar Avrupa'da Hristiyanlığı anlatmak dışında felsefe yoktur.

Descartes

1596 yılında doğan **Descartes**, modern felsefenin babası olarak kabul edilir. Yaklaşık bin yıllık dönem içinde Hristiyanlık dışında hiçbir düşüncenin olmadığı Avrupa kıtasında fizikçi-matematikçi filozoflar tarafından ilk modern felsefenin temelleri atıldı. Bu filozofların en büyüğü tartışmasız **Descartes**'dir.

Sokrates'in bilginin imkânını açıkça ortaya koyan, “*bildiğim tek şey hiçbir şey bilmediğimdir*” ifadesini **Descartes** metodik şüphe haline getirdi ve şüphe edenin var olması gerektiğinden hareketle “**düşünüyorum, öyleyse varım**” önermesini söyledi. Bu metodik şüphe yani bilginin imkânını şüphe ile bile ispat etmek metodu, **Descartes**'den sonra felsefenin de bilginin imkânını kabul ederek felsefe yapımlarına neden oldu.

Filozofların cümleleri, bir düşünce silsilesinin son önermeleridir. “**Düşünüyorum, öyleyse varım**” önermesinin başlangıç kısımları ne olabilir?

Descartes'in felsefesi **Platon**'da olduğu gibi ruh-beden ikiliğine dayanır. Fakat **Descartes**, maddeyi ve bedenimizi “**yer kaplayan yanımız**” olarak, ruhumuzu da “**düşünen yanımız**” olarak tarif eder. Beden ve ruhun etkileşimini tanrı ile evrenin etkileşimine benzetmişti. **Descartes**, ruhun bedensiz yaşayabileceğini, fakat beden ruhsuz yaşayamayacağını belirtmiştir.

Descartes felsefesindeki en önemli problem olan “**maddi olmayan ruhun, maddi olan bedeni nasıl harekete geçirdiği**” sorusu idi. **Descartes** bu soruya görünenden hareketle cevap verir. “**Ahlak üzerine mektuplar**” adlı eserinde, kraliçenin bu konudaki sorusuna; “**ağırlık kuvvetinin taşı harekete geçirmesi gibidir**” diye cevap vermiştir. Bu örneğiyle **Descartes**, maddi olan her şeyin tek kategoride varlık olmadığını temellendirmiştir.

1632'de doğan **Spinoza**, **Aristoteles**'in, **Sokrates** öncesi filozofları tenkit ettiği nedenler probleminin ilki olan “**fail neden ile maddesel nedeni birbirine karıştırma, tek sayma**” hatasını 17. Yüzyılda tekrarlayan bir filozof olmuştur. Sanatı ve sanatkârı, heykeli ve heykeltıraşı bir saymak demek olan **panteizmin** yani evreni tanrı veya tanrıyı evren sayma varsayımının temsilcisi olan **Spinoza**, düşünme ile doğanın uyumunun zorunluluğundan söz eder.

Spinoza'da tanrı sevgisi ile doğa sevgisi veya doğa sevgisi ile tanrı sevgisi aynı şeydir. İkisini tek varlık sayan **Spinoza**'nın felsefesi, **panteist** görüşün sonucu olarak, her tözün zorunluluğunu kendi içinde taşıdığına inanır.

1646'da doğan **Leibniz**, felsefede özellikle **monadoloji** düşüncesiyle bilinir. Maddi âlemle maddi olmayan âlem arasındaki farkı ortadan kaldıran **Leibniz**, her şeyde basit, bölünemeyen ilkel kuvvetlerin varlığını kabul eder. Bu kuvvetlerin varlık nedeni tanrıdır. Bu ilkel kuvvetlere **Leibniz monad** der. Monadlar mekânın da en küçük parçasıdır. En küçük ve bölünemeyen monadlar, buna bağlı olarak da değişmezler. Monadlar bir araya gelerek varlıkları oluşmasına sebep olurlar. Monadlar büyüklüğe sahip değildirler fakat büyüklüğü olan varlıkları meydana getirirler. Monadların monadı tanrıdır. Tanrı, çokluk olan varlığın da nedenidir.

Leibniz'e göre her şey monadlardan meydana geldiği için, canlı ile cansız arasında ayırım yapmak çok zordur. Her şeyde ruh vardır der **Leibniz** fakat sadece insanda akıl ortaya çıkmaktadır.

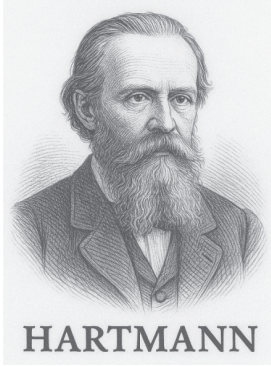
HEGEL

1770 yılında doğan **Hegel**'in tüm felsefesini özetleyen cümlesi “*ussal olan gerçektir, gerçek olan ussal-dır*” cümlesidir. Bu ifade akıl ve evrenin paralel işlediğini ifade eden cümledir. **Hegel**'in kritik kavramı olan “*geist*” kelimesi idea anlamında olmakla beraber tanrı anlamında da kullanılmıştır.

Hegel'e göre varlık diyalektik bir süreç takip eder. Önce ideal halde olan dediğimiz ideler vardır. Bu idea, **geist** ya da **tanrı**, imkân halinde iken, kendi özüne yabancılaşarak kendindeki imkânları gerçekleştirir. İde- den maddi olana doğru bir geçiş, aslına yabancı olmak şeklinde gerçekleşir. Sonra **geist** ve bu maddi olan bir araya geldiğinde din, felsefe, kültür vs. gibi sonuçlar verir.

Hegel bu üç aşamanın sürekli olduğunu ve hiçbir şeyin bundan istisna olmayacağını söyler. Bu üç aşamaya da **tez**, **antitez** ve **sentez** der. **Geist** ilk halde iken yani **tez** halinde iken, kendi özüne yabancılaşarak maddeyi yani **antitezi** oluşturur. Tez ve antitezin birleşmesi ile **sentez** yani din, felsefe, kültür, sanat vs. oluşur. Sonra sentez de bir tez halinde iken tekrar kendine yabancılaşarak antitezi, sonra sentezi oluşturur ve bu böyle devridaim içerisinde devam eder.

1882'de doğan **Hartmann'a** göre, felsefenin temel disiplini varlık felsefesidir. Aristotelesçi bakışı kendine örnek alan **Hartmann**, şeylere olan bakışın, o şeyler nasılsa öyle olması gerektiğini söyler. **Hartmann'a** göre, varlık **ideal** ve **gerçek** olmak üzere ikiye ayrılır. Gerçek olan varlık, bizim duyularımızla algıladığımız varlıktır. Duyular değişeni, zaman ve mekânda olanı algıladığı için, bu varlık türü de zaman ve mekân içinde olan varlık türüdür. Bu varlık türleri dört kategoriden oluşur. Bunlar:

Tinsel varlıklar (Bilinç, kültür, tarih ve değer alanı)

Psişik ruhsal varlıklar (Haz ve acı ile kendini gösteren alan, psikoloji ilgilenir)

Organik varlıklar (Canlıların alanı, biyoloji ilgilenir)

İnorganik varlıklar (Cansızların alanı, fizik ilgilenir)

Bu kategorilerin üstte olanı altta olanı da içerir. Hepsi en altta olana yüklenen yüklemelerdir. Yukarı çıkıldıkça özgürlük daha çok gerçekleşir. Altteki kategori daha bağımsız, üstteki kategori daha özgürdür. İdeal varlık türü ise başta değerler olmak üzere, ideler, kavramlar ve sayılardır.

Varlık Nedir?

Varlık felsefesi baştan sona ele alındığında iki tür varlığın temel alındığını görebiliriz. Bunlar:

Gerçek varlık (varlığı bize bağlı olmayan varlıklar; ağaç, taş, kuş vs.)

İdeal varlık (düşüncemizde olan, varlığı bize bağlı olan varlıklar; kavramlar, sayılar, vs.)

Felsefede varlık konusu üç farklı görüş altında incelenebilir. Her şeyin kaynağını tek sayan **monizm** (Thales=su, Anaksimenes=hava vs.), maddeyi ve ruhu ya da düşünmeyi iki ayrı varlık olarak kabul eden **düalizm** (Descartes=varlık; yer kaplayan+düşünen), ikiden fazla varlık türünü esas alan **plüralizm** (Empedokles=hava, su, toprak, ateş vs.)

Felsefede varlığın olup olmadığı değil, varlık hakkındaki bilgimizin doğru olup olmadığı tartışılır. **Sofizmde** ve **Nihilizmdeki** yokluk iddiası varlığın temellendirilemeyeceği anlamındadır. Varlık var mıdır, yok mudur sorusu prensip olarak sorulan bir sorudur.

Varlık felsefesinde varlık nitelik olarak dört farklı grupta tartışılmıştır:

- *Varlık oluştur (Herakleitos)*
- *Varlık ideadır (Platon) (idealizm)*
- *Varlık maddedir (Demokritos) (Materyalizm)*
 - a. *Mekanik materyalizm (Demokritos, Hobbes, La Mettrie)*
 - b. *Diyalektik materyalizm (Karl Marks)*

- **Varlık hem madde hem ruh ya da düşündür (Descartes)**

Maddenin duyular dünyasındaki görünümü olan **fenomenoloji**, varlıktan çok bilgi felsefesinin alanına girer. Özellikle **Kant**'ın bilgi felsefesi içinde önemli bir yer tutar.

Varlık felsefesinin tartışmalarının asıl hedefi, varlığın tek kategori olup olmadığıdır. Eğer tek kategori değilse, kategoriler arasındaki farkın ne olduğunu sorgulamaktır. Varlık çeşitleri probleminin bir ayağı bu problemdir. **Aristoteles**, varlığın imkân halinde, fiil halinde ve amacını kendinde taşıyarak var olduğu açıklamasıyla, varlığın tek kategori olmadığının ipucunu vermişti.

Var olmadığımızı söyleyen birine nasıl cevap verilebilir?

Varlığın tek kategori olmadığı öncelikle varlığın, **düşüncede varlık** ve **duyularda varlık** olarak ayırt edilmesiyle anlaşılabilir. Duyulardaki varlık bizimle aynı seviyede varlıktır. Fakat düşüncemizde hayal ettiğimiz kanatlı at, bizimle aynı seviyede olmadığı gibi bizden daha alt seviyede bir varlıktır. Bizim hafızamızda ve hayalimizde bulunan varlıklar üzerinde bizim hayal kuvvetimizin sonsuz bir tasarrufu vardır. Zihnimizde, hayalimizde gezegenleri durdurmak gibi bir fiil bizim için hiçbir kuvvet gerektirmez. Çünkü hayal ettiklerimiz, düşündüklerimiz, bize göre varlık olarak daha alt seviyededir. Bir ayna ile ayna üzerindeki görüntünün varlık derecelerini karşılaştıralım. Aynanın varlık derecesi üzerindeki görüntüden daha yüksektir. Ayna üzerindeki görüntünün varlık olduğunu tanımlamak çok zordur. Çünkü ayna ile aynı kriterlerde varlık değildir. Bilgisayarda yazdığımız yazı ile bilgisayarın varlık derecesi karşılaştırıldığında aynı varlık problemi yine görünür. “Yazdığımız yazıdaki harfler bir varlık mıdır? Varlık ise, diğer varlıklarla aynı özellikte midir? Varlık derecesi nedir?” şeklindeki sorular, varlık tek kategori kabul edildiğinde çözülemez.

Varlığın aynı dereceden tek varlık türü olamadığı anlaşıldığında, iki sorudan biri cevaplanmış olur. Üst kategori için alt varlık kategorisinde fiil gerçekleştirmek sonsuz kolay iken, alt varlık tabakasının, üst varlık tabakasında fiil gerçekleştirmesi imkânsızdır. Bu durumda geriye şöyle bir soru kalmaktadır:

“Bize göre üst varlık kategorisinin durumu nedir?”

Farabi ve **İbni Sina**'ya göre varlığın en üst mertebesi **Vacib-ülVücud**, yani yokluğu imkânsız olandır. Biz ise **mümkün-ül vücuduz**. Yani varlığımız kadar yokluğumuz da mümkündür. **Muhyiddin İbn-ül Arabi**'ye göre, **Vacib-ülVücud** mertebesi yani Allah'ın varlık derecesi, en son varlık derecesidir. Bu nedenle nasıl ayna üzerindeki görüntünün varlık derecesi aynaya göre çok düşük, hatta tartışmalı ise, bizim de varlık derecemiz Allah'a göre çok düşüktür. Hatta varlık bile

sayılmaz. Tüm insanları ilk yarattığı gibi tekrar yaratması, bizim hafızamızda, hayalimizde suretleri oluşturmaktan bile daha basittir. O nedenle İbn-ül Arabi Allah dışındaki tüm varlığı unutma yolunu seçmiştir.

Varlık vardır, ancak varlık tek kategori değildir.

Yunus Emre'nin "ete kemiğe büründüm, Yunus diye göründüm" sözü varlık felsefesi açısından ne ifade edebilir?

4. BÖLÜM

BİLGİ FELSEFESİ

*İlim, ilim bilmektir
İlim kendin bilmektir
Sen kendini bilmezsın
Ya nice okumaktır*

*Okumaktan murat ne?
Kişi Hak'kı bilmektir
Çün okudun bilmezsın
Ha bir kuru emektir*
Yunus Emre

Bilginin İmkânı Problemi

Felsefi bilgi **gündelik** bilgiden farklıdır. Gündelik bilgi pratik olarak işe yara-
yan bilgidir. Gündelik bilgi düzensiz bilgidir.

Felsefi bilgi **teknik** bilgiden de farklıdır. Teknik bilgi belli bir alanda usta-
laşmak için gerekli olan bilgidir. Yine teknik bilgi de gündelik bilgi gibi pratiktir
fakat düzenli bilgidir. Nesneler arasındaki sabitliklerin, değişmezliklerin bilinmesi
ve pratiğe aktarılmasıyla sınırlıdır. Eğer bilgi, evrenin düzeni ve işleyişi ile ilgili ise
bilimsel bilgi adını alır.

Felsefi bilgi **dini** bilgiden de farklıdır. *Dini bilgi kural koyucu bilgidir.* Asıl
olarak inanca bağlıdır. İslamiyet hariç yeryüzündeki hiçbir dinde sorgulamaya ve
kuralların sebebini tartışmaya izin yoktur.

Felsefi bilgi, **sanatın** bilgisinden de farklıdır. Sanat duyguların bilimi olarak
adlandırılabilir. Genel geçer bir bilgi vermez. Kişiyi özeldir. Sanatçının ruh halinin
tezahürüdür. Bu nedenle felsefenin refleksif düşünme sisteminden çok uzaktır.

Fakat bilgi felsefesi ya da **epistemoloji**, bilginin doğrudan kendisini nesne
edinir. Sorusu **“bilgi nedir?”** sorusudur. Felsefi düşünme **refleksif** bir düşünme-
dir. Yani **düşünme üzerine düşünmedir.** Tanım itibarıyla *bilgi; özne ile nesne ara-
sındaki ilişkidir.* Özneden kasıt bilen süje yani insandır. Bilgi bu ilişkinin sonucu

ortaya çıkan üründür. Öznenin nesneye ulaşabilmek için başlıca iki yeteneği vardır. Bunlar duyular ve akıldır. Her ne kadar akıldan sürekli söz edilmişse de, **Sokrates** öncesi filozoflarda bilgi kaynağı sadece duyulardır. Akıl, **Sokrates** ile ikinci bir bilgi kaynağı olarak devreye girmiştir. Akıllı bilgi kaynağı kabul eden filozoflara **rasyonalist** denir. Bilginin kaynağı deneyimden gelir diyenler filozoflara **Empirist** denir. Deneyci ya da empiristlere göre insan doğuştan bilgi ile gelmez.

Duyumu yani duyguları bilgi kaynağı olarak kabul edenler, tüm bilginin duyulardan geldiğini iddia eder. Akıllı bilgi kaynağı olarak kabul edenler ise kesin bilginin akıldan geldiğini kabul ederler. Duyular yine akılcılarda da bir bilgi kaynağıdır.

Bilgiden amaç, doğru bilgidir. Felsefede bilgi denildiğinde doğru bilgi kastedilir. İnsanlık tarihi kadar eski olan doğru bilgi arayışı ve doğru bilginin nasıl elde edileceği felsefede “**bilgi felsefesi**” ya da “**epistemoloji**” adıyla anılır. *Bilgi felsefesinin hedefi, doğru bir tümel bilginin nasıl elde edilebileceğinin kriterini bulmaktır.*

Bilgi konusunun tartışılması sadece Yunanlılara ait bir konu değildir. Ancak milattan önceki 600’lü yıllarda yapılan tartışmalardan günümüze kadar bir kısmı yazılı olarak gelen tek felsefi metinlerin yunan felsefesine ait olması sebebiyle, felsefe deyince yunan felsefesini hatırlıyoruz. Yunanlılar dışındaki milletlerde bilgiler usta-çırak ilişkisi ile aktarıldığı için günümüze çok sınırlı kaynak kalmıştır.

Sokrates öncesi filozofların sonuncuları olan **Sofistler** bilginin imkânını reddetmişlerdi. **Thales** ile başlayan dönemden sofistlere kadar olan dönem doğa filozofları dönemi olarak adlandırılır. Bu dönem sadece varlığın temel ilkesi yani **arkhe** tartışılmış ancak bu dönem sofistlerle bilginin inkârıyla son bulmuştu.

Sofistlerin bilgiyi inkâr eden düşüncelerini **Gorgias** şöyle özetlemişti:

“Hiçbir şey yoktur, olsa da bilemezdik, bilsek de aktaramazdık”

Felsefede hiçbir cümle doğrudan yanlış olarak konumlandırılmaz. Konumlandırma için şartların belirlenmesi gerekir. Dolayısıyla bir önerme, bazı şartlarda doğru bazı şartlarda yanlıştır. Sofistlerin bilgiyi inkâr eden görüşlerinin de şartları vardır: *“eğer bilginin tek kaynağı duyular ise sofistler haklıdır”*.

Çünkü duyular değişenleri görürler. Değişenin ise bilgisi olmaz. Dolayısıyla sofistlerin önermesi yanlış değil; bilginin tek kaynağı duyular değilse yanlıştır.

Felsefe tarihinde doğru bilginin olamayacağını söyleyenlere “**septikler**” yani şüpheciler denir. **Sofistler** septiklerdir. Doğru bilginin olabileceğini savunanlara ise felsefe tarihinde “**dogmatikler**” denir. Bu tartışmalar elbette ki bilginin kaynağı üzerinden tartışılan problemlerdir. **Platon, Aristoteles, Farabi, Hegel** gibi filozoflara göre insan bilgisinin sınırı yokken, **Kant** gibi filozoflar insan bilgisinin sınırlı olduğu görüşündedir.

Bilginin ikinci bir kaynağı var mıdır?

Sofistlere karşı mücadele eden **Sokrates**'in meşhur “*bildiğim tek şey hiçbir şey bilmediğimdir*” cümlesi, bilginin, -elbette ki doğru bilginin-, var olduğunu ifade eden ilk teşebbüstür. “*Bilgi hatırlamadır*” önermesi de, bilginin insandan bağımsız ve insandan önce olduğunu ifade etmesiyle, bilginin varlığını ikinci defa teyit etmiş oldu. **Sokrates**'e göre bilgi önceden akılda mevcuttur. **Sokrates**'in öğrencisi **Platon**'a göre ise, *bilgi idelerin bilgisidir*. İdenin bilgisi yani *değişmeyen bilgi elde edildiğinde ancak doğru bilgiye ulaşılmış olur*.

Bilgi konusunun anlaşılabilmesi için bazı kavramların bilinmesi gerekir. Önceden verdiğimiz bu kavramları çok kısa olarak tekrar edelim.

Şuur-Akıl-Zekâ

“**Farkında olmak**” anlamına gelen şuur, hem insanda hem hayvanda vardır. Fakat hayvanlarda sadece şuur varken, insanlarda hem şuur hem akıl vardır. Akıl; “**farkında olduğunun farkında olmak**” demektir. Bu anlamda akıl bir iç dünyanın varlığını haber verir. İnsanın tüm beş duyusu iptal edilse bile, yine “**düşünen süje**” olarak kalır. Fakat etki-tepki ile yaşayan hayvanların beş duyusunu uyaran bir uyarıcı olmazsa hayvan uykuya dalar. Çünkü hayvan çevrenin güdümünde yaşar. Bir iç dünyası yoktur.

Zekâ ise aklın intikal süratidir. Yani “**hızlı anlama**” anlamına gelir. Çok yüksek zekâ ile orta bir zekânın arasında anlama noktasında bir fark yoktur. Fark anlama hızındadır.

Aklın, farkında olduğunun farkında olma tanımından hareketle bilgi felsefesine bakarsak, problemi; “**nesneye onu bilmek için baktığının farkında olmak**” olarak özetleyebiliriz.

Aklın tanımı göz önüne alındığında, acaba robotlar da bir gün düşünme fiilini gerçekleştirebilir mi?

“**Akıl**” kelimesi Arapça bir kelime olup, **bağ** ve **sınır** anlamlarına gelmektedir. Hayvanlarda akıl olmadığını söylemiştik. Türkçede “**haddini bilmek**” deyiminde ki had yani sınır akıl anlamındadır. Yine Türkçemizde kullandığımız “**uslu çocuk**” deyimini de haddini bilen anlamında akıllı olmakla aynı anlamdadır. Pratikte akıl, her şeyin değil, bazı şeylerin mümkün olduğuna karar verebilmek anlamı taşır.

Mevlana'ya sorulmuş; “o kadar okursun, o kadar yazarsın, ne bilirsin?” Mevlâna der; “Haddimi bilirim”

Akıl-Duyu Deneyi

Daha önce, “*değişenin bilgisi olmaz*” demiştik. Eğer insanların kanı farklı kimyalarda olsaydı tıp ilmi olamazdı. Herhangi bir metal, aynı kimyasal içerikte, farklı sertlik ve iletkenlik gösterseydi mekanik ve elektrik ilmi olmazdı. İki element aynı sayılarda birleştiğinde farklı özelliklerde bileşikler oluşsaydı yine kimya ilmi olmazdı. “*Bilgi ve değişmezlik*” birbirinden ayrılamaz iki kavramdır. Bilgi dediğimizde kesin bilgiyi yani orada her zaman için aynı şartlarda aynı sonucun alınacağını ilan etmiş oluruz.

İşte duyular her zaman değişeni algılar. Değişendeki değişmeyi gören kabiliyetimiz akıldır. Bunu bir örnekle açıklayalım:

(örnek) 10 metre yukarıdan bir taşı bıraktığımızı düşünelim. Süresini ölçtüğümüzde 1 saniyede düşmüş olsun. Aynı taşı 20 metreden bıraktığımızda 2 saniye, 30 metreden bıraktığımızda da 3 saniyede düşmüş olsun. Bu deneyi 10 metre 10 metre artırarak deneyelim ve bir tablo turalım. Elimizde şöyle bir tablo oluşur:

Mesafe	Düşme zamanı
10 metre	1 saniye
20 metre	2 saniye
30 metre	3 saniye
.	.
.	.
.	.
.	.
100 metre	10 saniye

Bu tablodaki ölçümler gözlemlerimizdir. Bunları duyularımız ile tespit ederiz. Tespitimiz bize tüm rakamların değiştiğini gösteriyor. Görünüşte sabit kalan hiçbir rakam yoktur. Fakat bu değişenler duyuların gördüğü sonuçlardır. Bu ölçüme değişmezleri gören kabiliyetimiz olan akıl ile baktığımızda düşen taşın “*saniye başına 10 metre*” yol kat ettiğini görürüz. Bu değişmezlik akıl ile görünür, duyularda görünmez.

Örnekte olduğu gibi akıl, evrendeki değişmezleri gören yeteneğimizdir. **Sokrates** ve **Platon** ile başlayan dönem, felsefeye ikinci bir bilgi kaynağı olarak aklın yani evrende değişmezliğin var olduğunu tespit eden yeteneğimiz girmiştir. **Platon** felsefesinde değişmez olanın adı “**ide**”dir. Tüm felsefe tarihi tüm yönleri ile idenin tarihi olarak düşünülebilir.

Felsefe tarihinde duyuları bilgi kaynağı olarak kabul eden pozitivist ve materyalist felsefeler, duyuların bizi yanıltmadığı görüşündedirler. Fakat **Platon** ve **Descartes**'in başını çektiği **idealist felsefe**, duyuların bize bildirdiği bilginin doğruluğundan emin olamayacağımızı söyler.

Deneyden gelmeyen yani akıl kaynaklı bilgiye **apriori**, deneyden gelen bilgiye yani duyulardan gelen bilgiye **aposteriori** denir.

A Priori-A Posteriori

A priori bilgi deneyden önce olan, deneyden gelmeyen bilgidir. Akıl bilgisi olması nedeniyle, kesin bilgidir. **A priori** bilgi reddedildiğinde çelişki oluşur. Mantığın ve matematiğin tüm bilgileri **a priori** bilgidir. **A priori** bilgi deneyden yani duyulardan gelmez fakat fark edilmeleri için duyu deneyine ihtiyaç vardır.

Bir üçgenin iç açılarının toplamının iki dik açıya eşit olduğu **a priori** bilgidir fakat bu bilginin fark edilmesi için duyuların deneyi şarttır. Beş duyusu olmayan bir kimsenin üçgen, daire, küre gibi kavramları olamaz.

Demir dediğimizde, izah etmeye gerek olmadan kabul edilen zorunlu kavramlar **a priori** kavramlardır:

Demir; metal, sert, paslanan, elektriği ileten, yüksek sıcaklıkta eriyen, mıknatısın çektiği vs. (Bu özellikler a prioridir)

Demir: at nalı, toplu iğne, makas, miğfer, bıçak, balta, kerpeten, pense, kırmızı miğfer, mat iğne, sivri bıçak, keskin balta (Bu özellikler a posterioridir)

A priori özellikler zorunluluk içerir. Demirin sert olmadığını kabul etmek demir kavramı ile çelişki içerir.

“Demirler metaldir”. Bu önermede zaten metal olan demirin metal olduğu dile getirilmiştir. Demirin metal olması zorunludur.

Fakat **a posteriori** olanlar ise zorunluluk içermez duyularla tespit edilirler. **A posteriori** bilgiye itiraz etmek bir çelişki içermez.

“Anahtarlar demirdendir”. Önermesinde tüm anahtarların demir olma zorunluluğu yoktur.

Kuşların canlı olması apriori özelliğe, kuğunun kilosu, boyu, rengi, yumurta sayısı vs. aposteriori özelliklere örnektir.

A priori kavramlardan elde edilen yani öznesi yüklemine içeren önermeler **analitik** önermelerdir. **A posteriori** kavramlardan elde edilen yani duyu deneyiyle doğrulanan önermelere **sentetik** önermeler denir.

Tekil-Tikel-Tümel

Önermeler üç çeşit olarak değerlendirilir. Bunlar tek bir nesne için **tekil** önerme, birden fazla nesne için **tikel** önerme, tüm nesneler için olursa **tümel** önerme-dir.

Tekil ve tikel önermeler duyularla elde edilen, test edilebilen önermelerdir. Bir, birkaç veya bazı anlamına gelen önermelerin tamamı duyularla kontrol edilebilir. Ancak tümü ya da hiçbiri anlamına gelen **tümel** önerme duyularla kontrol edilemez. *Tümel önerme aklın önermesidir.* Yani tümel önermede sonuçlar duyularla değil akılla tespit edilebilir.

“*Bu kuğu beyazdır*” dediğimizde veya “şuradaki kuğular beyazdır” dediğimizde bunları duyularla biliriz. Ancak “*bütün kuğular beyazdır*” dediğimizde tüm kuğuları görerek değil, gördüğümüz birkaç kuğunun rengini genelleştirerek söyleriz. Ancak bu genelleştirmeyi yapmakta ne kadar isabetli olacağımız şüphelidir. Bu şüpheyi ortadan kaldırmak ve tümel önermeyi doğru olarak elde etmek için bir ölçüt bulma problemi bilgi felsefesinin ve onun alt disiplini olan bilim felsefesinin problemidir.

Tümel önerme tekil ve tikel önermeden aklın önermesi olmak özelliği ile ayrılır. Bilgi felsefesinde ve bilim felsefesinde amaç “*doğru bir tümel önerme elde etmenin kriteri*”ni bulmaktır. Çünkü tümel önermenin nesnelerinin tamamı duyularda bulunmadığı için doğru karar vermek tüm felsefe tarihinin amacıdır.

Tümel önermelerde dikkat edilmesi gereken en önemli nokta *olumsuz tümel önermenin geçersiz olduğunu bilmektir. Yokluk ispatlanamaz. Bu nedenle tümel olumsuzlar akıl yürütmelerde kullanılmazlar.* Tikel olumsuzlar ise duyularda bulunduğu için kullanılabilirler. Tümel olumsuzun ispatlanamayacağı, yani yokluğun ispatlanamayacağı tüm hukuk sistemlerinde de genel bir kuraldır. Bu nedenle hukukta hiçbir zaman suçsuzluğun ispatı diye bir kavram yoktur. Suçun ispatı vardır, suçsuzluğun ispatı yoktur. Tüm hukuk sistemlerinde bundan ötürü herkes suçu ispatlanana kadar masum kabul edilir.

Doğru-Yanlış

Doğru; önermenin, ifadenin, yargının, cümlelerin, konusu olan nesneye uygunluğunu ifade eder. Bir cümle, konusuna uygunluk taşıyorsa doğrudur, değilse yanlıştır

“Bu masa ahşaptır” dediğimizde eğer masa ahşapıysa bu ifade doğru, değilse yanlıştır. Masa yani nesneler doğru ya da yanlış olmazlar. Doğru ya da yanlış olanlar bizim ifadelerimiz, önermelerimizdir. Zaten önerme sadece “*doğru veya yanlış olabilen cümle*”ye denir.

Öyleyse doğru veya yanlış dediğimizde, bu sözün sadece önermelerle, cümlelerle sınırlı olduğunu bilmemiz gerekiyor. Doğruluk kelimesi çoğunlukla pratikte hakikat kelimesinin yerine sehven kullanılır.

Gerçek -Hakikat

Felsefedeki en kritik kavramlardan biri gerçek diğeri hakikattir. “**Gerçek**”, du-yularla gördüğümüz fizik dünyayı tanımlar. “**Hakikat**” ise akıl ile gördüğümüz metafizik dünyayı tanımlar. **Platon** felsefesindeki “**görülenler**” gerçeğe, “**düşü-nülenler**” ise hakikate karşılık gelir. Duyu bilgisi gerçeğe, aklın bilgisi hakikate karşılık gelir. Fizik gerçeğe, metafizik ise, **Aristoteles** felsefesinde, hakikate karşılık gelir.

Bilgide kastedilenin kesin bilgi olduğunu, kesin bilginin aklın bilgisi olduğunu, aklın bilgisinin ise değişmez bilgi olduğunu söylemiştik. Bu nedenle “**gerçek**” duyuların değişen bilgisini, “**hakikat**” ise aklın değişmeyen bilgisini temsil eder.

Şu anda sırada otururken hiç kımıldamadığımız gerçektir. Fakat aslında dünya ile birlikte çok süratli hareket ettiğimiz hakikattir. Hakikati yani aslında çok hızlı hareket ettiğimizi duyularla değil akılla biliriz.

Güneşin dönmesi gerçeğe, dünyanın dönmesi hakikate örnektir. Mağara duvarındaki gördüğümüz yazı gerçek, o yazıyı çok önceden yaşamış insanların -görmediğimiz halde-, onların yaptığını bilmek hakikattir. Mağara duvarındaki ceylan resmini yapanı görmesek de, çizenin eskiden yaşamış insanlar olduğunu bilmek, hakikattir.

Bilgi felsefesindeki problemleri ana başlıklar halinde sıralamak gerekirse, yukarıda geçtiği gibi ilk sırada bilginin var olup olamayacağı problemi vardır:

Bilginin Kaynağı Problem

Sokrates öncesi filozoflardan olan Sofistlere göre bilginin imkânı yoktur. Bu düşünceyi **Gorgias** “*hiçbir şey yoktur, olsa da bilemezdik, bilsek de aktaramazdık*” şeklinde özetlemişti. **Sokrates**, **Platon**, **Aristoteles**, **Gazali**, **Descartes** gibi **rasyonalist** filozoflar ise bilginin imkânının olduğunu, hatta doğuştan da bilgi getirildiğini savunmuştur. **Locke** ve **Hume** gibi **deneyci** filozoflar ise yine bilginin mümkün olduğunu fakat doğuştan bilgi getirilmediğini iddia etmişlerdir.

Sokrates “*bilgi hatırlamadır*” diyerek hem doğuştan bilgi getirdiğimizi, hem de “*bildiğim tek şey hiçbir şey bilmediğimdir*” kesin bilginin var olduğunu dillendirmiştir. Çünkü bir şeyi bilmediğini bilmek de en az bir şeyi bilmektir. Bir tek bilgi mümkünse, bilgi mümkündür demektir.

Sokrates'in öğrencisi **Platon**, hocası **Sokrates**'in hem “*bilgi hatırlamadır*” önermesini, hem **Herakleitos**'un “*değişmeyen tek şey değişimin kendisidir*” önermesini hem de **Parmenides**'in “*varlık birdir, değişmez, kalıcıdır*” önermesini harmanlayarak, insanın doğuştan bilgi getirdiğini, getirdiği bilginin “şeylerin ideal, değişmez, mükemmel halleri” olan “*idenin bilgisi*” olduğunu söylemiştir. **Platon**'a göre, insan örneğin ağacın ideal hali olan idenin bilgisi ile gelir, ağacı gördüğünde idenin bilgisini hatırlayarak onun ağaç olduğunu anlar. Bu nedenle **Platon**'a göre bilmemiz açısından varlık ikiye ayrılır; “*görülenler ve düşünülenler*”. Görülenler değişen doğayı, ideler düşünceyle görülebilen, değişmeyen, mükemmel olanı ifade eder. Bilgi idenin bilgisidir.

Platon'un ide kavramını yani değişmeyen özler kavramını anlamak için örnek olarak geometrinin kavramlarına bakabiliriz:

- *Üçgenin iç açılarının toplamı, iki dik açıya eşittir veya bir doğrunun açısına eşittir.*
- *Dairenin açısı veya bir dörtgenin açılarının toplamı, iki üçgenin açılarının toplamına eşittir.*
- *Dairenin çevresinin çapına bölümü sabittir (pi sayısı)*
- *Silindirin hacmi, taban alanı ile yüksekliğinin çarpımına eşittir.*

Geometrinin bu kuralları insan tarafından uydurulmuş şeyler değildir. **Platon**'un “**görülenler**” diye tabir ettiği, duyu dünyasındaki cisimleri gördüğümüzde onların arasındaki sabitliklerden, çıkarttığımız, fark ettiğimiz değişmezliklerdir. **Platon** bu değişmezliklerin her şey için geçerli olduğunu, her şeyin ideal halini önceki hayatımızda gördüğümüzü, dünyada nesnelerle karşılaşınca hatırladığımızı söylemiştir.

a. Rasyonalizm:

Hakiki bilginin kaynağı akıldır, çünkü akıl değişmez bilgisini tespit eden bir yetenektir. *Bilgi değişmezliğin bilgisi olduğunda bilgi olur:*

Sokrates ve öğrencisi **Platon**, bilginin kaynağını, insanın daha önceki yaşamında gördüğü eşyanın asılları olan zihnindeki ideleri, eşya ile karşılaştığında hatırlaması olarak tasvir ederler. *Bilgi yani kesin bilgi idelerin bilgisidir.* Bilgide sınır yoktur. Bilginin değişmezlik formları olarak kabul edilebilecek olan idelerin varlığı, kesin bilginin var olmasına nedendir.

Aristoteles'e göre insanlar doğuştan her şeyi bilmek isterler. Yine **Aristoteles**'e göre akıl bilginin kaynağıdır. Ancak hocası **Platon**'a muhalif olarak **Aristoteles** duyuların aldatılabileceği fikrini kabul etmez. Akıl ve duyular tutarlılık içindedir. Duyular etin rengini, tadını, kokusunu, şeklini getirirler. Fakat onun et olduğuna karar veren akıldır.

Aristoteles, maddeyi “**hyle ve form**” olarak ikiye ayırmıştı. **Hyle**, maddenin aklımıza bakan değişmez yönü, form ise duyularımıza bakan yönüdür. İnsan form ile muhatap olur. Önce **Farabi** sonraları da **Kant** bu ayrımı bilgi felsefelerinin temeli yapmıştır.

Farabi’ye göre biz maddenin sureti ile (**Aristoteles**’de form) muhatabız. Bu suret hem maddede hem de zihinde bulunur. *Zihinde bulunan suret o nesnenin bilgisine karşılık gelir.*

Modern felsefenin babası sayılan **Descartes**, şüpheyi metodik olarak kullanarak, şüphecilğe **Sokrates**’den sonra en keskin darbeyi vurmuştur. **Descartes**’in metodu, kesin bilginin imkânını göstermek için şüphe metodunu kullanmaktır:

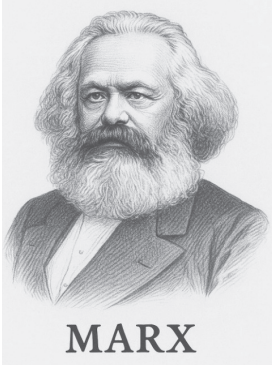
- *Her şeyden şüphe ediyorum. Duyularım beni yanıltabilir. Beni bir cin bile kandırıyor olabilir*
- *Her gördüğüm şey, aslında gördüğüm gibi olmayabilir. Duyulara güvenmek için bir neden yoktur*
- *Duyulardan gelen her şeyi bir kenara koyarsak geriye sadece şüphe ettiğim kalır*
- *Şüphe ettiğim kesindir*
- *Şüphe etmek düşünmektir*
- *Düşünüyorum*
- *Demek ki varım...*

Descartes buraya kadar kesin bir bilgi yani var olduğunun bilgisini buldu. Şimdi yapılması gereken tekrar geri dönmektir. Ancak varlığının kesin bilgisine ulaşırken duyulardan gelen bilgiyi şüpheli olduğu için bir kenara koymuştu. Tekrar zihin dışına çıkmak için duyulardan başka da bir araç yok. Eğer duyuların bilgisi doğru kabul edilseydi zaten bu tefekküre gerek kalmayacaktı. O zaman duyulardan başka geri dönüş için bir araç yoksa ve duyuların bize doğru bilgi getirdiğinden emin değilsek, zihin dışına doğru bilgiyle çıkmak nasıl mümkün olacaktır?

Descartes, burada çözümünü “**güvenilir tanrı**” açıklamasında bulur. Eğer tanrı güvenilirse, duyularla bizi aldatmayacağından emin oluruz, ancak güvenilir değilse, bu konuda söylenecek söz yoktur. Bu aşamada tanrının güvenilir olduğunu ve bizi aldatmadığını kabul etmek mecburiyetindeyiz.

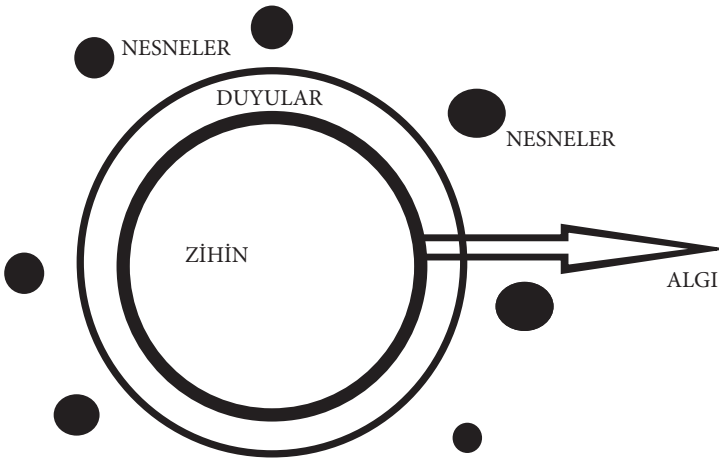
Bu akıl yürütme tipi, **Descartes**’den beş yüz sene önce **Gazali** tarafından da gerçekleştirilmişti. Sezgicilik bölümünde bahsedilecektir.

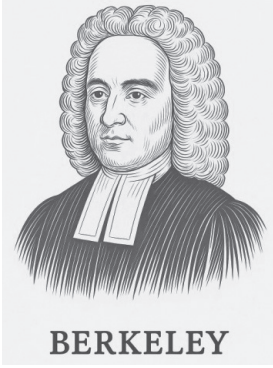
Hegel’e göre, “*gerçek olan ussaldır, ussal olan gerçektir*”. Yani zihin ve kâinat paralel çalışır. Biri için doğru olan diğeri için de doğrudur.

Hegel'e göre, kendi kendinin bilincinde olan ve hem bizim, hem de diğer varlıkların nedeni olan bir bilinç vardır; **GEİST**. **Geist**; başlangıçta potansiyel halde, kuvve halinde bulunur ve kendini gerçekleştirmemiştir. **Hegel** geist'in ya da tinin bu ilk haline "**TEZ**" der. İlk olarak evrende, tabiatta kendini gerçekleştiren ve saf düşünce olan **geist**, böylece kendine yabancılaşır. **Hegel** bu ikinci adıma "**ANTİTEZ**" der. Üçüncü aşamada ise dinde, kültürde, felsefede, sanatta, **geist** tekrar kendine döner, özgürleşir, bilincin en yüksek seviyesine ulaşır. **Hegel** bu aşamaya "**SENTEZ**" adını verir. **Hegel'e** göre her şey diyalektik süreçle işlediğinden, bu aşamadan sonra **sentez** de **tez** olur, kendine aykırı düşer. Bu sürekli devam eder. **Diyalektik idealizm** denilen bu sistemle her şey mantığın özdeşlik kuralına uygun olarak gerçekleşir. Marx ise tez, antitez ve sentezi aynen alıp bunu insan topluluklarının ekonomik gelişimine bağlamıştır. **Marx'a** göre kendi başına tarihi ve varlığı değiştiren bir bilinç yoktur, tam tersine toplumun ekonomik yapısı, maddi çıkarları bilincin nedenidir. İnsanda ruhu kabul etmeyen **Marx'a** göre, maddi ilişkiler ve üretim ilişkileri tarihi belirler. Asıl olan tarihi değiştirmektir. **Hegel**, düşünceden tabiata doğru tarih anlayışı öngörürken **Marx**, tabiattan düşünceye doğru bir tarih anlayışına sahiptir. **Hegel'in diyalektik idealizm** felsefesinin aksine **Marx'ın** felsefesine **diyalektik materyalizm** denir.

Berkeley:

İmmateryalist yani maddeye şüphe ile bakan **Berkeley**'in felsefesi, kesin olan bilgi ölçütü arayışının en kesin olanını ifade eden bir felsefedir. Felsefe tarihinde özellikle bilgi felsefesi tarihinde amaç bilginin kesin olanını bulmak ve bu kesin bilgiyi bulduracak kriteri bulmaktır. **Berkeley**'in bu konuda farklı bir yeri vardır. Onun amacı, kesin olan bilginin en tartışmasız olanının kriterini göstermek, hem de **Locke** gibi empiristlerin felsefelerindeki sıkıntıyı göstermektir. Deneyciler tüm bilginin deneyden geldiğini söylüyorlardı, hatta **Locke**, insan zihninin bir “**tabula rasa**” yani boş bir levha olduğunu söyleyerek, doğuştan gelen bilgi görüşüne tamamen kapıları kapatmıştı. **Berkeley**, aslında şeylerin varlığı konusunda şüphe edilmeyecek tek hakikatin zihnimizin duyulara temas ettiği anda gerçekleşen algı olduğunu, bunun dışında kesin bilgi olmadığını öne sürdü. “**Var olmak, algılanmış olmaktır**” sözüyle **Berkeley**, zihnimizin duyulara temas ettiği anda her ne alınmışsa, onun dışında bir şey bilmenin mümkün olmadığını, maddenin varlığına dair, mahiyetine dair hiçbir bilginin olamayacağını, elimizdeki tek kesin olanın duyulardan bizim zihnimize gelenler olduğunu, tek gerçekliğin algılanmış olmak olduğunu ifade etti. “Bizim algılamadığımız eşya yok mudur?” sorusuna karşılık, “onlar da tanrının algısındadır” demiştir.

b. Deneycilik (Empirizm):

Bilginin deneyden geldiğini, zihinde doğuştan bilgi bulunmadığını söyleyen empirizmin filozoflarından **John Locke**'a göre, *insan zihni boş bir levha gibidir (tabula rasa)*. Üzeri sadece deneyden yani duyulardan gelen bilgilerle dolabilmektedir. Tüm felsefesini doğuştan gelen bilgi olmadığı düşüncesi üzerine kuran **Locke**'a göre, zihin düşünme faaliyeti sırasında nesnelerin idesini kullanır. İde bu anlamda birer suret veya temsil olarak düşünülebilir. İdeler deneyimden gelirler. **Locke**'a göre, zihinde daha önce duyulardan geçmemiş hiçbir şey yoktur.

Locke'a göre sadece tekiler ve tikeller varlık olarak vardır. *Tümeller ancak zihinde var bulunurlar.*

Kant'ın, “*beni dogmatik uykumdan uyandırdı*” dediği empirist filozof **David Hume** ise deney ve duyum dünyasına çok farklı bakışıyla bilinir. Zihinde doğuştan bilgi olmadığı konusunda **Locke** ile aynı fikirdedir. **Hume**'un duyu deneyi ve kesin bilgiye farklı bakışının yakaladığı ince nokta **Kant**'ın bildiklerini gözden geçirmesine sebep olmuştur.

Hume, getirdiği yeni bakış nedensellik ilkesinedir. **Hume**'a kadar, yarın güneşin doğacak olması gibi bir bilginin kesin bilgi olduğu varsayılıyordu. Fakat **Hume**, “*yarın güneşin doğacak olması ile ilgili tek bilgim, doğduğunu daha önce görmekten kaynaklı bir beklentiden, bir alışkanlıktan ileri gelmektedir, benim güneşin mutlaka doğması gerektiğine ilişkin bir zorunluluk bilgim yoktur*”. **Hume**, güneşin doğuyor olmasının elbette bir zorunluluktan kaynaklandığını, ancak bizim bu zorunluluğu bilmediğimizi ifade etmiştir. Evet, biz yarın güneşe doğacak deriz, çünkü dün, önceki gün, önceki yıl, önceki bin yıl güneş doğmuştur. Biz de buna binaen güneşin doğacağını bekleriz ve bu beklenti hep gerçekleştiği için kesin bilgi zannederiz. Hâlbuki bizim güneşi doğuran zorunlulukla ilgili bilgimiz yoktur.

İki türlü bilgi türümüz vardır:

- **İdea ilişkileri**
- **Olgu sorunları**

İdea ilişkileri zorunluluk içerir. Burada tartışmaya açık bir şey yoktur. 2x2 sekizin yarısıdır. Bu değişmez. Bu konuda farklı bir sonuç mümkün değildir. Fakat konu olgu sorunları olduğunda yani örnek verirsek, bir bilardo topunun başka bir bilardo topuna çarptığında ne olacağını görmeden bilmek mümkün değildir. Bilardo topuna bakarak, olacak olan bulunamaz. Çünkü olgu sorunları konusunda bir ön zorunluluk bilgisi yoktur. Güneşin doğması kadar doğmaması da mümkündür. Yarın güneş doğmasa 2x2=4 kuralı bozulmuş gibi bir durum ortaya çıkmaz. Fakat ön zorunluluk bilgisi olmadığı halde yine de yarın güneşin doğacak olmasının nedenini biliyormuş gibi kesin bilgi sahibi olduğumuzu düşünürüz. Hâlbuki bildiğimiz bir beklentiden ibaret bir hükümdür, zorunluluk bilgisinden kaynaklı bir hüküm değildir. Öyleyse;

“Olgu sorunları konusunda emin olmamızı sağlayan delilin içyapısı nedir?”

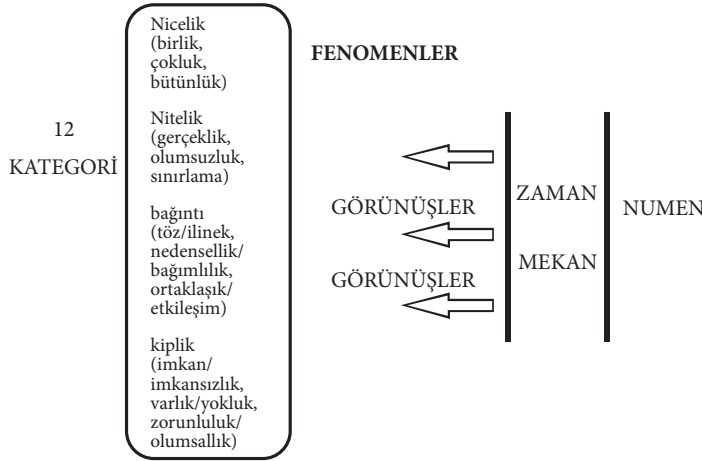
Hume'un cevabı alışkanlık, beklenti ya da ülfettir. Yani sürekli görmekten dolayı nedenini bildiğimiz bir kesin bilgi zannetmektir. İnsan görmediğini hayal bile edemez. Tüm yargılarımız daha önce gördüklerimizin beklentisinden ibarettir, bir nedene dayalı açıklama yoktur. Tabiattaki nedensellik yani zorunlulukla ilgili bilgimiz yoktur. Fakat birbirini sürekli takip eden iki şey arasında niçin sürekli zorunluluk bekleriz, meçhuldür... **Kant**'ın bilgi felsefesine referans aldığı nokta işte burasıdır.

Hume'a göre, duyularımızın nesnelerle temas ettiği anda yaşadıklarımızı “**canlı algılar**” olarak tanımlar. Duyular ile zihin arasındaki faaliyete yani **Berkeley**'in “**algı**” dediği faaliyete, **Hume** “**ideler**” der. İdeler, **Hume**'a göre “**canlı algılarımızın silik kopyalarıdır**”. Bu anlayış **Platon**'un ide kavramına en zıt açıklamadır.

c. Kritisizm:

Bilginin kesin olanını aramak, kesin bilgi için kriter belirleme ya da sınır çizme, bildiklerimizin sınırını belirleme anlamına gelen kritisizm felsefesinin en önemli temsilcisi **Kant**'tır. Bilginin kaynağı olarak hem deneyi hem aklı göstermek ve sınırlarını çizmek. Kesin bilgi elde edilirken deneyin ve zihnin yerini doğru tespit etmek. Ya da deneyden gelen bilgiyi akılda değerlendirerek bilgi oluşturmak.

Kant'ın felsefesi bir eleştiri felsefesidir. Yani nereye kadar bileceğimizi tespit etmek. **Kant** felsefesinde en önemli iki kavram **fenomen** ve **numen** kavramlarıdır. *Fenomen maddenin zaman ve mekândan geçerek duyularımıza gelen görünüşleri, numen ise varlığın zaman ve mekân dışındaki kendinde halini ifade eder.* Zaman ve mekândan geçerek gelen varlığın ham görünüşleri, insan zihninde 12 kategori tarafından değerlendirildiğinde bilgi oluşur.

Numen, *varlığın bizim duyularımıza kapalı olan kendinde hali*. Biz burayı bilemeyiz. Bizim bildiklerimiz sadece zaman ve mekândan geçebilen ve bizim duyularımıza gelen ham görünüşlerdir. Biz **numen** hakkında konuşamayız. Konuşursak **antinomiye** düşeriz. **Antinomi**, *iki zıt görüşü de aynı anda kabul etmek mecburiyetinden kaynaklı çelişki durumudur*. Sözgelimi, uzayın sonlu mu sonsuz mu olduğu hakkında konuşamayız. Çünkü bize bu konuda zaman ve mekândan geçerek gelen bir bilgi yani bir görünüş yoktur. Eğer uzayın sonu yok desek bu sefer maddenin bir sınırı olduğu kuralını ihlal etmiş oluruz. Eğer uzayın sonu var desek, bu sefer her mekânın bitişinin bir başka mekânın başlangıcı olma kuralını çiğneriz. İki zıttı aynı anda kabul etme çelişkisine düşeriz.

Bizim konuşabileceğimiz alan kendinde nesnenin yani numenin, zaman ve mekândan geçen ham görünüşleri ile sınırlıdır. Buraya **fenomen** denir. *Zaman ve*

mekândan geçerek duyulardan geçerek zihnimize gelen ham görünümler, burada 12 kategori tarafından değerlendirildiğinde “bilgi” oluşur. Kategoriler; **Aristoteles**’in “duyular bize etin tadını, kokusunu, rengini getirir, onun et olduğuna karar veren aklımızdır” ifadesinin detaylandırılmış halidir.

Kant, 12 kategoriye bir kategori daha eklemenin yeni bir gezegen keşfetmek gibi olduğunu söylemiştir. **Hume**’un ortada bıraktığı ve **Kant**’ı dogmatik uykusundan uyandıran “**beklenti, alışkanlık**” düşüncesindeki “**zorunluluk ve nedensellik**” problemini **Kant**, bu zorunluluğun yani nedenselliğin 12 kategoriden biri olduğunu göstermekle açıklamıştır.

d. Entüisyonizm / Sezgicilik / Hads / Sür’at-i intikal:

1057’de doğan İmam Gazali, İslam dünyasındaki Yunan felsefesinin temsilcileri olan **Farabi** ve **İbni Sina** gibi filozoflara karşı İslam dininin öğretilerini savunmasıyla bilinir. Nizamiye medreselerinde yöneticilik yapan İmam Gazali, kendisine sorulan felsefi sorulara karşı kendi felsefe bilgisinin eksik olduğunu anlayınca, görevi bırakıp felsefe öğrenerek, felsefi argümanlara felsefi cevap verme metodunu tercih etmiştir. Tartışmalarında yüksek derecede mantık ilmi kullanan İmam Gazali, “*mantık bilmeyenin ilmine itimat edilmez*” demiştir. Gazali’ye kadar şüphe ile bakılan mantık, Gazali’den sonra tüm medreselerde vacip kabul edilmiştir.

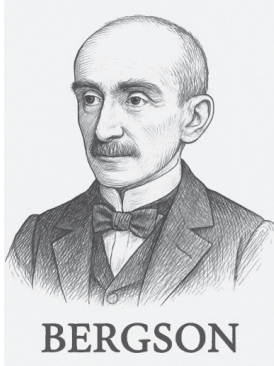
Felsefi argümanlara felsefi cevap veren ve mantığı üst seviyede kullanmasıyla bilinen İmam Gazali, her filozof gibi, kesin bilgi arayışının temelini oluşturmak için yaptığı tefekkürde, zihinden duyular dünyasına dönüş için tek çarenin “*Allah’ın kalbine attığı nur ile*” ortaya çıktığını söylemiştir. Kendisinden beş yüzyıl sonra gelen **Descartes**’in ve **Berkeley**’in felsefesinde olduğu gibi, zihinden duyulara geçişte eksik olan “**duyulara güvenirlilik**” probleminin “**güvenilir yaratıcı**” dışında çözülemediğini dillendirmiştir.

İmam Gazali’nin varlık hakkındaki şüphenin kalkmasına dair olan metodik kabul edilebilecek akıl yürütmesi sezgicilik sınıfının kastettiği anlam ile birebir aynı değildir. Fakat bilgi felsefesinin grupları içinde en yakın sezgicilik olarak görünmektedir.

Nedensellik ve ona bağlı zorunluluk konusunda kendisinden sonra gelen **David Hume** ile benzerlik görünmekte ise de, **David Hume**, “*nedenselliğin zorunlu olduğunu fakat bu zorunluluğun ne olduğuna ilişkin bilginizin olmadığını*” söylerken, **İmam Gazali**; “*nedenselliğin zorunluluk olduğunu, fakat bu zorunluluğun maddenin kendisine değil, maddeyi ve sıfatlarını birlikte yaratan Allah’a ait olduğunu*” söyler.

İmam Gazali'nin felsefi problemleri tartışmak gibi bir derdi yoktur. Fakat bir kısım felsefi tartışmalar İslam dinine zarar verici boyuta geldiğinde felsefecilere, düşündüklerinin sonucunun öyle olmadığını felsefi olarak göstermesi çabasıyla ötürü, hücum ettiği felsefecilerin grubunda kabul edilmiştir.

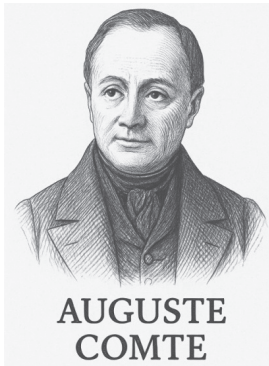
Sezgicilik deyince ilk akla gelen filozof 1859'da doğan **Henri Bergson**'dur. **Bergson**, insan zekâsının tamamen pratik amaçlı olduğunu ve nesnelerle sınırlı olduğunu söyler. Bu nedenle **Bergson**'a göre, sırf insan zekâsı hayatı anlayamaz. Zekâ sadece maddeye hâkim olabildiği için, sadece akla ve mantığa dayalı felsefe de tıpkı bilimler gibi sınırlı bir bilgiyi netice verebilir. Bilimler (bir filin kuyruğunu tutarak fili ince uzun bir şey zanneden körler misali) sınırlı bilgi verebilir. Bütünü göremez. Felsefenin bilimlerin kısıtlı bakışını aşabilmesi için (bir tür **bilinçli iç-güdü** denilebilecek) sezgiyi esas almaları gerekir. (Hayvanlardaki içgüdü bilinçsiz olmasına karşın) *sezgi denilen bu yetenek bilinçli içgüdü olup, insana has olan bir yetenektir.*

Sezgi, **Bergson**'a göre, kendi bilincine varmış iç-güdü olarak tabir edilebilir. Felsefe bilimlerden fazla olarak görüneni aşan aşkın bir faaliyet olduğundan sırf zekâ ile hakikati bulamaz. Hakikat için sezgi gereklidir. Sezgi bütünü birden kavrayan bir kavrayıştır.

Bergson'un hakikati bulmak için zekânın yetmediği, mutlaka sezginin de olması gerektiğine ilişkin önerisi, sezginin kriterleri olmadığından, doğruluk şartları belirlenemediğinden uygulaması imkânsız bir öneri olarak kalmıştır.

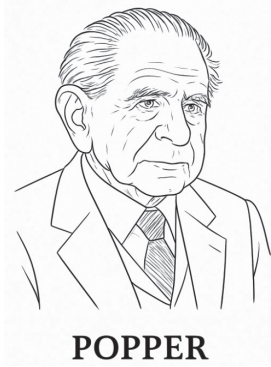
e. Pozitivizm:

19. yüzyıl, bilimdeki gelişmelere bağlı olarak bilimlere karşı olan güvenin felsefeye de yansıdığı bir dönemdir. Fransız sosyolog **Auguste Comte** tarafından toplum ve tarih için, **Herbert Spencer** tarafından fizik ve biyoloji gibi tabiat bilimleri için dile getirilen bilim-selliğin her şeyi açıklayabileceğini ileri süren görüşün genel adı pozitivistizmdir. Bu görüşe göre duylarda karşılığı olmayan hiçbir bilgi, bilgi sınıfına dâhil değildir. Duylar aldatmazlar. Varlık sadece ve sadece gerçeklikten yani duyu dünyasından ibarettir. Metafizik değersizdir.

Felsefenin görevi de, bilimin önermelerinin anlamını açıklığa kavuşturmak-tan ibarettir. Felsefe de bilimin ilkelerine uymalıdır. Beşeri bilimler de dâhil bütün bilimlerin fiziğe indirgenebileceğini iddia eden pozitivism, bilimlerin metodunun her daim her şey için geçerli olduğunu savunmuştur.

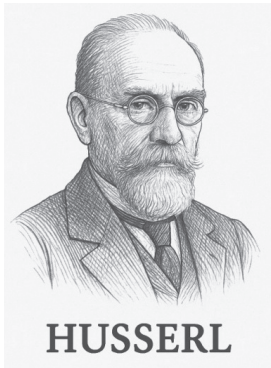
1920'lerin başında **mantıkçı pozitivism** adıyla yeniden ortaya çıkan bu gö-rüş, olgularda karşılığı olmayan önermelerin geçersizliğini **Comte**'dan sonra tek-rar dile getirmişlerdir. Burada felsefeye de biçilen rol yine mantık ve kavram ana-lizleridir. Felsefenin görevi pozitivism'e göre, bilimdeki boşlukları dolduracak analizler yapmaktır. Bu akıma mensup filozoflar için doğru düşünmenin ölçütü "**duyularla doğrulanabilirlik**"tır. Ancak *doğrulanabilir olan önermeler anlamlıdır, eğer duyularla doğrulanamıyorsa anlamsızdır.*

POPPER

Özellikle tümevarımın büyük destek gördüğü bu görüş, **Popper**'ın, tümevarımın nesnenin **arızı / ilin-tisel** özelliklerinden yapılan tümel önermenin doğru-luğunun şüpheli olduğunu göstermesiyle büyük darbe yemiştir. **Popper**, nesnenin **asli** (kuğunun kuş olması gibi) özelliklerinden değil fakat **arızı** (kuğunun rengi, boyu, yumurta sayısı vs. gibi) özelliklerinin genelleştirilmesinden yapılan tümevarımın sadece "**pekiştirme**" yapabileceğini, nihai sonucu veremeyeceğini göstermiştir. Bir önerme sırf doğrulanabilmesiyle değil, "**yan-lıslanabilme**" ihtimali varsa bilimsel olabilir. *Zıttını ortaya koyma ihtimali olmayan önerme geçersizdir.* Bu görüş **Popper**'ın ifadesiyle, "**Viyana çevresi**" tabir edilen ve bilimselliğin tek ölçütü olarak tümevarımı ve doğrulanabilirliği kabul eden mantıkçı pozitivism'e büyük darbe vurmuştur.

f. Fenomenoloji:

HUSSERL

Fenomenoloji 1859'da doğan **Edmund Husserl** ile birlikte anılan bir kavramdır. **Husserl**, **Platon**'dan sonra ide kavramına en net açıklık getiren, ide kavramını günlük yaşamda bilgi sürecinde kullanılabilir hale getiren, bunun metodunu ortaya koyan bir filozoftur.

Husserl, felsefeyi özgün görevine geri döndürmek ve felsefeyi önyargılardan tamamen kurtararak öze döndürmek gerektiğini düşünüyordu. **Husserl** de **Kant** gibi bizim duyularımızla fenomenlere şahitlik yapabildiğimizi kabul ediyordu. Fakat **Husserl**, fenomenolojik yöntem dediği "**indirgemecilik**" ile **Kant**'ın aksine öz-

lerin de yakalanabileceğini düşünüyordu. Bunun için önerdiği yöntem “**paranteze alma**” yöntemidir.

Paranteze alma, bir nesnenin arızı /ilintisel tüm özelliklerinin geçici olarak as-kiya alınması, bir kenara konulması, görmezden gelinmesi anlamına gelir.

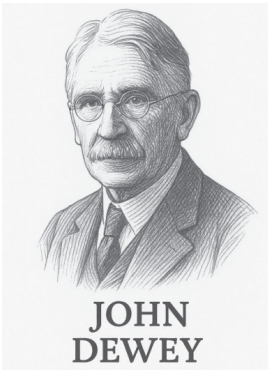
Bir saksı düşünelim. “*Bu saksının renginin hangi renk olması zorunludur?*” diye soralım. Cevap; “*renk saksı için zorunlu değil, her renk olabilir*”, olacaktır. O zaman rengi paranteze aldık, kenara koyduk. İkinci olarak ‘*saksının hangi malzemesi olması gerektiği*’ni sorduk. Cevap her malzeme olabilir, taş metal, plastik vs. hepsi olabilir. O zaman saksının malzemesini de kenara koyduk, paranteze aldık. ‘*Saksının şeklinin nasıl olması gerektiği*’ni sorduk. Her şekil olabilir, kübik küp, oval, üçgen vs. şekilde sınır olmaz. O zaman şekli de paranteze aldık vs.

Dikkat edilirse tüm fenomenler paranteze alınabilir. Tüm fenomenler paranteze alındığında geriye kalan nedir? **Husserl**, geriye kalanın “**yönelim**” (intentionality) olduğunu söyleyecektir. Yine dikkat edilirse, **Husserl**’in önerdiği bu metotta fenomenlerin aslında cisimler değil, yönelimler olduğu ortaya çıkacaktır. “**Paranteze alma**” ideyi gösteren bir usuldür.

Husserl, bu metotla felsefenin tamamen bağımsız bir alanla ilgili bir disiplin olduğunu ve fenomenlerin, kişilerden ve onlara yüklenen anlamlardan bağımsız olmadığını, eşyanın tanımlanmasında bilincimizin en az eşyanın varlığı kadar rol oynadığını ortaya koyduğunu düşünmektedir.

g. Pragmatizm:

Antik Yunan filozofu **Epikuros**, mutluluğu haz olarak tanımlamıştı. Ona göre **doğru**, “**haz veren**” demektir. **John Dewey** ve **William James** tarafından ortaya atılan **pragmatizm** görüşü ise hazzın yerine “**faydalılık**” düşüncesini doğruluk ölçütü olarak koymuştur.

JOHN
DEWEY

Bu görüşün temel argümanı, *düşüncenin doğruluğunun sonuçları itibariyle değerlendirilmesi gerekliliği*dir. Sonuçları itibariyle kullanışlı olan düşünce doğru-
dur demektir. Sonucunda bir yarar var olan eylem hem doğru hem de ahlakidir.

Fakat **faydacılık** düşüncesi, bir insan için iyi olanın başka insan için kötü olması anlamına geleceğinden, tüm insanlar için ortak eylem bilimi olma denilen etik anlayış pragmatizmde bulunamaz. Faydacılık tek taraflı bakışı temsil eder.

Bu görüş özellikle Amerikan felsefesi olarak bilinir ve aynı zamanda devlet felsefesidir. Faydacılık kişinin hayat hakkı gibi en büyük hakkın gasp edilmesine müsaade edebilmesi gibi birçok yanlış sonuca ulaştırması sebebiyle tenkit edilmiştir.

h. Hermeneutik

Pozitivist görüşün tam karşısında yer alan ve dil felsefesinin de bir dalı olan **hermeneutik**, *pozitivizmin aksine, tüm deney bilimlerinin insana dayanması nedeniyle, insanî olan sosyal bilimlerin, başta felsefe olmak üzere, deney bilimlerinden daha kesin bilgi içerdığını savunan hem bir görüş, hem de bir metottur.*

18.yüzyıldan itibaren fen bilimlerindeki gelişmeler, birçok felsefi görüşte, doğru ve yanlışın ölçütünün fen bilimleri ile sınırlı olduğu ve olması gerektiği şeklindeki fikirlerin doğmasına sebep oldu. Uygulamalı ve deneyci bilimlerin bu hâkimiyeti başta felsefe olmak üzere, birçok sosyal ilimler alanının deney ve gözleme dayanmaması sebebiyle gözden düşmesine sebep olmuştur.

DILTHEY

Dilthey, fen bilimlerinin sadece “açıklama” yaptığını, “anlama” fiilini gerçekleştirmediğini, asıl olanın “anlama” olduğunu savunmuştur. **Dilthey’e** göre “**bütüncül bakış**” felsefeyle mümkündür. “İnsan, anlayan bir varlıktır” ve bu doğa bilimlerinin çözebileceği bir alan değildir. Fen bilimleri –tabiri caizse, filin ayrı ayrı organlarına dokunarak fili tarif eden körlerin yaptığı- nı yapan- açıklamalardan ibarettir. Tabiatın işleyişini açıklamak ile insanı ve insanın ürünlerini açıklamak aynı şey değildir. *Akıl, tabiatın içinde açıklanabilecek bir olgu değildir.*

Her ifade, bir düşünme silsilesinin sonucunu ifade eder. Bu nedenle her cümle arka planında uzun bir geçmiş barındırır. Her cümle bir düşüncenin son cümlesidir. Cümleler zihinlerin ifadesidir. Tıpkı **Descartes**’in “*insanlardaki aklın eşit dağıtılmış olduğu*” düşüncesindeki gibi, cümleler; onu söyleyen ve dinleyen aynı zihin yapısına sahip olmaları nedeniyle anlamanın gerçekleşmesine neden olur. **Dilthey**, bu zihin paralellğine “**nesnel tin**” der.

5. BÖLÜM

AHLAK FELSEFESİ

Ahlak Nedir?

Ahlak kelimesi Arapça “**hulk**” kelimesinin çoğuludur. Huy, seciye, karakter gibi anlamlara gelir. **Ahlak** bir toplumun ya da kişinin değer yargılarıdır. **Ahlaki eylem**; din, kültür vs. gibi bir otorite açısından iyi ve kötünün sınırlarının belirlenmiş olduğu eylemdir. **Ahlak felsefesi** ise; insan eylemlerinin nedenlerini, iyi-kötü veya doğru-yanlış eylemin ölçütünü araştıran sorgulayan bir felsefe disiplindir. **Ahlak** belirli bir inanç grubuna veya coğrafyasına hitap eder. **Etik** ise; evrensel olma, değer yargılarına göre değil de değerlere göre ilke oluşturma, özel bir varlık olan akıl sahibi insanın eylemlerinin doğru olarak belirleme iddiasındadır. Ahlak pratik, etik teoriktir.

Ahlak; felsefede, eylemlerin bir türüne verilen addır. İnsanın hayvanlardan farklı olarak sınırları yoktur, insan bir “**belirlenmemiş**” varlıktır, eylem ve davranışlarında hür iradesi sebebiyle öngörülemez bir tavır gösterebilir. Eğer eylem ve davranışlarını belirleyen harici bir neden varsa, biz bu eyleme ahlaki eylem deriz. Felsefede ahlak bir tür “**eylembilim**” anlamına gelir.

Ahlak toplum içinde, başka insanlarla yaşadığı durumunda ortaya çıkan bir kavramdır. Yalnız yaşayan bir insanın ahlaki konusunda bir şey söylenemez. İnsanın hareketleri rastgele değildir. Çünkü insanda akıl kabiliyeti bulunduğundan her hareket bir hedefe yöneliktir. Ancak insanda, insan eylemlerini belirleyen “akıl” kadar etkili iki yetenek daha vardır. Bunlar “haz” ve “acı” yetenekleridir.

İnsan yapısı itibarıyla öğrenmek istediği gibi, aynı şekilde hazzı da ister, acıdan da kaçınır. Tüm bu fiillere sadece aklıyla veya hayvanlarda olduğu gibi etki-tepki ile karşılık vermez. İnsan eylemlerini ve davranışlarını yöneten, nedenselliğin zorlamasının dışına çıkabilen bir iradesi vardır. **Aristoteles’e** göre insanın ayırıcı özelliği akıl iken, **Descartes’e** göre insanın asıl ayırıcı özelliği hür iradedir. Hür irade aklı aştığında, Descartes’e göre “**hata**” meydana gelir.

Ahlak felsefesindeki problemlerin ve tartışmaların netleşmesi ve problemlerin kendi sınırları içinde tartışılabilmesi için önceden geçen bazı kavramların tekrar gözden geçirilmesi gerekir:

Davranış ve Eylem

“**Davranış**” *refleksif hareket*, “**eylem**” *bilinçli harekettir*. Davranışta bilinç yoktur. İnsanda hem davranış hem de eylem hareketi varken, hayvanların tüm hareketleri davranıştan ibarettir. Şuurun tanımı yapılırken, onun “*farkında olmak*” anlamına geldiğini söylemiştik. Hayvan “*farkında olmak*” yeteneği ile sınırlıdır. “*Farkında olmak*” etki-tepki yaşantısı ile aynı anlama gelir. Fakat insan akla yani “*farkında olduğunun farkında olma*” yeteneğine sahip bir canlı olarak, yeteneklerinde bilinen bir sınır yoktur.

İnsan ve hayvanı bitkiden ayıran haz, acı ve öfke yeteneğidir. İnsanı hayvandan ayıran ise akıl yeteneğine ilave olarak “**hür irade**” sahibi olmasıdır. İnsan davranışı eyleme çevirebilen bir varlıktır. Etki-tepki mekanizmasının tam tersi eyleyebilir. Acıktığı halde yemeyebilir, yanlış olduğu halde yapabilir, doğru olduğunu bildiği halde yapmayabilir. İşte bu sınırsız genişlik ve iradesine bir had konulmamış olması toplum için karışıklık ve kaos anlamına gelir. Çünkü sınırsız haz arzusu ve sınırsız acıdan ve zahmetten kaçma arzusu, “toplum” denilen yapının varlığını tehdit eden bir durumdur. Bu nedenle eylemin doğrusunun nasıl olması gerektiği hem ahlak felsefesinin, hem hukukun, hem eğitimin, hem sosyolojinin hem de psikolojinin başlıca sorunudur. **Aristoteles**, “**Nikomakhos’a etik**” kitabında bu sorunun doğru çözümü için saptama ve tespit ile insan yapısını analiz etmiştir.

İnsanın hür irade sahibi olması, hem insanın ahlak gibi bir kavramla muhatap olmasını gerektirdiği gibi, sorumluluğunu da gerektiren bir durumdur. Eyleminin yönünü belirleyebilme ayı zamanda “**cezai ehliyet**” yani “**cezalandırılabilme seviyesinde olduğu**” anlamına gelir.

Acıkınca yemek bir davranıştır, fakat yemeğin yapılma şekli bir eylemdir. Özgürlük, davranışa aykırılık oranında gerçekleşir. Acıkınca yemek; özgürlüğün değil, haz denilen davranışın zorlamasından dolayı yapıldığı için özgür bir hareket değil, bir davranıştır. Acıkmasına rağmen yememek bir özgürlük eylemidir. Fakat insanın hem davranış hem de özgürlük eylemine ihtiyacı vardır. İnsan **Kant’a göre, beden itibarıyla nedensellik dünyasına, iradesi itibarıyla de özgürlük dünyasına mensuptur**. **Sokrates’in** idam edileceğini bilmesine rağmen şehri terk etmeyip yargılanmayı kabul etmesi davranış değil, bir eylemdir, özgürlüğün bir görünüşüdür.

Aristoteles, **Nikomakhos’a etik** kitabında, insanın sahip olduğu üç yeteneği ve bu yeteneklerin ne zaman ve nasıl ahlaki eylem halinde olmuş olacağını açıklar:

Aristoteles, insanda “**akıl, haz ve öfke**” olarak üç asli yetenekten söz eder. Bu yeteneklerin **aşırı, orta ve aşağı** seviyeleri vardır. Olması gereken ortadır. **Ortada kalabilmek ancak tercihle gerçekleşir**. Çünkü “**insan yapısı itibarıyla her şeyin aşırısını istediğinden, ancak tercih durumunda ortaya seçebilir**”. *Ortayı*

tercih etmenin adı ahlaktır. Ahlak tercihsiz var olamaz. “Doğuştan hür olan insanın tercihlerini ortadan yana yapmasının nasıl sağlanabileceği”, hem etiğin, hem hukukun, hem eğitimin, hem tüm sosyal bilimlerin asli sorusudur. Bu disiplinler içindeki tüm çalışmalar, bu soruya kendi alanları açısından verilmiş cevaplardan ibarettir.

Hocası **Platon**’un, insanı ruh ve beden olarak ikiye ayırmasına karşılık **Aristoteles**, ruha atfedilen tüm yetenekleri bedene atfeder ve insanın ruhuna “**bedenin formu**” der. Ruha ait tüm kavramlar aklın çeşitlerinden ibarettir. Fakat **Platon** da, **Aristoteles** de ahlak dediğimiz yaşantının hedefini **mutluluk** olarak kabul ederler. *Mutluluk, ruhun erdeme uygun etkinliğidir.* Her ikisinin de hocası olan **Sokrates**’e göre ise, “*erdem bir bilgidir, öğretilir, bundan dolayı da kimse bilerek yanlış yapmaz*”... Ancak insandaki sınırsız hür irade dolayısıyla hakikatte insan eylemleri **Sokrates**’in bu sözüne tamamen ters vaki olmaktadır. İnsan bile bile yanlış yapan tek canlıdır.

Aristoteles’e göre insanda iki tür erdem vardır: Eğitimle elde edilen “**düşünce erdemleri**” ve alışkanlık kazanmakla elde edilen “**karakter erdemleri**”. Karakter erdemleri **hazlarla ve acılarla** ilgilidir. Aristoteles’e göre iyi olan orta değildir, orta olma bir erdemdir ve erdem bir huydur, tekrar ede ede gelişen bir alışkanlıktır.

Gözü kara olmak aşırı, cesaret orta, korkaklık eksiklikler. Doğrusu ortası yani cesarettir. Uçlardaki gözü karalık ve korkaklık bir ahmaklıktır. İsrاف aşırılık, cömertlik orta, cimrilik eksiklikler. **Aristoteles**’e göre adalet her konuda orta değildir ve tüm erdemleri barındırır. ‘**Orta olma**’ ya da **iyilik**, başkasıyla ilişkide söz konusu olduğunda buna **adalet** denilirken, kendi başına bu haslete **erdem** adı verilir.

Davranış kelimesi bilinçsiz hareketi ifade etmekle beraber, bilinç olmadığı için mükemmel olamayacağı anlamına gelmez. Hayvan davranışları mükemmel fakat bilinçsizdir. Bu bilinçsiz ve mükemmel harekete “**içgüdü**” adı verilir. İçgüdü; hayvandaki mükemmel, ancak “*geleceğin hesaplanarak yapılması mümkün olan hareketini*” tanımlamak için söylenmiş bir kelimedir, bir neden değil, **hayvanın özel hareketine verilen bir isimdir, mahiyeti meçhuldür**. İçgüdü olarak isimlendirilen hareketlerin o hayvanı değil de, o hayvan türünün menfaatine göre hareket etme özelliği olması, o hareketi sıradan hareketlerden ayıran bir özelliktir. Her hayvanın yaşamı için mücadele etmesi sıradan bir hareket iken, neslinin devamı için bazen hayatını feda etmesi, içgüdü adı verilen hareketi diğer hareketlerden ayıran bir özelliktir.

Fakat **eylem** mükemmel olsun olmasın, tasarlanarak yapılan bilinçli harekettir ve sadece insana hastır. İnsanın da yaşamak için yapması zorunlu davranışları vardır. Bu davranışlara ters hareket etmesi ancak irade kullanımıyla mümkün

olduğundan bir özgürlük ifadesidir. Yukarıda geçtiğı gibi, *insan doğuştan aşırıya meyilli olduğu halde, yani her hazzı isteyip her acıdan kaçtığı halde Aristoteles'in "orta" dediğı eylem biçimini yani ahlakı tercih etmesi "hazdan taviz, zahmete katlanma" anlamına geldiğı için bir özgürlük biçimi, bir eylemdir.*

Normatif-Anormatif

Normatif, "**kural koyucu**" anlamında **ahlakın ilkesidir**. Bir eylemin belirleyicisinin dışarıdan bir otorite olması anlamına gelir. Bu otorite din, örf veya coğrafya olabilir. Ahlak, bir otorite açısından eylemin yönlendirilmesi ya da sınırlandırılması anlamına gelir. Önceden belirlenmiş, birer insan eyleme imkânları, türleri olan değer yargılarını ifade eder. Kavramları "**iyi-kötü**" kavramlarıdır. Ahlak, normatif bir eylem biçimidir.

Anormatif, kural koyucu değil, "**saptayıcı**" anlamında **etiğın ilkesidir**. Eylemin doğruluğunun yanlışlığının bir otorite açısından değerlendirilmesi değil, olanı olduğu gibi kendi şartları içinde değerlendirilmesi anlamı taşır. Aristoteles'in etiğı de, olanı olduğu gibi görmek, eylemin nasıl ortaya çıktığını saptamak anlamında bir etiktir. Eylemin doğrudan -cömertlik gibi- kendisini değil, orta olanın iyi olduğunu söyler. İnsan akıl varlığı olması ve hür tercihte bulunabilmesi dolayısıyla bu ortayı yani iyiyi tercih edebilme imkânının olduğunu söyler. Kavramları "**doğru-yanlış**" kavramlarıdır. Etik, anormatif bir eylem biçimidir.

Kant'a göre, kendi ahlak yasasını kendi oluşturan insan için aklın buyruğı halinde iki emir vardır. Bunlardan biri koşullu (hipotetik) diğeri koşulsuzdur (kategorik). Eğer şöyle olmasını istiyorsan şöyle yapmalısın türünden bir eylem belirtme varsa bu koşulludur. "İnsanların senden alışveriş yapmasını istiyorsan onları aldatma" gibi. Kategorik emirler ise her şart ve koşulda sırf emir olduğu için yapılması gerekenleri bildirir. Etik kuralları bu sınıftandır. Bu eylemler sırf ahlak yasasına saygıdan dolayı yapılmalıdır.

Normatif ve anormatif eylem biçimlerinin zor sorusu, "bir eylemin doğru olduğu için mi emredildiğı, yoksa emredildiğı için mi doğru olduğu" sorusudur. Aynı soru yasaklama için de geçerlidir. Tüm ahlak sistemleri eylemin iyi ya da kötü olmasının, onun hakkındaki emre ve yasağı tabi olduğu görüşündedir. Etik ise, eylemin mutlaka o bulunduğu şartlar içinde doğru ya da yanlış olduğu, emir ve yasağın dolaylı olarak kendi başına doğru ya da yanlış olan eyleme sonuç olarak tabi olması gerektiğı görüşündedir.

İslam dünyasında Ehli Sünnet, Hristiyanlık ve Yahudilik gibi tüm dinler ahlak yani normatif anlayıştadır. İslam dünyasında Mutezile, felsefe dünyasında

Aristoteles ve Kant ise ikinci görüş olan etik yani anormatif anlayıştadır. Platon da doğru ve yanlışın yargılardan bağımsız olarak var olduğunu düşünür. İyi olan iyi idesine uygun olandır. Kant' göre "**iyiyi isteme**" kendi başına iyi olandır.

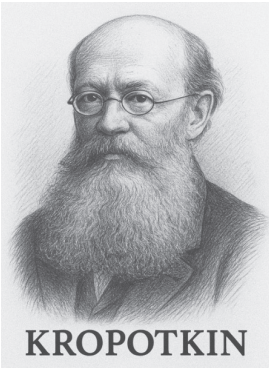
İyi ve kötünün kendi başına mı var olduğu yoksa bir emir ve yasağa mı tabi olduğu klasik sorusu; bir yaratıcının olup (**dinler**) olmamasıyla (**ateizm**) veya yaratıcının dünyaya doğrudan her an müdahale etmesi (İslam) veya etmemesiyle (**Deizm, Hristiyanlık, felsefe**) ilgili bir çıkarımdır. Önergeler şartları ile doğru yanlış oldukları için, eğer bir yaratıcı yoksa (**ateizm**) veya yaratıcı evrene müdahale etmiyorsa (**Deizm, Hristiyanlık, felsefe**) eylemlerin kendi başına doğrusu yanlış var demektir. Eğer bir yaratıcı var (**dinler**) ve evrene sürekli müdahale ediyorsa (İslam), o zaman eylemlerdeki doğruluk ve yanlışlığın emir ve yasağa tabi olması zorunludur demektir. Felsefedeki tüm etik tartışmalar ya yaratıcının evrene müdahale etmediği ya da olmadığı yönündeki ön kabule göre ileri sürülen önermelerden ibarettir. Etik, bir yaratıcı olmaması durumunda ya da evrene müdahale etmemesi durumunda, insan eylemlerinin kendi çerçevesi içinde doğrunun yanlışın tespitine çalışması anlamına gelir.

Felsefe tarihinde evrensel ahlak yasası hakkında iki görüş vardır:

- **Evrensel ahlak yasası yoktur diyenler;**

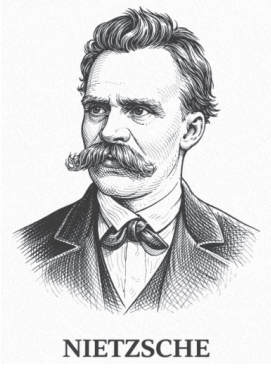
Hazcılık; (Aristippos, maddi haz-Epiküros, manevi haz) anlık hazı hedef olarak gördükleri için,

Faydacılık; fayda kişiden kişiye değişeceği için evrensel ahlak yasası olamaz. Hume, Mill, Bentham gibi filozoflar tarafından ileri sürülen ahlak görüşleri **faydacı ahlak** görüşleri olarak bilinir. Bentham ve Mill'e göre ontolojik olarak evrensel ahlak yasası yoktur fakat herkes için bağlayıcı genel kurallar olmalıdır görüşündedirler.

KROPOTKIN

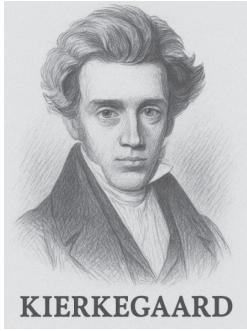
Anarşizm; insana ahlak dayatan her kurum yıkılmalıdır. Onların ayakta kalmalarına sebep olan ahlak olduğu için (Bakunin, Kropotkin).

NIETZSCHE

Nihilizm; eski değerler çökmüştür. Yeni değerler kurulmalıdır. Yeni değerler de sıradan insanların değil, üst insanların değerleri olmalıdır. Her insanı kapsayacak evrensel ahlak ilkesi olamaz (Gorgias, Nietzsche).

Varoluşçuluk; kişi kendi özünü kendi oluşturur. Bu nedenle evrensel ahlak yasası olamaz (Sartre, Kierkegaard).

KIERKEGAARD

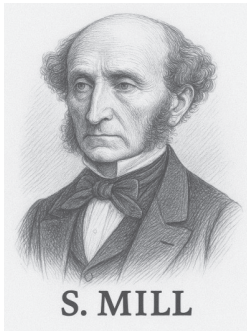

SARTRE

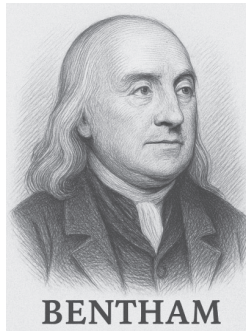
Egoizm; insan doğuştan bencildir. İnsan insanın kurdudur. O nedenle evrensel ahlak yasası olamaz (Hobbes).

Utilitarizm; faydacılığın aksine bireysel değil, toplumsal faydanın olduğu eylemi doğru kabul ettiklerinden evrensel ahlak yasası vardır görüşündedirler (S. Mill, Bentham).

Evrensel ahlak yasası vardır diyenler;

S. MILL

BENTHAM

Entüsyonizm; iyiyi ve kötüyü belirleyecek sezgilerimiz vardır ve sezgiler insanlarda eşittir. Bu nedenle evrensel ahlak yasası vardır (**Bergson**).

Erdem ahlakı; Sokrates (ahlakın amacı mutluluk, mutluluğun kaynağı bilgidir), **Platon** (ahlak, “iyi” idesine ulaşmak için eylemektir), **Aristoteles** (iyi mutluktur, yolu ise erdem, erdemin yolu ise orta olmalıdır), **Farabi** (eylemin amacı iyi olmak, o da tanrının yasalarına uymakla olur).

Ödev ahlakı; Sadece ahlak yasasına saygıdan dolayı yapılan eylem ahlakidir (**Kant**).

Ahlaksal determinizm; Evren ve tanrı aynı şeydir. O yüzden evrenin yasalarına uymak hem görev hem mutluluktur (**Spinoza**).

Meslek etiği kavramı veya diğer etik türleri, bir yaratıcının olmaması durumunda veya evrene müdahale etmemesi durumunda eylemin doğru ve yanlışını tespit etme çabasıdır.

Özgürlük sorunu

Ahlakın var olabilmesi için, insan iradesinin var olması, hür olması gerekmektedir. **Hür olmak** aynı zamanda eylemlerinden **sorumlu olmak** anlamına gelir. Hür olmak yani “**tercih**” olmadığı zaman “**ahlaki eylem**” de yok demektir. Çünkü ahlaki eylemin ayırıcı özelliği tercihle ve zorlamalara karşı yapılmış olmasıdır. Acıkınca yemek yemek ahlaki bir eylem değildir. Fakat aç olduğu halde yemeğini muhtaç birine vermek, açlığın zorlayıcılığına muhalefet etmek anlamı taşıdığı için ahlaki eylem olur.

Aristoteles, etik anlayışını tercih mekanizmasının nasıl işlediğini ortaya koymakla ve çerçeve oluşturmakla sınırlı tutarken, Kant bir adım öne geçerek, akıl sahibi her varlık için doğru eylemin çerçevesini oluşturur. Eylem, yine tanım gereği, iradenin özgürlüğünü şart koştuğu için **Kant** özgürlüğün olup olmadığını değil, özgürlüğün ne olduğunu sorar ve iki tür özgürlükten söz eder:

Negatif özgürlük: İnsanın bedenindeki nedenselliğin zorlamasına aykırı olarak eyleyebilme imkânını taşıması. Yukarıda geçtiği gibi, aç olduğu halde, yemeğini muhtaç olana vermesi gibi. Çünkü nedenselliğin zorlaması, kendisini doyurma yönündedir.

Pozitif özgürlük: Tabiatın nedenselliğinin zorlamasına karşı eylememe özgürlüğü olan insanın, bu özgürlüğünü ahlak yasasına göre gerçekleştirebilmesi, eyleyebilmesi demektir.

İnsan her canlı gibi kimyasal bir varlık olduğu halde ve (*nasıl ki, iki hidrojen ile bir oksijen bir araya geldiğinde su olmama durumunun olamaması gibi;*

çünkü tabiatta yasalar, kanunlar denilen “değişmezlik ifadelerinin” istisnası yoktur) kimya dünyasında özgürlük bulunmadığı halde, ruhun varlığı nedeniyle bedeninden bağımsız tercih edebilen bir varlıktır. Kant, bu yönüyle insanı hem nedenler dünyasının hem de özgürlük dünyasının vatandaşı olarak düşünür. Eğer insan ruhsuz, sadece kimyasal bileşiklerden oluşan bitki gibi bir canlı olsaydı, seçme hürriyeti var olamazdı. Özgürlük, beden tanımlarından çıkarılacak bir sonuç değildir.

İnsan ruhunun bir yeteneği olan **vicdan** da, insanın iç dünyasında bir uyarıcı olarak görev yapar. Fakat vicdan eğitilebilir. Bu nedenle iyi ya da kötü eğitime göre, eğitilebildiği şekle uygun olan ya da olmayan eyleme manevi yönlendirme yapabilir. Yaşlı insanları zahmet çekmesin diye öldüren bir kültürün üyesi, eğitildiği şekle uygun hareket ettiği için vicdanı ona yanlış yaptığını söylemez. Ortaçağda **engizisyonlarda** günahkâr insanlara saatlerce olabildiğince ateşle ve her türlü işkenceyle acı çektirip, öbür dünyadaki azaplarını azalttıklarını zanneden kilise mensuplarının vicdanı da, yetiştirdiği kilisenin kurallarına uyduğu için onlara yanlış yapmışlık uyarısı vermiyordu. Yahudi olmayan tüm insanları **“goyim”** yani **“Yahudi’ye hizmet için yaratılmış varlıklar”** olarak niteleyen Yahudiliğin öğretisi ile yetişen birinin, başka insanlara acımaması nedeniyle bir vicdan azabı çekmesi mümkün değildir.

Kant’ın burada etik felsefesinin konusu olan asıl sorusu gelir:

“Bir eylem ne zaman ahlaki bir eylem olur?”

Kant, tüm akıl sahibi varlıklar için çerçeve olarak, yani içeriksiz olarak iki kural koyar ve bu iki kuralın tüm akıl sahibi varlıklar için **“doğru eylemin nedeni olan doğru istemenin”** kuralı olduğunu söyler:

- **Hem kendini, hem başkası için insanı sırf araç değil, amaç görerek eyle**
- **Eylemin, aynı zamanda genel geçer kural olacak gibi eyle**

Kant’ın bu ilkelerle söylemek istediği, **“kuralların eylemimizi değil, istememizi belirlemesi gerektiğidir”**. Bu açıdan Kant etiğine **“iyi niyet etiği”** de denebilir. Epiküros’a göre bir eylemin değeri, sonuçta haz ve yarar verici olmasına bağlı iken, Kant’ta niyete bağlıdır.

Çölde devesiyle seyahat eden adam yerde birinin yattığını görür. Hemen devesinden yardım etmek için inerken, yerde yatan kişi aniden deveye atlayıp kaçar. Devesi alınan ve ölüme terk edilen kişi arkadan bağırır; **“sakın kimseye söyleme”**. Hırsız durur ve sorar, **“neden?”** Der ki, **“bu duyulursa bir daha kimse çölde düşene yardım etmez”**...

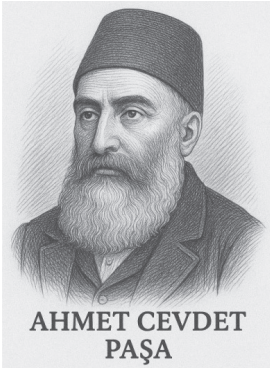
Kant’a göre bir eylemin ahlaki olabilmesi için, insana kendini **“ödev”** olarak buyuran ahlak yasasına **“saygı”** göstermesinden dolayı eylemi yapmış olması ge-

rekir. İnsanlara, kendisinden daha çok alışveriş yapsınlar diye dürüst davranan kişi ahlaki bir eylem yapmış olmaz. Veya boğulmak üzere olan kimseyi insanlar bahsetsinler diye kurtaran kişinin de eylemi ahlaki değildir. Veya ödememek üzere borç alan kimsenin de eylemi ahlaki değildir. Peki, pratik olarak **“ahlak yasası”** dediğimiz, **“istemeyi belirleyen yasa”** nasıl fark edilebilir ya da kullanılabilir?

Kant, eylemin niyet olarak ödeve saygıdan dolayı yapılmasına ilaveten, eylemin nasıl seçilirse doğru olacağına dair bir çerçeve belirler. O da eylemin genelleştirilmesi durumunda kendini ortadan kaldırmama şartıdır. Diyelim ki, hırsızlık iyi mi yoksa kötü bir eylem midir? Bunu anlamak için hırsızlığı genelleştirip, herkesin hırsız olduğu farz edilir. Bu durumda senin çaldığın mal da senden çalınacaktır. Eylem kendi kendini ortadan kaldırdığı için hırsızlık yanlış demektir. Aynı soru cinayet için de sorulabilir. Cinayet iyi mi yoksa kötü bir şey midir?

Herkesin katil olduğunu farz ederek genelleştirirsek, öldüren de öldürüleceği için eylem kendini ortadan kaldırmış olur. Bu durumda cinayet eylemi de yanlış demektir. Aynı şekilde yalan söylemek de genelleştirildiğinde kendisini ortadan kaldıran bir eylemdir.

Geriye tek bir sorun kalmaktadır. O da, “ödeve uygun olsa bile niçin yapıl-sın?” sorusudur. Kant’ın etik felsefesi **“yapmalısın”** der. **“Niçin?”** sorusuna cevap ise, ahlakta hariçten bir otorite kabul edilmediği için, **“çünkü yapabilirsin”** şeklindedir. Bu sorun din felsefesi bölümünde ele alınmıştır.

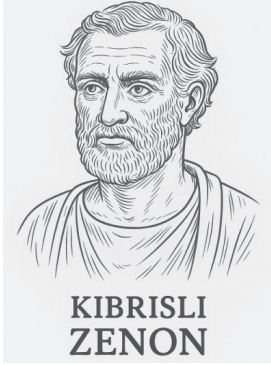
AHMET CEVDET
PAŞA

İslam’a göre insan hür bir varlıktır. Bu nedenle eylemlerinden sorumludur. Doğru eylemin kuralı ise; önce emredilene emredilene göre yapmayı **“istemek”**, sonra **“yapmaktır”**. Ehli Sünnet’e göre, eylem emredildikten sonra **“iyi”** olur, yasakladıktan sonra **“kötü”** olur. Hakkında hüküm olmayan şey serbesttir. **“Eşyada asıl olan ibaha’dır”** yani bir şey hakkında hüküm yoksa o şey yasak olmaz hükmü **Ahmet Cevdet Paşa’nın** yazdığı **Mecelle**ye de girmiştir. Hiçbir şey kendi başına iyi veya kötü değildir. İyi veya kötü olmak, emir ve yasaktan sonradır. Eylemler emredildiği için yapılmalı, yasaklandığı için yapılmamalıdır. Emredilmiş ya da yasaklanmış olma kuralı dışında bir düşünceye göre belirlenmiş eylem ahlaki açıdan değersizdir.

İslam’a göre ahlaki eylem Allah emrettiği için yapılan, Allah yasakladığı için yapılmayan eylemdir. Allah’ın emri ve yasağı hesaba katılmadan insanlar ve hayvanlar veya dünya lehine/aleyhine yapılan eylem iyi veya kötüdür fakat **“ahlaki eylem”** değildir.

Mutezile mezhebine göre ise, tıpkı felsefedeki gibi, bir “**kendi başına bir iyi**” vardır, yaratıcı onu emreder, bir “**kendi başına bir kötü**” vardır. Yaratıcı onu yasaklar. Mutezileye göre İslam’da ne kadar emir ve yasak varsa, bu o fiillerin doğru-
dan kendi başlarına iyi veya kötü olmalarından kaynaklanmaktadır.

Şimdi özgürlüğün varlığı yokluğu hakkındaki görüşlere bakalım:

Kıbrıslı Zenon’un oluşturduğu **Stoacılar**, ahlak konusunda **kaderci** olarak bilinir, özgürlük yoktur.

Determinizm: İnsan özgür değildir, özgür olmanın nedeni de tabii süreçlere nedensellikten dolayıdır.

İndeterminizm: İnsan tabii süreçlere ve nedensellikten dolayıdır. Bu nedenle özgürdür.

Otodeterminizm: Kişi bilgisi ve kültürü kadar özgürdür.

Liberyanizm: Kişinin toplumsal olarak kısıtlanmaması gerektiğini savunur. Devlet veya toplum hiçbir şekilde kişinin tercihlerine karışmamalıdır.

Fatalizm: Determinizmin, kişinin tabii nedenselliğin zorlamasından dolayı özgür olmadığına karşılık, fatalizm de özgürlüğü yok sayar fakat nedeni olarak kişinin kaderinden dolayı özgür olmadığını söyler.

İnsan ve Ahlak

Ahlak, birden fazla insanın bir arada yaşaması durumunda, birbirleriyle olan her türlü insani ilişkilerin ve bağların gerçekleşmesinde fiili olarak “**eylemlerin veya niyetin biçimini belirleyen ilkelerdir**”. Ahlak, hür iradesi olan insanın, tabiatın nedenselliğinin dışında eyleyebilmesi yeteneğinden dolayı vardır. Eğer insan hayvan gibi iradesiz olsaydı bir ahlaktan söz edilemezdi. İnsan hem hür bir iradeye sahiptir, hem de akıl vasıtasıyla ihtiyaçları sınırsız olmuştur.

Doğduğu günden öldüğü güne kadar ot yiyen bir hayvana karşılık insan, en güzel yemeği bile birkaç kez arka arkaya yiyemez, derhal başka yiyeceğe geçme duygusu yaşar. İnsanın hem ihtiyacı çoktur, hem dünyadaki varlıklara karşı hassasiyeti çoktur. Güllerin kokusunu, kuşların seslerini, kelebeğin uçuşunu, şeftalinin tadını, manzaranın güzelliğini insandan başka takdir edecek bir canlı görmemekteyiz. Bir hayvana gül uzatsak, ot yiyen bir hayvansa yemeye çalışır, et yiyen bir hayvansa hiç yaklaşmaz. Bu durum, insanın varlıklar içinde istisnai bir yerinin olduğunu göstermektedir.

İnsan akli nedeniyle ihtiyaçları bir hayvana oranla sınırsızdır. Yüksek hassasiyetinden dolayı, hazza karşı çok meyilli ve her acıdan kaçma yeteneğiyle donatılmıştır. Eylemlerin belirleyiciliği noktasında haz ve acı çoğu kez aklın önüne geçer. Hazzın dört kuralı vardır:

- Çok olmalı
- Hemen olmalı
- Değişken olmalı
- Sürekli olmalı

Bunlardan birisinin eksik olması, insan için derece derece sıkıntıya ve probleme neden olur. Başka insanların da aynı özelliklere sahip olduğu düşünülürse, bir toplumun oluşması imkânsız olur. Bu nedenle insanlar arasında bir adaletsizliğin bir nebze engellenebilmesi için insanlar devlet denilen kurumu oluşturmuştur. Fakat devlet, insanlar arasındaki her şeye tüm insanlar kadar sahip olma isteğinin ancak bir kısmını engelleyebilir. Güçlünün kazanmasını, zayıfın ezilmesini ancak bir yere kadar durdurabilir.

Asıl denge ancak insanların genel olarak kendi arzularına kendi rızalarıyla sınır çizmeleriyle mümkün olabilir.

İnsandaki temel yetenekler ise asıl olarak Aristoteles'in de bildirdiği gibi üç tanedir. Bunlar; akıl, haz ve öfkedir. **Akıl** fiili olarak, doğruyu yanlış ayırt etmeyi; **haz**, faydalı şeyleri istemeyi ve **öfke** ise zararlı şeylerden kaçınmayı gerektirir. Ancak insan duygularında bir sınır olmadığı için, bu yetenekler her zaman aşırıda bulunmak isterler. Bu da dediğimiz gibi toplumun varlığını, insanın emniyetini ve insani bağları tehdit eden bir durumdur. Yine Aristoteles'in dediği gibi, bu yetenekler aşırıda değil ortada bulunmalı ki hem kişi için, hem toplum için huzur olabilsin. Ancak **orta, sadece tercihle gerçekleşir**, kendi başına bu yetenekler ortada bulunmaz. Fakat ortada olmak, bu yetenekleri ortaya çekmek demek hazzı sınırlamak ve acıya ya da zahmete katlanmak anlamına gelir. Bu ise sadece insanda bunu yapabilecek bir yeteneğin var olduğunu göstermekle veya ispatlamakla gerçekleşmez. Aynı zamanda niçin yapılması gerektiği de gösterilmelidir. Güç ve zenginlik elinde olan kimse için, bu güç ve zenginliği insanlık yararına kullanmasının mutlaka olması gerektiğine dair bir neden gerekir. Aksi takdirde, söylenen sözler sadece ümitleri dile getirecektir. Dolayısıyla insanlık için ahlak açısından tek problem vardır; **“doğuştan aşırıda bulunan akıl, haz ve öfkenin niçin ortaya çekilmesi gerektiğinin gerekçelerini ortaya koymaktır”**.

Akıl, haz ve öfkenin ortaya niçin ve nasıl çekilmesi gerektiğine dair olan ahlaki öğretiler başlıca ikiye ayrılır:

- **Dini kaynaklı olan ahlaki öğretiler**
- **Felsefi kaynaklı olan ahlaki öğretiler**

Dini kaynaklı olan ahlaki öğretiler ikiye ayrılır;

- **Ahiret inancı olan dinlerin ahlaki öğretileri**
- **Ahiret inancı olmayan dinlerin ahlaki öğretileri**

Felsefi kaynaklı olan görüşler de ikiye ayrılır:

Ateizm fikrinde olan görüşler

Pasif tanrı fikrinde olan görüşler

Dini kaynaklı ahlaki görüşler:

- **Ahiret inancı olan dinler:**

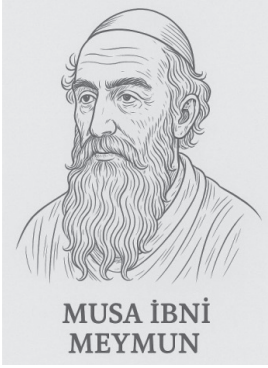
İslamiyet'te ve Hristiyanlıkta ahiret inancı vardır. Ahiret inancı tercihleri ortaya çekebilmek için dünyadaki hazdan daha büyük bir hazzı (cennet) ve dünyadaki zahmetten daha büyük bir zahmeti (cehennem) inanç olarak kabul eden dinlerdir. Ahlaki eylem, emredildiği için yapılan eylemdir.

İslamiyet'in ve Hristiyanlığın çok bariz bir farkı vardır; o da, İslamiyet'te, her yapılan iyilik ve kötülüğün ebedi olarak karşılık bulacağı inancı vardır. Kişi eyleminden bizzat kendisi sorumludur. En üst ahlaki eylem ise, Allah'ı razı etmek hedefinde olan eylemdir. Bunun yolu da Peygamberin ahlakını yaşamaktır. Özellikle İslam dünyasındaki tasavvuf sırf Allah'ı razı etmek için peygamber ahlakını yaşama ve yaşatma usulü olarak yaygınlaşmış, Mevlanalar, Hacı Bektaş Veliler, Yunus Emreler, "insanı yaşat ki devlet yaşasın" diyen Şeyh Edebaliler yetmişmiştir. Tercihlerin ortaya çekilmesi hedefi bizzat şahıs ve toplum ahlakı olarak ahiret inancıyla birlikte belirlenmiştir. Bu ahlakın itici gücü Allah korkusu ve ebediyet inancıdır. İslam'da Allah inancı, sürekli yaratan ve müdahale eden şeklindedir.

Hristiyanlıkta ise, insanların günahları için kendini feda eden hem rab, hem rabbın oğlu olan İsa öğretisi vardır. Günahlar kilise tarafından affedilebilir inancı gereği, tercihlerin ortaya çekilmesi ancak bir kısım dini sınıfların, ruhbanların yaşantısına bırakılmıştır. Arada İsa figürünün olması ve heykellere izin verilmesi sebebiyle, insanı ve evreni doğrudan yöneten yaratıcı düşüncesi vasıtalarla birlikte kabul edilmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle Hristiyanlıkta sürekli yaratan ve sürekli müdahale den tanrı inancı pasif inanç şeklindedir.

- **Ahiret inancı olmayan dinler:**

Tüm putperest dinler ve Yahudilik bu gruptadır. Yahudiliğe ahiret inancı sonradan Yahudi bilgini Musa İbni Meymun tarafından dâhil edilmiştir. Erken Yahudilik döneminde "iyi insan olunursa gelecek neslin de iyi yaşayacağı" inancı

ve reenkarnasyon (tenasüh) inancı vardı. Sonradan İslamiyetin etkisiyle bir hesap gününün geleceği inancı konulmuştur. Yahudiliğin iman esasları **Musa bin Meymun** tarafından tanzim edilmiştir. Özellikle seçilmiş kavim olma inancı nedeniyle, ahlaki kuralların sadece kendi aralarında geçerli olduğu, başka milletlere ve dinlere karşı ahlaki yükümlülüğün bulunmadığı şeklinde bir inanç hâkim olmuştur. Bu nedenle Yahudilikte Yahudiler dışındakilere karşı, tercihleri ortaya çekmek için bir neden yoktur.

Putperest dinlerde genellikle reenkarnasyon inancı ya da yokluk öğretisi vardır. Bazılarında geçici ahiret inancı vardır. Bu dinlerde ahlaki eylem daha çok ırkçılık perdesi altına konulmuş ve ırkçılığın öğretisi ile ahlaki eylem oluşturulmaya çalışılmıştır. Ahlaki öğretiler bireyseldir. Kurallara uymamak çok şiddetli cezalara bağlanmıştır. Tercihleri ortaya çekmek ancak ırkçılık ve ceza fikrinin birleşmesiyle ya da hususi usta-çırak ilişkileriyle elde edilmeye çalışılmıştır. Reenkarnasyon, ahiret inancı olmayan dinlerin bir öğretisidir.

Felsefi kaynaklı olan görüşler:

- ***Ateizm fikrinde olan görüşler:***

Felsefede tanrı kavramı, ma'bud olan bir tanrıyı değil, açıklayıcı bir kavram olan tanrıyı ifade eder. Felsefede tanrı ancak açıklayıcı kavram olarak kabul veya reddedilmiştir. Çünkü felsefi düşünce bir insan uğraşdır ve isabet etmek ve etmemek her zaman mümkündür. Felsefe her daim yolda olmaktır. Bu nedenle sonuçlardan çok sorular daha önemlidir ve asıl işi sorgulamadır. Her zaman daha iyi sorgulayan birileri mutlaka olacaktır.

Ateizm maddi olan, görünen dışında bir varlığı kabul etmez. Bu nedenle ateizme göre, hayatın var olması da maddede gerçekleşen tesadüfler ile gerçekleşmiştir. İnsanın varoluşu tesadüflerle gerçekleştiği için insanın varlığının bir amacı olamaz. Çünkü amaç, bir bilincin varlığını gösterir. Madde dışında, görülenler dışında bir varlık kabul edilmediği için bilinç de olamayacaktır. İnsanın bir amacı olmadığı için insan yaşamının da bir amacı olamaz. Amacı olmayan bir insan için temellendirilebilecek, önüne konulabilecek tek ahlak ölçütü, “başkalarına zarar verme sınırına kadar her şey serbesttir” ölçütüdür. Ateizmin bunun dışında koyduğu bir ölçüt yoktur. Hatta bu sınır koyma kuralı da fiiliyatta gerçekleşmediği için Hobbes gibi ateist filozoflar, Lenin, Stalin, Mao gibi ateist liderler, devletin karşısında bireyin hayatını değersiz kabul etmiştir.

O zaman ahlak için kritik soru: “*Hayatı dünyadan ibaret gören bir düşünce-nin, insanlara tercihleri ortadan yana kullandırması nasıl gerçekleşebilir?*” Yani insanın tekrar başlangıçtaki gibi yaratılmayacağı ve hesaba çekilmeyeceği düşüncesi, ahlaki eyleme nasıl neden olabilir?

Bu soruya dair verilen cevaplar; iyi bir eğitim, eğitilmiş toplum ve müzik gibi sanat dallarıyla meşgul olma tavsiyesidir. Hâlbuki eğitim insanın aklına doğruyu yanlış göstermektir. Doğru yanlış kesin olmadığı gibi, insanda bulunan haz ve acının insan eylemlerine etkisi çoğunlukla akıldan daha fazladır. Bu nedenle eğitim, eylemleri belirleyicilikte son sıralardadır. İyi eğitilmiş toplumda insanların haz ve acı yetenekleri ortadan kalkmaz.

- ***Pasif tanrı fikrinde olan görüşler***

Bu görüş hem tanrıyı kabul edip, evrene müdahale etmediğini ya da edemediğini söyleyen deizm, panteizm gibi görüşleri tanımlar. Deizm iki çeşittir. Bir kısmı tanrının evreni yaratıp karışmadığını iddia edenler, diğerleri ise evrenin de tanrı gibi ezeli olduğunu düşünenler. Bu her iki tür deizm iddiasında tanrının evrene karışmadığı kabul edilir.

Panteizm ise, tanrının ve evrenin bir olduğunu, kanunların her şeyi bağladığını, tanrının da hürriyetinin bağlı olduğunu iddia eder.

Her iki görüşe göre de tanrının evrene özgür müdahalesi yoktur. Bu durumda insanlar kendileri ile başbaşıdırlar demektir. O zaman insan için hem bir hesap yok hem de ölümden sonra da başlangıçta var olan yaratılış yok demektir. Diriliş yoksa hesap da yok demek olduğundan, insanın yaptığı yanına kâr kalacak demektir. O zaman tercihlerde ortayı bulmak için de hiçbir gerekçe kalmamış demektir. Ahlaklı olmak için gerekçe olabileceğine dair söylenen her şey birer temenniden ibarettir.

6. BÖLÜM

SANAT FELSEFESİ

Sanat Nedir?

Türkçemizdeki “sanat” kelimesi Arapça “sanea” kökünden gelen bir kelimedir. “El ile yapılmış”, “elden çıkmış”, “imal edilmiş”, üzerinde çalışılmış”, “güzelce yapılmış” gibi anlamlara gelir. Bu kelimenin çekimlerinden türetilen “sun’i, masnu’, musanna’, tasannu’, sâni’, sanatçı/sanatkâr gibi birçok kelimede Türkçemizde kullanılmaktadır. Sanatın tam olarak karşılığı; “**var olması için bilgi, irade ve kuvvet gereken veya gerektiren şey**” demektir. Ya da, “**Sanat, bir nesnenin ham halinden başka hale dönüştürülmesi**” demektir. Bu anlamda “**sanat, hariçten bir müdahale ile var olan**” anlamına gelir.

Toprak ve çömlek arasındaki fark sanattır. Çünkü çömleğin maddesi toprak olmakla beraber, toprakla birebir aynı sıfatlara sahip değildir. Fazlalığı ve farkı vardır. İşte o fazlalık ve fark sanattır. Hammaddesinden farklı hale getirilmiş her şey sanattır.

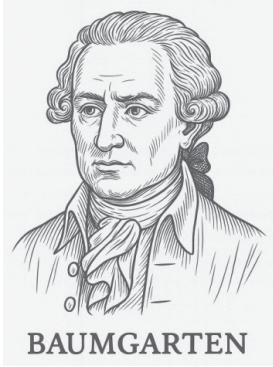
Din felsefesi içinde, hammadde ile nesnenin arasında bulunan fark teleolojik delil olarak adlandırılır. Toprak ile çömlek arasındaki fark sanat olduğu gibi, teleolojik delilde, toprak ile insan arasındaki fark da sanat olarak düşünme konusudur. Çünkü hammadde ile ürün aynı madde olduğu halde, hammaddeden çıkan ürünün niteliği amaç ifade etmektedir.

Sanatın iki yönü vardır, bunlardan birisi, pratik ihtiyaçlar için yapılmış olan, (tencere, bardak gibi), diğeri de pratik bir amaca yönelik olmayıp, sadece estetik duygusu için, yani estetik haz için yapılanlardır (resim, hat ve müzik gibi). Elbette ki bunlar da pratik amaçlı yapılabilir. O zaman onların adı **zanaat** olur.

Birincisine, yani pratik ihtiyaç için olana sanat kelimesinin değiştirilmiş haliyle yukarıda geçtiği gibi **zanaat** denir. Mobilyacılık, elektrikçilik, kaynakçılık gibi. İkincisine ise yani pratik amaçlı olmayan insan ürününe **sanat** denir. Her ne kadar bu iki kavram birbirinden tamamen ayrı gibi görünüyorsa da, insan estetik yapısı nedeniyle zorunlu olarak alıp kullanması gereken eşyanın bile estetik olanını seçer. Tencere gereklidir diye kimse sıradan bir tencere almaz. Tencerenin de estetik olanını seçer. Dolayısıyla estetik insanın her zaman hayatının ayrılmaz bir parçasıdır.

Bir nesnenin değeri, maddesinden fazla ise orada sanat var demektir. Bu nesne sanat da olabilir zanaat de olabilir. Fakat her halükarda estetik olsun olmasın, eğer bir nesnenin ücreti, maddesinin değerinden çoksa, orada bir sanat var demektir.

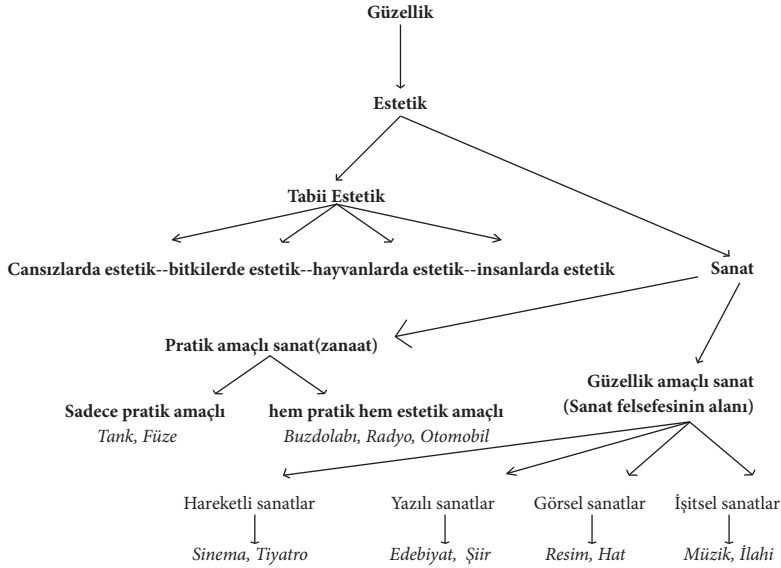
Estetik Nedir?

Estetik kelimesini ilk olarak Alman filozof **Alexander Gottlieb Baumgarten** aynı isimli kitabında kullanmıştır. Estetik, duyguların bilimi olarak adlandırılır. İnsanda kendisini haz ve acı olarak gösteren duyguların, sayısı da haz ve acı kadardır. Bu duyguların bir kısmı duyular vasıtasıyla elde edilen hazların bir bölümüdür. İnsanlar müzikten, resimden, hat sanatından vs. haz alırlar. Müzik herhangi bir ses olmayıp, ahenkli bir sestir. Ahenkli olan seslerin bir kısmı insanda farklı güzel duygular uyandırabilir. Eğer seslerin bazıları insanda güzel duygular uyandırıyorsa, orada bir estetik haz var demektir. İnsanda haz uyandıran ve doğrudan insanın temas etmediği nesnelerin çoğu estetik nesnedir. Bu resimde de böyledir, hat sanatında da böyledir hatta güzelce peyzajı yapılmış bahçede de öyledir.

Ancak estetik, sanata göre daha geniş bir kavramdır. Sanat kelimesiyle sadece insanların yaptıkları kastedilirken, estetik hem insanların yaptıkları hem de çevremizde, dünyamızda olan güzellikler kastedilir. Bir tavus kuşunun rengi, bir dalganın sesi, bir kuşun simetrikliği, bir gülün güzelliği insanda estetik haz oluşturur. Dolayısıyla estetik kelimesiyle insana haz veren tüm şeyler kastedilir. Mecburi olarak yemek zorunda olduğumuz yemeğin süslenerek önümüze konulması ile uyanan duygu yine bir estetik hazzı gösterir. Bu nedenle sanat kelimesi, estetikliğin sadece bir bölümüdür. Sanat felsefesi ise sadece insan elinden çıkan ve pratik olmayan eserin üzerinde tartışmakla sınırlıdır.

Estetiğin konusu güzelliktir. Güzelliğin bir bölümü sanatın güzelliğidir. Sanatın güzelliğinin bir bölümü de pratik amaçlı olmayan insan elinden çıkmış güzelliktir. İşte sanat felsefesinin tüm tartışması bu alanla sınırlıdır. **“Güzelliğin ne olduğu, niçin bize güzel geldiği, bu güzelliğin nedeninin biz mi yoksa nesnenin kendisinin mi olduğu, evrensel bir güzellik ölçütünün olup olmadığı”** gibi problemler sanat felsefesinin problemidir.

Güneşin doğuşunda ve batışındaki güzellik, dalgaların sesindeki güzellik cansızlardaki estetiğe, çiçeklerin güzelliği bitkilerdeki estetiğe, tavus kuşunun güzelliği hayvanlardaki estetiğe, insan bedeninin güzelliği insanlardaki estetiğe örnektir. Bunları insan yapmamıştır. Ona hazır olarak verilmiştir. Sanat felsefesinin ilgilendiği alan; insanın yaptığı eserlerdeki güzelliğin felsefesidir.

Hareketli sanatlar, yazılı, görsel, işitsel sanatlar; sadece duyguların gösterilmesi yani güzellik amaçlı ise sanattır. Eğer para kazanmak amaçlı ise zanaattır.

Sanat Felsefesinin Temel Kavramları

a. Estetik özne

Estetik özne, sanat eserine muhatap olan ve sanatın ne olduğunu bilen kişidir. Sanatın ayrı bir dili vardır ve bu dil herkese açık olan bir dil değildir. İnsan için bu dilin oluşmasındaki en önemli ihtiyaç mahrumiyettir. İnsan her daim iç içe olduğu şeyleri, yokluğunu hissetmediği şeylerin değerini fark edemez. Çünkü insan denilen canlının bilmesi zıddı olan şeylerle sınırlıdır. Karanlık olduğu için ışığı, açlık olduğu için tokluğu, soğuk olduğu için sıcaklığı, çirkinlik olduğu için güzeli bilebilir.

Güzel ve çirkin olmak iki zıt kavram olduğu için ve kıyaslayabilme imkânı olduğu için insanın bilmesine açıktır. Estetik özne, her iki zıt kavramı bilen anlamına gelir. Göl üzerinde yaşayan kimsenin çölde yaşayan bir insanın aksine su şırlıtısı diye bir kavramı yoktur.

Estetik özne sadece insanı ifade eder. Yeryüzünde insan dışında hiçbir canlıda estetikliği pratik amaçlarında bile yönlendirici ve seçme nedeni olarak kullanan bir canlı yoktur.

b. Estetik nesne

Sanatçı ruhlu insan yapımı olan nesne, pratik amaçlı olmadığı ve insandaki duygularda bir karşılık bulduğunda güzel olarak nitelenir. Pratik olana kullanışlı denir. İnsan için güzel olan haz verendir. Bu haz yemek içmek vs. gibi yaşamın zaruri ihtiyaçları ile ilgili olmayan, sadece duygularla sınırlı bir nesne olduğunda **estetik nesne** adını alır. Estetik kelimesi onun insanda haz uyandırdığı anlamında, nesne de insan eliyle yapılmış, pratik bir ihtiyaçtan dolayı yapılmamış anlamında kullanılır.

c. Estetik yargı

Estetik öznenin, estetik nesne hakkındaki **güzellik ve çirkinliği** içeren değerlendirmesidir. Yargı öznenin takdiridir. Estetik yargı iki türlü gösterilebilir:

Öznel yargı: Kişinin yargıda bulunmasını sağlayan kendine has güzellik ölçütleridir. Kişinin karakterine, bilgisine, coğrafyasına, inançlarına bağlı olarak değişir. Bu yüzden öznel bir yargı başkası tarafından deneylenemez. Kişiye özel olarak kalır.

Nesnel yargı: Başkaları tarafından da deneylenebilen estetik yargıdır. Burası, güzelliği meydana getiren oran/orantı, simetriklik, renk uyumu, derinlik, perspektif gibi başkalarının da deneyleme imkânının olduğu yargılardır.

Estetiklik yargısının evrensel olup olmadığı da iki görüşle temsil edilir:

Öznelci görüş: Estetik yargının kişiden kişiye değiştiğini, bunun bir ortak duyusunun ya da ölçütünün olamayacağını savunan görüştür. İnsanların bilgileri, coğrafyaları, inançları, tamamen farklı olduğu için, bu farklılıkların bir ortak ölçütü olamaz demektir. Eğer sanat eserinin öznenin bağımsız, bir yargı olmaksızın ölçütü belirlenebilecek olsaydı nesnel bir yargı olabilirdi. Fakat estetik yargı tamamen süjenin kararıdır, dolayısıyla evrensel olamaz. **B. Croce**'nin temsil ettiği bu akıma göre, estetik yargı özgün ve biricik olan sanat eserine karşı öznel ve tek seferliktir.

AQUINAS

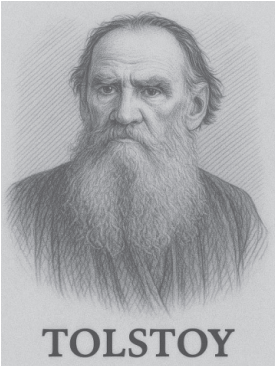
Nesnelci görüş: Sanat eseri, öznenen bağımsız olarak güzeldir. Bu nedenle evrensel olması kaçınılmazdır. İnsanlar aynı duygularla yaratılmışlardır. Bir insan için geçerli olan herkes için de geçerlidir. Her insanda bulunan güzellik algısı ve nesneye ait olan güzellik bir araya geldiğinde evrensel güzellik anlayışının herkes için geçerli olduğu anlaşılır. **Aristoteles, Aquinas, Hegel, Farabi ve İbni Sina** bu görüşün temsilcisi sayılabilirler. Sanat eserlerine ikinci dereceden taklit diyen yani ideinin taklidinin taklidi diyen ve sanat eserlerini değersiz gören, güzelliğin idealar dünyasına ait olduğunu dolaşısıyla insandan bağımsız olduğunu söyleyen **Platon** da bu gruba dâhil edilebilir.

d. Estetik tavır

Estetik öznenin, estetik nesneye yaklaşım usulünü ifade eder. Bu tavrı belirleyen birçok etken bulunabilir. Sadece sanat kaygısı ile bakılabildiği gibi, maddi getirisine de bakılabilir. Estetik tavrı en çok belirleyen, sanatçı ile ilgili olandır. Çoğunlukla sanatçının kimliği, sanat eserine karşı takınılan tavrın nedenidir. Eğer sanatçı çok büyük ve meşhur olan biri ise, eserinde daha ince noktaların olabileceği peşin fikri ile bakılır.

Sanata karşı gösterilen tavır, özellikle sanat tanımının farklı olmasından kaynaklanır. **Platon'a göre** doğa idenin taklidi, sanat da doğanın taklidi olarak ikinci dereceden taklittir. Bu nedenle hiçbir olumlu tarafı yoktur. İnsan akıllı bir varlıktır. Akıllı bir varlığın görsellerle anlaması aklının seviyesinin düşmesidir. Sanat ideye en uzak olan şeydir. İde ise hakikattir. O nedenle **sanat hakikate en uzak olan şeydir.**

Platondan çok önce yaşayan **Xsenophanes**, sanat eseri denilen heykellere Platon'dan daha fazla düşmandır. Özellikle tanrı heykellerinin yapılması tam bir rezalettir. Özellikle insanların inandıkları tanrıları insan şeklinde yapmaları komiktir. O zaman öküzlerin aklı olsa onlar da tanrılarını öküz şeklinde yapacaklardı, Tanrı hiç bir şeye benzeyemez, der.

TOLSTOY

Tolstoy ise sanatın ahlaksızlığı meşrulaştırmasına itiraz eder. Sanat bahanesiyle, en ahlaksız figürler ortaya konulmakta ve bu da ahlaksızlığı meşrulaştırmaktadır. Sanat mutlak iyi demek değildir. Sanatın iyi yönü de, kötü yönü de vardır. İnsandaki yüksek duyguları tahrip edip, aşağılık duyguları tahrik eden hiçbir faaliyet hoş görülemez, onların sanat perdesi altında yaptıkları tamamen menfaat ve ahlaksızlıktır.

e. Estetik haz

Estetik öznenin, estetik nesne karşısında duyduğu hazzı ifade eder. Bu hazzın birçok nedeni olabilir. Haz, sadece eserdeki istisnai ve tek olan sanat yönüne odaklanmış bir haz ise, estetik haz olarak kabul edilebilir.

f. *Güzellik*

Her kavram gibi, her zaman zıddıyla bilinen güzelliğin tanımını da zıddıyla birlikte ele alınmalıdır. “Bu güzel bir sanat eseridir” denildiğinde, bu cümle, bu eserin diğer kendi türünden eserler içinde çirkin olanlar arasında olmadığını ve çirkinlerin de varlığını ifade eder.

Felsefede güzel nedir?

Estetiğin aksine sanat felsefesi sadece “*insan eseri olan güzel*”i problem edinir. Zanaat gibi pratik amaçlı eserleri bir kenara koyarak, bir duygunun ifadesi olan eserlere baktığımızda onun güzel olup olmadığını, güzelse niçin ona güzel dediğimizi anlamamız için önce güzelin tanımını bilmek gerekir. Güzel nedir?

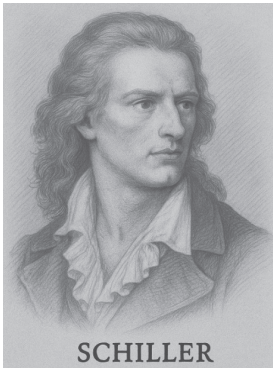
Platon’a göre, güzel *ideası* ve ondan pay alandır.

Aristoteles’e göre, matematiksel oran ve *orantı*dır, salt kendisi için arzulanandır.

Plotinus’a göre, şeylerin akılla kavranabilir güzelliği ilahi aklın evrende ışımmasının benzeşmesidir.

Kant’a göre, menfaatsiz haz veren, *amacına* uygun olandır. Güzelliğin kaynağı hem nesne, hem de nesneye olan bakıştan kaynaklanır. Sonsuz güzelliğin kendini sonlu olanlarda göstermesidir. Kant’ı güzellik anlayışı yine onun bilgi felsefesindeki gibi numen-fenomen ayırımına dayanır.

Hegel’e göre, Tin kendisini doğada ve tarihte gerçekleştirmektedir. Bu gerçekleştirmenin bir bölümü insan duyguları tarafından idrak edilmektedir. İşte mutlak tinin bu duyusal *görünüşü* güzellik olarak idrak edilmektedir.

Schiller’e göre, insanın akılsal ve duyusal yönüne *oyunun* içgüdüsünün eklenmesidir, özgürlüğün duyusal bir ifadesidir. Sanat da oyun gibi bir menfaat için değil, sırf kendileri için yapılır. O nedenle özgürlük hissedilmesine neden olur.

Doğa güzelliği ve sanat güzelliği farklı mıdır?

Eğer insanın beş duyusu çalışmaz olsa, beş duyunun dünyasında olanlar insan için bilinmez olur. Hastalık sebebiyle dili tat alamaz olan kimse için tat dünyası kapanmış olur. Burnu konu alamayan kimse için

koku dünyası kapanmış olur. Bunlara ilaveten hiçbir insan otun, çimenin tadını sevmez. Çünkü çimenin tadı insanın hoşuna gidecek bir tat veya koku barındırmaz. Fakat sabahtan akşama kadar ot yiyen koyunların ineklerin aldığı tadın ve kokunun insanların aldığı tatla bir olmadığı aşikârdır. Eğer hayvanlar da bizimle aynı tadı alsalardı o otları yemeyeceklerdi.

Buradan çıkan sonuç şudur; -tat için söylersek- bir tat alıp almamak vardır, ikincisi, tadın herkes için aynı olup olmadığı vardır. Tat her canlı için aynı değildir. Kokular da her canlı için aynı değildir. Leş yiyen sırtlanın, leşten aldığı tat ve koku da insanlar ve diğer hayvanlar için aynı değildir.

Dolayısıyla güzellik dediğimiz kavram öznenin bağımsız olarak düşünülemez. Eğer öznenin yani insanda, güzelliği fark edecek yetenek konulmamış olsaydı güzellik diye bir kavramımız olmayacaktı. Bir gülün insan için ifade ettiği ile ot yiyen hayvanlar için ifadesi aynı değildir. Güzellik önceden var olan güzellik algısına dayanır. Gün batımının harikalığını izleyen bir kaplan olmadığı gibi, ceylandaki güzelliği tefekkür eden bir aslan da yoktur.

Fakat insan, bir kelebeğin uçuşundan haz aldığı gibi, bir kuşun ölmesinden de acı duyar. Sınırsız kabiliyetleri nedeniyle, ondaki mevcut güzellik ve çirkinlik ölçütlerini karşılaştıran her şey insana haz ve acı verir. İnsanda haz ve acının sınırı yoktur. Bu ölçütlerin bir kısmı coğrafya olarak değişebilir, -bazı insanların böcek yemesi gibi- fakat bu tat alma duyusunun farklı olduğu anlamına gelmez. Çünkü insanların çoğunun böcek yememesi tadıyla ilgili değil, iğrenmekle ilgilidir. Farklı olan tat değil, hislerdir.

Buradan çıkan sonuç, bir şeyin güzelliği ya da çirkinliğindeki ölçü, süjenin yani insanın duygularında bulunmaktadır. Güzellik ya da çirkinlik, şeylerden kaynaklı değil, insandaki güzellik çirkinlik ölçütlerinden kaynaklıdır.

İster çevremizdeki yaşadığımız dünyadaki güzellikler olsun, ister sanat eseri olsun, insandaki sınırsız haz ve acılardan bir karşılık bulması ya da önceden mevcut duyguları uyandırabilmesi durumunda güzellik kavramını uyandırmaktadır. Bu nedenle sanat eseri, insandaki mevcut duyguları dolaylı yoldan, yani bir gün batımı tablosu, gerçek gün batımında bulunmadan aynı duyguları uyandırabildiği oranda sanat değeri çok demektir. Fakat bu güzelliği fark edenin özne olduğu ve her ikisinin de güzel olduğu hakikatini değiştirmez.

Platon ve Aristoteles'e göre sanat doğayı taklittir. Platon sanatın ikinci dereceden taklit yani, idenin taklidi doğa, doğanın taklidi sanat eseri olması dolayısıyla, sanat eserini değersiz görür. Aristoteles de sanat eserini taklit olarak görür. Fakat sanat eseri, tanım olarak, taklit olsun olmasın, insandaki mevcut duyguları uyandırabildiği kadar başarılı olduğu ortak görüş sayılabilir.

Sanat eseri, taklit ettiği gün batımı manzarasını, sanatçının duygularıyla karışık olarak verir. Fakat burada eğer sanatçıya sanatçılık atfedilmemişse, yine sanat eseri basit olarak algılanacaktır. Sanat eserinin değeri, sanat eserinin kendisinden değil, ona yapılan atıftan kaynaklanır.

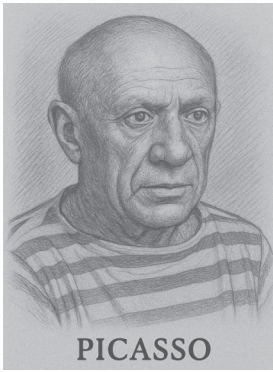
Tabiat ile insanın yaptığı tabiatı resim arasında olan fark çok açıktır. Resim var olanın anlık ilanı demektir. İnsan görmediğini hayal edebilen bir varlık değildir. Her yaptığı şey, gördükleriyle sınırlıdır ve anlık görüntüyü ifade eder. Eğer anlık görüntü dışında başka duyguları da çağırabiliyorsa o çağırışın miktarınca başarılı demektir. Sonuçta güzellik kavramı bize çevremizin ilham ettiği bir kavramdır. Güzellik kavramımız olmasaydı da güzellikleri fark edemezdik.

Sanat felsefesi, tabiatı değil, tabiatın Platon'a göre değersiz bir kopyasını, Aristoteles'e göre kopyasını taklit ederek, sözsüz, kelimesiz, cümlesiz konuşan bir eseri dinleme tekniğidir. Bazen bir karikatür saatlerce anlatılmakla ancak anlaşılacak bir konuyu tek sayfa ile anlatabilir. Bazen bir resim, saatler sürecektir bir anlatma ile anlaşılacak konuyu anlatır veya problemi fark ettirir.

Bir Sanat Eseri Nedir?

Bir sanat eserini başka eserlerden ayıran üç temel öge vardır:

1. **Sanatçı:** Hayal gücünün yönlendirmesi ile duyguların görünür hale gelmesini birleştirerek, anlam taşıyan bir eseri ortaya çıkaran kimse.
2. **Sanat eseri:** Bilinçli ve amaçlı olarak sanatçı tarafından bir anlam yüklenmiş olarak yapılan eserdir.
3. **Estetik özne:** Sanat eseri ile muhatap olup o eserin değerini belirleyen, sanat ve anlam birlikteliğini bilen kimsedir.

Eğer bir eser, kendisini değil de sanatçısını, sanatçısının fikrini, duygusunu işaret ediyorsa o bir sanat eseridir. Sanat eserinin değerinin maddesinden daha çok olduğunu söylemiştik. Fakat bu tanım zanaat için de geçerlidir. Sanat felsefesinin konusu olan sanat eseri, kendisini değil sanatkârını referans gösterir. **Picasso**'ya ait olduğu söylenen bir tablo milyonlara değer fiyatlarla alıcı bulurken, tablonun sahte olduğunun anlaşılmasıyla değeri milyondan bire iner. Dolayısıyla bir sanat eserinin değeri önce sanatçısına atfedilen değerden, sonra da sanatçısından gelir.

Bir sanat eseri her şeyden önce bir anlam yükü barındırır demektir. Anlam ise, aklın bir ürünüdür. Bu nedenle bir sanat eseri mutlaka bir anlam barındırır.

Fakat anlam, sanatın sanatkârının varlığını şart koşar. İnek kuyruklarına boya sürerek, sallanan kuyruklarla oluşturulmuş kuyruk izleri sanat felsefesinin konusu olan sanat değildir. Çünkü bir anlam barındırmaz. “Anlam” kavramı, “düşünme” kavramıyla birlikte bulunur.

Sanat felsefesinin konusu olan sanat eseri, kendisine değil sanatçısına referans veren eserdir. Sanat, sanatçının beş duyumuz dışında algıladığımız yetenekleridir, ondaki potansiyelin görünür hale gelmesi, kabiliyetlerin kuvveden fiile çıkması, duyguların akıl ile birlikte duyuların sınırlarını aşmasıdır.

Peki, bütün sanat eserleri aynı değerde midir? Bu sorunun cevabının evet olması için insanların idrak kabiliyetlerinin de aynı olması gerekirdi. Fakat insanların idrak seviyesi aynı değildir. Bu hem sanatçı hem estetik özne için geçerlidir. İdrak seviyesi düşük bir sanatçının mesajı ve eserinin anlamı da basit olacaktır. İdrak seviyesi yükseldikçe verilen mesajın ve esere yüklenen anlamın çapı da evrensele doğru olacaktır. Mesajın evrensel olup olmadığı başka bir sorundur, mesajın herkes tarafından idrak edilip edilemediği başka bir sorundur. Hem sanatçı için hem sanata muhatap olan estetik özne için problem aynıdır. Hiç sanattan anlamamak da vardır, **Platon**’un ve **Tolstoy**’un ifadesiyle sanatı ayaklar altına atmak da vardır. Aşağıdaki iki heykeli evrensel mesaj anlamında değerlendirelim.

Heykel-1

Heykel-2

Birinci heykelin, hakikatte hiçbir zaman gerçekleşmeyecek olan “bir şeyin kendi kendini yapmasını değil”, kendini düzeltebilmesinin mümkün olduğunu ifade ettiğini var sayıyoruz. Heykel ona bir atıfta bulunmadan anlamını bildirmektedir. Çünkü eğer bir şeye değer ve anlam atfetmek, eserin kendisinden önce geliyorsa, o eser sanat eseri değil, pratik amaçlı eserdir.

İkinci heykelde ise, ona estetik süje bir değer ve anlam atfetmeden kendisi bir anlam ifade etmediği için sanat eseri hüviyetini kazanmamıştır. Sanat eseri ona anlam atfedilmeden anlamını ifade etmelidir. Sonra sanatçıya has olan incelikleri göstermelidir.

Sanat Felsefesinin Problemi

Sanatçısına işaret eden bir sanat eserinin üzerine düşünen sanat felsefesinin problemi, açıktır ki, “*eserin sanatçısına olan işaretini ve sanatçının esere yüklediği anlamı doğru tespit edebilme metodunun olup olmadığını bulmaktır*”.

Sanat eserinin özelliği

Sanatkârının yeteneklerini kendi varlığından daha çok gösteren sanat eserinin, sanat eseri olmasına bağlı olan kavramlar şunlardır:

Özgün: Sanat eserinden yalnızca bir tane olabilir. Diğerleri onun taklidi olup, anlam olarak birincisinin tekrarıdır. Zaman anlık var olduğu gibi, zamanın bir anlık duygulardaki karşılığını duyular dünyasına nakletmek olan sanat eseri de tektir.

Kahcı: Sanat eserine muhatap olmadan önce ve sonra arasında mutlaka insanda bir etkisi bulunmaktadır.

Öznel: Sanat eseri sadece onu yapan sanatkârın duygularının bir dışavurumudur fakat başkalarının o duyguyu yakalamasına açıktır.

Evrensel: Sanat eseri, farklı coğrafyalarda ve kültürlerde yaşayan insanlara aynı duyguyu yaşattığı kadar başarılıdır.

Anlam: Sanat eseri bir anlamı olan ve o anlamı kendi metoduyla iletilen bir somut nesnedir.

Hayal gücüne dayanır: Sanat eserinin tek sınırı, sınırı olmaması yani gerçeklikte karşılığının olma zorunluluğunun bulunmamasıdır.

Estetik kaygı taşır: Sanat eseri sadece estetik amaçla yapılmış olmalıdır.

İlk olma: Sanat eseri o duyguyu ve o anlamı ifade etmede ve o tarzı kullanmada ilk olmak, daha önce düşünülmemiş, tasarlanmamış olması gerekir.

Sanat Kuramları

Taklit ya da yansıtma olarak sanat: Sanatı taklit olarak kabul eden filozoflar öncelikle **Platon** ve öğrencisi **Aristoteles**'tir. Her ikisi de sanatı taklit olarak görmekle beraber **Platon** sanatı idenin taklidi olarak doğa ve doğanın taklidi olarak üçüncü dereceden taklit olarak sanatı gördüğü için tamamen değersiz bulur. **Platon** mağara temsiliinde olduğu gibi, duyular dünyasını zayıf ve gölge varlıklar olarak gördüğü için onları taklit eden herhangi bir şeyin de değerinin olması beklenemez.

Aristoteles'e göre de sanat taklit olmakla beraber, **Platon**'un aksine olarak, sanatçının doğadaki eksiği tamamlayıp onun mükemmel olanını göstermesi gerektiğini söyler. **Aristoteles**, ideleri nesnelerin içinde kabul ettiği için, gerçeklik harici bir idenin taklidi anlamında bir düşüncesi yoktur.

Dışa vurumcu: Sanat, gerçeklikte karşılığı olmadan istenilen duyguyu uyandıracak renk ve çizgileri hayalin sınırlarıyla oynayarak resmeder, duygu aktarımını sağlamak için gerçekliğe takılmadan hissettirir.

Oyun: Sanat, fayda amacı güdülmeden insanı insan yapan özüne, özel yapısına geri döndürüp özgürleştiren, ruh halini sıkıntıdan kurtarıp, kaybettiği insanlığını tekrar kazandıracak bir oyun gibi sırf kendisi için ve zevk almak için yapılan.

Biçimci ya da soyut: Sanat, sadece renk ve şekillerle, duyularda görüneni akılla bakıp, duyular olmadan duyguyu resmeden, zihnin görüneni yüklediğini öne çıkararak, gerçekliğin sınırlarına bağlı kalmadan bakan.

İşlevselci: Sanat, verilmek istenen mesajı, gerçeklikte karşılığı olacak şekilde, muhatabı öne çıkararak, öne alarak belirleyen, mesajın başarısı kadar başarılı olan, sloganı resmeden, saatler sürecektir anlatımı çizilere renklere döküp, uyandırılmak istenen duyguyu uyandıran.

İKONOKLAST

Bizans devletinin Hristiyan olmasından bir süre sonra ortaya çıkmaya başlayan ikonlar, heykeller, önceden tanrı ve insan arasında birer aracı gibi düşünülmekteydi. Fakat daha sonra insanların ikonlara kutsallık atfetmesi ve tapınmaya başlamaları, ayrıca İslam devletleri ile komşu olmaları gibi birçok faktörün etkisiyle, imparator **III. Leon** tarafından 726 yılında tüm resim ve heykellere karşı savaş açılmış ve heykellere saygıda bulunmak dinden çıkmakla eşdeğer sayılmıştı. 754 yılında toplanan **Hieria** konsülü putları tamamen yasaklamıştır.

Fakat bu kararlar Katolik ve Ortodoks kiliseleri tarafından reddedilmiştir. Fakat **III. Leon** döneminde İsa resim ve heykelleri parçalanıp yerine haçlar dikilmiştir.

815 yılında imparator **V. Leon** bu ikonoklast (putkıran) hareketini tekrar canlandırmış, fakat bu dönem 843 yılında imparatoriçe **Theodora** tarafından tamamen ortadan kaldırılmış ve putların kiliseye girmesine müsaade edilmiştir. Kilisenin resim ve heykellere bu müsaadesinden sonra hem kilise içinde hem kilise dışında resim ve heykeller çok yaygınlaşmış ve batı kültürünün ayrılmaz bir parçası olarak görülmüştür.

İslam ve Sanat

İslamiyet, putperestliğin bir yaşam tarzı olduğu bir coğrafyaya gönderilmiştir. Resimlere, ağaçlara, özellikle insan şeklindeki heykellere ibadet edilen bir coğrafyada, bu inançların tamamen ortadan kalkması için insan ve hayvanın yani ruhlu varlıkların resim ve heykellerini yasaklamıştır. İslamiyet'in geldiğı sıralarda Hristiyanlığın mezheplerinin çoğu resim ve heykellere hürmet ediyorlar, ibadethanelerini resim ve heykellerle donatıyorlardı.

İslam Dini, başta heykel olmak üzere, gölgeli-gölgesiz suret denilen tüm heykel, kabartma ve resimleri yasaklatıp, mevcut put ve heykelleri ortadan kaldırmıştır.

İslam dininin resim ve heykelleri yasaklatması sebebiyle, sanat eğilimi başta mimari, çini ve hat sanatına yönelmiştir. Taş ve ahşap mimarisi, çinili seramikler ve özellikle Türklerin bulduğu Avrupalıların Türk kâğıdı ya da kâğıdın mermerleştirilmesi dedikleri **ebru sanatı** ve farklı yazı teknikleri İslam dünyasında çok gelişmiştir. Bu sanatların dışında kalan resim, heykel veya gösteri faaliyetleri ve onlarla verilen mesajlar çok değerli değildir. İslam dininin görüşü ile **Platon**'un ve **Tolstoy**'un görüşü denk sayılabilir. **Platon** akli sınırladığı ve idenin üçüncü dereceden taklidi olduğu için sanatı değersiz bulurken, **Tolstoy**, sanatın iyi yönü olabildiğini fakat bunu sağlamak için her sanatçının diğeri sanatçılar tarafından ahlaksızlığa gitmesinin engellenmesi gerektiğini söyler. Sanatçının serbest bırakıl-

ması durumunda mutlaka ahlaksızlaşacağını söyleyen **Platon**, devletin sanatçının başında mutlaka ciddi kontrol yapması gerektiğini düşünür. İslam dinine göre de heykeller, resimler ve türevleri, insandaki şöhretperestlik ve heves gibi birçok zararlı duygunun ortaya çıkmasına neden olduğu için gereksizdir. Heykel ve resimle veya gösteriyle ahlak ders vermek, ölünün hayat vermesi gibi imkânsızdır. İnsanları terbiye etmek ve ahlakını güzelleştirmek için yaşanmış hikâyeler anlatmak ve bizzat ahlaki yaşantıyla örnek olmak gereklidir.

Sanat ve sanatkâr bağı din felsefesi içinde yaratıcının varlığının ispatı için kullanılan argümanlardan biridir. “Her sanatın bir sanatkârı vardır”, “her sanat onu yapabilecek yetenekte bir sanatçı ister” gibi. İslam’a göre, mağara duvarındaki ceylan resminin tesadüfen olamayacağını bilip, onun hangi dönemde kimler tarafından yapıldığını araştıran insanın, ceylanın kendisini bir sanatkâra vermeyip de atomların rastgele hareketlerine vermesi büyük bir akıl bozukluğudur. Sanat ve sanatkârla ilişkili tüm değerlendirmeler; sanatı değerlendiren ve onun ne olduğuna karar veren insanın da bir sanat olduğu fikrini desteklemesi gerekirken, resme sanat deyip, resmi yapılan ceylana tesadüf denmesi İslam’a göre insanın haddini aşması kabul edilir. Bir nesnenin sanatçısının, eğer o nesnenin sanatçısı ise o sanat eserini yapabilecek yetenekte olması gerekir. Fotoğraf makinesini kör bir insan icat etmiş olamayacağı gibi. Çünkü ışığı bilmeyenin, ışığın davranışına göre bir cihaz yapması mümkün değildir. O nedenle varlıklara birer sanat olarak bakılmalı ve onların nasıl bir sanatkârın eseri olduğu tefekkür edilmelidir. Sanatın değeri sanatkârını gösterdiği kadardır. Hiçbir sanatçı, sanatının başkasına ait gösterilmesinden hoşlanmaz.

Sanatın her türü bu anlam içinde değerlendirilmelidir. Buna edebiyat da dâhildir. İslam dünyasında en çok gelişen sanatların başında tartışmasız başta şiir olmak üzere edebiyat sanatı gelir. Şiir İslam dünyasının en çok rağbet ettiği sanatlardan biridir.

Sessiz Gemi

Artık demir almak günü gelmişse zamandan

Meçhule giden bir gemi kalkar bu limandan.

Hiç yolcusu yokmuş gibi sessizce alır yol;

Sallanmaz o kalkışta ne mendil, ne de bir kol.

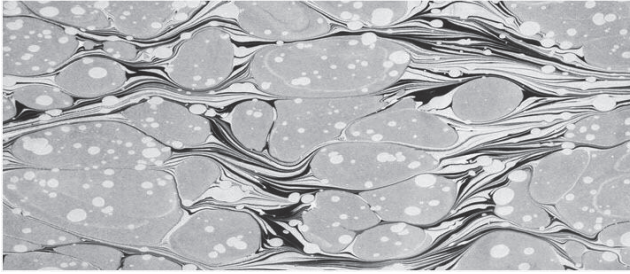
Rıhtımda kalanlar bu seyahatten elemli,

Günlerce siyah ufka bakar gözleri nemli,

Biçare gönüller! Ne giden son gemidir bu!

Hicranlı hayatın ne de son matemidir bu.
Dünyada sevilmiş ve seven nafile bekler;
Bilmez ki giden sevgililer dönmeyecekler.
Birçok gidenin her biri memnun ki yerinden,
Birçok seneler geçti; dönen yok seferinden

(Yahya Kemal Beyatlı)

Ebru Sanatı

Yazı sanatı

Çini sanatı

Herhangi bir nesneye hürmetin yasaklanması sebebiyle, camilere insan ve hayvan figürleri sokulmadığı için, yönelim mimariye, işlemelere-oymalara ve hat sanatının gelişmesine sebep olmuştur.

Ahşap oyma sanatı

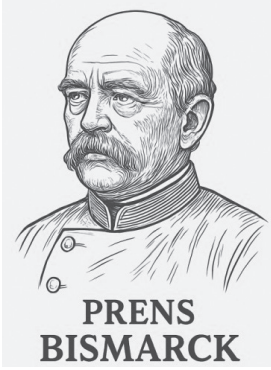

Mimari

7. BÖLÜM

SIYASET FELSEFESİ

Siyaset Nedir?

Siyaset, idare etme sanatına verilen ıstılâhî bir isimdir. Kelime kökeni seyislik denilen “at idaresi” anlamından devşirilmiştir. İdare etme sanatında, geleceğe göre şu anda atılacak adımı belirleme fiili olarak tanımlanır. **Prens Bismark’a** göre, “değişen durumlarda en kısa ve faydalı yolu seçme yeteneğidir”. Siyaset, amaçlı fiil ve harekettir. Amaç, hazır andan sonrasına göre şu anda yapılması gerekenin belirlenmesi ve yapılmasıdır. Başarılı siyasetçi, ileriye dönük gerçekleşmesi muhtemel durumları önceden tespit ederek, o durumun gereğine göre toplumu yönlendirme kapasitesi olan kişidir.

Siyaset Felsefesinin Problemi Nedir?

- *Siyasi otoritenin kaynakları ve sınırları nelerdir?*
- *Adalet nedir ve toplumda adalet nasıl sağlanabilir?*
- *Özgürlük, hak, eşitlik nedir?*
- *Özgürlüğün sınırı nedir? –*
- *Bireylerin hakları ile toplumsal yarar arasındaki denge nasıl sağlanabilir?*
- *Devletin amacı ve rolü nedir?*
- *İnsan haklarının temeli nedir ve bu haklar evrensel midir?*
- *En iyi yönetim biçimi nedir?”* gibi kökeni toplumsal yaşamın varlığına dayanan ve toplum hayatında ister istemez ortaya çıkan problemler ve onların tartışılmasıdır. Tüm bu problemler insanın toplumda yaşamak zorunluluğunun gereği olarak var olan problemlerdir. Siyaset felsefesi bir tür ideal toplum felsefesidir.

İnsan, **Descartes’in** tabiriyle “**hür iradeli bir canlıdır**”. İradesinin hür olması ve kayıtlanamaz-sınırlanamaz duyguları sebebiyle “sınırsız ve belirsiz” olması dışında bir tanımı yoktur. İnsan bir belirlenmemiş varlıktır, insan bir meçhul varlıktır.

İnsanda akıl dışında en az akıl kadar insan kararlarında etkili olan haz ve acı kabiliyetleri vardır. İnsan her hazzı ister, her acıdan kaçır, her zaman haklı olmak ister. Bu insani bir durumdur.

Ancak her hazzı istemek, hazza sınır konulmasına razı olmamak, her acıdan ve zahmetten kaçınmak; eğer akıl tarafından sınırlandırılmazsa hem ahlak hem de toplumsallık gerçekleşemez. Ahlak, topluluk arasında var olan bir kavramdır. İnsanın değeri de toplulukta belli olabilir.

İnsanın haz talebi ve acıdan tamamen çekinmesi konusu, toplumun oluşmasını engelleyen bir durumdur. İnsan hayvanlara göre daha aciz olduğundan toplumsal yaşamı zorunludur. Ancak haz, acı ve akıl yeteneklerinin sınırsız olması, insanın çok muhtaç olduğu toplum yapısını bozan bir durumdur. Çünkü her insan aynı özelliklere sahip olduğundan, bu yeteneklerin sınırlandırılması durumunda toplumda anarşi ve kaos meydana gelir. Eğer sınırlandırılma olmazsa toplumun varlığının temeli olan adalet yok olur. Zayıf ve güçsüz insanların varlıkları tehlike altında kalır.

İnsanda adalet ahlak olarak, devlette adalet hukuk olarak görünür. Hukuk devletin ahlakıdır. Ahlak ve adalet, orta olma yani akıl, haz ve öfkenin vasata çekilmesidir. Bu ise hazdan taviz verme, zahmete ve acıya gerektiği kadar katlanma; aklın, şahsını ve toplumu tehlikeden koruyacak şekilde tercihlerde bulunması anlamına gelir.

Burada ortaya iki problem çıkmaktadır;

Birincisi, adaletin ne olduğudur.

İkincisi, adaletin yani ortanın nasıl insana tercih ettirileceğidir.

Bu ikincisi de iki kısımdır;

A. Devletin kişi haklarının üzerinde bir hakka sahip olarak baskı uygulamasıdır.

Bu sık uzun süre uygulanabilir bir sık değildir. Fakat kısa süreli olarak insan tarihinde diktatörlükler, tiranlıklar ve baskı rejimleri şeklinde var olmuştur. Her insan aynı haz ve acı yapısına sahip olduğu için, baskı ile sistemin ayakta durması, baskıyı yapanın ve vasıtalarının da başarısız olmasına sebep olur ve olmuştur.

B. Kişilerin kendi iradesiyle ortaya tercih etmesidir.

Burası da iki kısımdır;

1. *Tercihlerin aklın temellendirmesiyle yapılması.* (Felsefenin çabası bu yöndedir. Felsefe ve onun insan eylemlerinde doğru eylemin kuralını tartışma disiplini olan etik, insanın doğru ve yanlış eylemi seçebilmesi için, doğru ve yanlış eylemin kriterini aklen temellendirme çabasıdır.)

2. *Tercihlerin inancın etkisiyle yapılmasıdır.* (Dinlerin çabası bu yöndedir. Cennet ve cehennem inancı, insanın haz ve acının zorlamasıyla yaptığı eylemden daha büyük bir haz ve acıyı ebedi olarak vaat etmek suretiyle, bugün yapılmak istenen eylemi doğru eyleme yönlendirme hedefi gözetir. İnsan üzerinde haz ve acının etkisi, aklın etkisinden her zaman fazla gerçekleşmiştir.)

Adalet Nedir?

Adalet kavramı hukukta öncelikle insana ait eylem ve davranışlarla ilgili olduğundan, iki temel kavramın belirlenmesini gerektirir:

a. Kişi

Kişi, çevresinin konumlandırmasından bağımsız, insan denilen düşünen bir canlı olarak sahip olunan müstakil varlığı ifade eder. Kişi, herkesten bağımsız var olmayı ifade eder. Hür iradeye sahip insanın, tüm diğer insanlardan ayrılan kendine özel karakter yapısını temsil eder.

a. Birey

Birey, bir toplumun, grubun, teşekkülün parçası olarak var olmayı ifade eder. Bir insan devletin bir vatandaşı olduğu gibi aynı zamanda hem babadır, hem ağabeydir, hem amcadır, hem dayıdır, hem öğretmendir, hem komşudur, hem mü'mindir, hem arkadaşır, hem kardeştir, hem meslektaşır vs. gibi. Tüm bu toplulukların üyesi olarak insan farklı şahsiyetler sergiler. Bu farklı toplulukların üyesi olarak konumlanmış kişiye birey denir.

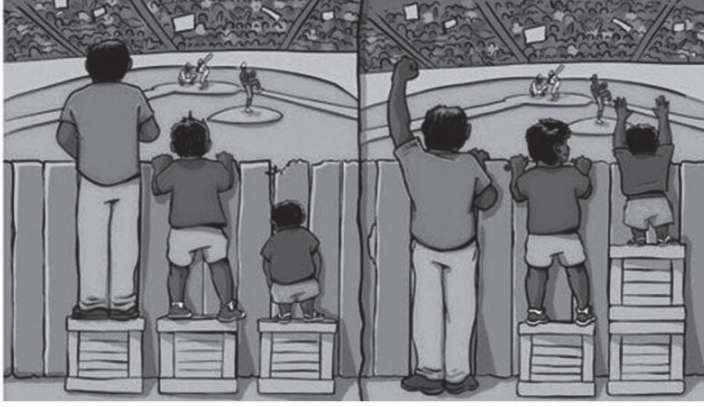
İnsanın hareketlerinin davranış ve eylem olarak ikiye ayrıldığını unutmamak gereklidir. **Davranış** refleksif harekettir. Hem insanda hem hayvanda bulunur. Hayvanın tüm hareketleri davranıştır. **Eylem** bilinçli harekettir. Sadece insanda bulunur.

Adalet kavramı pratik olarak ise iki kavram üzerinde temellenmiştir. Bunlardan birincisi **eşitlik**, diğeri ise **hak** kavramlarıdır. Eşitlik ve hak kavramları tamamen birbirinden bağımsız kavramlardır:

Eşitlik, hak eden ve etmeyene aynı davranmak anlamına gelir. Eşitlik bir adalet türü değildir. Çoğunlukla olumlu anlamda yanlış olarak kullanılan bu kelime hak kelimesi anlamında da kullanıldığı için karışıklığa neden olmaktadır.

Farklı seviyelerde sorumluluğu olan kişilere aynı maaş vermek eşitliktir, fakat adalet değildir. Sorumluluğu fazla olanın daha fazla maaş alması adalettir. İşte bu farklı sorumluluğun gereğine biz **hak** diyoruz. Adalet hakkın yerine getirilmesidir, eşitliğin yerine getirilmesi değildir. Her hayvana aynı yükün yüklenmesi eşit-

liktir fakat ata, deveye oranla daha az yük yüklenmesi adalettir. Hak matematiksel eşitlik değildir.

Resmin sol tarafı eşitliği, sağ tarafı ise hakkı temsil eder. Eşitlik ve adalet kavramları hayatımızın her alanında kendisini gösterir. Bazen bu kavramlar yanlış kullanımları nedeniyle yanlış taleplerin de önünü açan kavramlardır.

Kişide adalet, akıl, haz ve öfke gibi üç temel yeteneğin aşırıdan korunması, ortaya getirilmesi demektir. **Devlette adalet**, insanlar arasında hakkın temin edilmesidir. Adalet hem hakkın verilmesi, hem de haksızlığın önlenmesidir. Suçlunun işlediği suça mukabil bir karşılık görmesi, işlediği suçun konusu olan fiilden mahrum bırakılması bir adalettir. Devlet denilen kurum, adaleti kişi adına sağlamak için, haklı olduğu halde gücü yetmeyenin hakkını yerine getirebilmek için kurulmuştur.

Adalet, hakkın yerine getirilmesidir, fakat hakkın ne olduğu konusunda insanlar arasında tam bir mutabakat yoktur. Dünyadaki medeniyetlerin hiçbirisinde birbiri ile aynı kanunlar ve anlayışlar yoktur. Her medeniyetin insan anlayışı, kadın-erkek anlayışı, mülkiyet anlayışı, başka insanlara ve inançlara karşı anlayışları bir değildir. Özellikle siyasette, uluslararası ilişkilerde adalet kavramı yerine menfaat kavramı hâkimdir. Uluslararası siyasette güç esas alınmıştır. Tarihte hak üzere siyaset çok az vaki olmuştur.

Özgürlük Nedir?

Siyasette özgürlük, kişinin “**birey olarak**” eylemlerinde hür olması anlamına gelir. Devlette adalet kavramı, insanlar arasındaki fiillere ve sınırlarına ilişkin kuralları ifade eder. İnsanın fiillerinde irade sahibi olması sorumluluğun nedenidir. İradesi olmayanlar fiillerinden mesul tutulmazlar. İnsan iradesi ise iki türlü ortaya çıkar:

Birincisi, insanın seçebilen, isteyebilen, nedenselliğin zorunluluğundan bağımsız olarak eyleyebilen bir varlık olarak yaratılmış olmasıdır. **Kant** buna **negatif özgürlük** der. Bu kısım, insan denilen canlının hür iradeli canlı olduğu tanımına bağlı olan bir durumdur. İnsan ister istemez zaten hür iradeliidir.

İkincisi, insanın seçimini yaşayabilmesi, istediğine ulaşabilmesidir. **Kant** buna **pozitif özgürlük** der. Bu kısım sosyolojik ve siyasi özgürlük tanımına bağlı olan bir durumdur. Bu bölümde insanların, devletlerin ve medeniyetlerin anlayışları farklıdır. Buradaki özgürlüğün seviyesi, devletlerin ve medeniyetlerin hem ahlakını hem de kalitesini ortaya koyan bir göstergedir.

Mutlak özgürlük, kuvvetlinin her hakkı gasp etmesine sebep olacağından tam bir **tutsaklıktır**. Bu nedenle insanlar, tam hürriyetten taviz vererek, orta bir özgürlük yolu seçerler ki kendi haklar da korunabilsin. Devlet bu şekilde ortaya çıkmıştır. Devletin varlığı, mutlak tutsaklığı kaldırmak için bazı özgürlüklerden taviz verilmesi anlamına gelir. Devlet olmadığında, hürriyet tamamen ortadan kalkar. Bu nedenle **Hobbes**, devletin gücünün çok kuvvetli olması gerektiğini, aksi halde “**insan insanın kurdu**” olarak birbirini tahrip edeceğini söyler. **Rousseau**’ya göre, devletin meşru zemini işte bu insanın toplumsal varlık olmasından kaynaklı zorunlu ihtiyaçtır. Bu zorunlu ihtiyaç, insanların hür iradeleriyle kendi iradelerinin sınırlandırmaları demektir ki, devletin varlığının meşru olmasının da kaynağıdır.

Özgürlük kavramı da bazen hak ve eşitlik kavramının yanlış kullanılması gibi yanlış kullanılabilen bir kavramdır. Mutlak özgürlük zaten devletin mecburi varlığı ile sınırlandırılmıştır. **Kişisel özgürlük** yani insan olarak özgür bir varlık olma zaten ister istemez vardır. Toplumun üyesi olarak **bireysel özgürlük** ise, çoğunlukla “**başkalarına zarar verme sınırına kadar özgürlük**” şeklinde tanımlanmıştır.

Bu konuda medeniyetlerin uygulamaları farklıdır. Avrupa’da ortaçağ boyunca özgürlük, kilisenin belirlediği sınırlar içindeydi. Krallığın yetkileri sınırsızdı. İlk defa 1215 yılında kral ile baronlar arasında **MagnaCarta** anlaşması yapıp, kralın baronlar karşısında bazı yetkileri sınırlandırılmış olsa da, bu anlaşma uygulanmadığı gibi, maddelerin özeti derebeylerinin yetkisini artırmaktır. Halka bir özgürlük verilmemiştir.

1789 Fransız ihtilali ile insan hakları evrensel beyannameşi imzalanmış, fakat bu anlaşma ile sadece Avrupa vatandaşlarının özgürlükleri teminat altına alınmış, kilisenin baskısı ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

1948 yılında Birleşmiş Milletler, insan hakları evrensel beyannameğini kabul etmiş, fakat bu anlaşmanın uygulaması fiiliyatta sadece batı ülkeleriyle sınırlı kalmıştır. İnsan hakları bildirgesi, insanın doğuştan farklı olduğu ve hakları olduğu, hiçbir hakkın kendisini yok etme hakkını içermeyeceği felsefi anlayışına dayanır.

İlk insan hakları beyannamesi olan Veda Hutbesi ise 632 yılında İslam Peygamberinin vefatından üç ay önce onun tarafından ilan edilmiştir. İslam dininin fiiliyattaki emirlerinin bir özeti olan bu hutbede, özgürlük sınırı; kişilerin başkasına olduğu kadar kendine de zarar vermemesi olarak belirlenmiştir.

Ahlak Nedir?

Ahlak, bilginin eyleme dökülmüş halidir. Ancak burada siyaset felsefesinin alanı içinde ahlak; siyasetin nesnesi olarak insanın eylemlerinin ortaya-vasata çekilmiş halini ifade eder. Akıl, haz ve öfkenin aşırından ortaya çekilmesinin ancak tercihle olabildiği ve tercihin de ya akla, ya hazza, ya da acıdan kaçınmaya yönelik gerçekleştirildiği göz önüne alındığında, bu **ortayı tercih için** kuvvetli bir gerekçenin olması gerektiği açıktır.

Batı felsefesinde ruh ve akıl aynı içeriğe sahiptir. **Descartes** felsefesinde olduğu gibi, **düşünen yan** ve **ruh** aynı anlamdadır. Bu nedenle, batı felsefesinde bilmenin eylemek için kâfi bir gerekçe olduğu düşünülür. Bu anlayışın kökeni **Sokrates**'in "bilen yanlış yapmaz" görüşüdür. Ancak insan, bile bile yanlış yapan tek canlıdır. Doğruyu bilmek, o bilgiye göre eylemek için kâfi gelmez. Bu kural insanlar için geçerli olduğu gibi, devletler için de geçerlidir. Hukuk bir varlık olmadığı için, onu uygulayanın var olmasıyla var olduğu için ve insan da, devletler de doğruyu değil menfaati esas aldıkları için, uluslararası hukuk diye bir şey ancak güçlü olan devletlerin menfaati ile uyuşursa var olabilir, aksi takdirde var olamaz. Pratikte uluslararası hukuk diye bir şey yoktur ve özellikle batı dünyasının teknolojik olarak öne geçmesinden sonra hiç olmamıştır.

Dolayısıyla devlet ahlakı denilen hukukun uluslararası bir varlığından söz edilemez, ancak ulusal düzeyde söz edilebilir. Şu anda hukukun ancak ulusal düzeyde uygulanabildiğini görmekteyiz.

Ulusal hukuk da ya hem evrensel kabul edilen ilkelere, hem de yerli halkın örf ve adetlerine uygun olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Örf ve âdete dayalı hukuklar doğu halklarında daha yaygındır.

Ahlakın bir tercih olduğunu, tercih olmadan gerçekleşmediğini, tercih olmadığı zaman insanın akıl, haz ve öfkesinin her zaman aşırıda bulunduğunu, bunun da hem kişisel hem de toplumsal kaosa ve anarşiye sebep olduğunu söylemiştik. Dolayısıyla felsefenin de, psikolojinin de, sosyolojinin de, eğitimin de hedefi, insanın tercihlerini ortadan-vasattan yana yapılmasının nasıl sağlanacağını metodu, çaresini bulmak olduğu gibi, hukukun da ve hukukun pratik hali olan devletin de en önemli amacı cebrî olarak insanın tercihlerini ortadan yana yapmasını sağlamaktır. Felsefe, psikoloji, sosyoloji ve eğitim, bu tercihin yapılmasını sağlamak

için olumlu neden aramak-bulmak, suç işlenmeden suçu önlemek amacıyla iken, hukukun amacı; tercihlerin ortadan yana yapılmaması durumunda ortaya çıkan suç kavramına karşı olumsuz tutum takınarak suç işlendikten sonra karşılığını vermektir. Hukukun cezaları suç işlendikten sonra devreye girer. Cezalar suçun önlenmesi amacıyla da konulmuş olmakla beraber bu konuda gerekçe üretemediği için, akıl, haz ve öfkenin sınırlanmasına doğrudan katkısı yoktur.

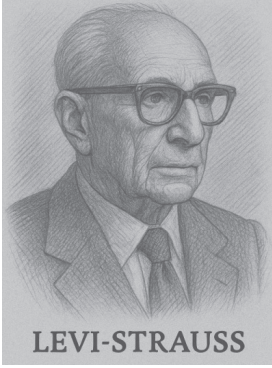
Hukukun ve örf-adetlerin birbirine ters düşmesi, mevcut hukukun yaptırım gücünün azalmasına sebebiyet verir. Çünkü insan karakterinin büyük bir kısmı ailede şekillendiği için ve aile de örflere göre yetiştirme yaptığı için, örflerle hukuk arasındaki çatışma toplumsal birlikteliği bozacaktır.

Sonuç olarak; hem felsefenin, hem psikolojinin, hem sosyolojinin, hem eğitimin, hem de hukukun temel sorusu, “**insanda doğuştan aşırıda bulunan akıl, haz ve öfkenin nasıl ortaya çekileceğinin, kendi alanı açısından yöntemini bulmaktır**”. Bu soru birçok ideolojinin ve izmlerin de doğru olup olmadıklarını test etme sorusudur. Yani her ideoloji ve izm, insanlık için kendilerinin çözüm olduğu iddiasındadır. Bu durumda ilk cevaplamaları gereken soru, insandaki kuvvelerin ortaya çekilmesini nasıl sağladıklarına ilişkin çözüm önerileri, tarihteki başarılı uygulamaları, liderlerinin örnek söz ve davranışlarıdır. Bu soru, insanın doğuştan aşırıda bulunduğunu göz önüne almadan, insanı sadece toplumun kötüleştirdiğini savunarak fikir geliştiren tüm ideolojilerin pratikte karşılığı olmadığını gösteren bir hakikattir.

Hobbes’a göre bunun zorunlu çaresi devletin mutlak otoritesidir. **Kant** ise pratik değil teorik bir usul önerir. O da doğru ve yanlışın tespitinde, sorgulanacak fiilin genelleşmesi durumunda ortadan kalkıp kalkmayacağını tespit etmektir. Eğer fiil ortadan kalkarsa yanlış, kalkmazsa doğrudur. Diyelim ki, hırsızlığın iyi mi kötü mü olduğunu sorgulayacağız. O zaman herkesin hırsız olduğunu varsayalım. Bu durumda hırsızın çaldığı da ondan çalınacağı için fiil kendi kendini ortadan kaldırır. Bu da onun yanlış olduğu anlamına gelir. Aynı durum adam öldürmek için de, insanları aldatmak için de, tüm eylemler için de sorgulanabilir.

Ancak **Kant**, iyiyi istemenin iyi olduğunu bilmek, o iyiyi yapmak için yeterli olmadığından ve iyiyi eylemekle mutluluk kendiliğinden bir araya gelemeyeceğini bildiği için, ödevden dolayı yasaya uymak ile mutluluğu bir araya getirecek olan bir Tanrının var olduğunu, felsefesinin uygulanabilirliğinin şartı olarak ortaya koyar.

Tanrının varlığı, insan için bilginin pratiğe dönüşebilmesinin şartı olarak ve açıklayıcı kavram olarak mevcuttur.

Levi Strauss'a göre ise, bir arada yaşamaya mecbur olan insanın, toplumun devamı için kurallara uyması da bir zorunluluktur.

İnsanların doğuştan sahip oldukları özelliklerin sonucu olarak onlarda tabii bir hukukun oluştuğunu savunan **Rousseau**'ya göre, temel haklar devredilemeyen haklardır. Devletin özgürlüklerin mutlakiyetini sınırlaması, devlet olmadığına ortaya çıkacak problemleri engellediği için özgürlükleri kaldırmış olmaz.

Kant'a göre ahlakın varlığını devam ettirmesi, ahlaki düzenin var olabilmesi için Tanrı ve ölümsüzlük fikrinin olması gerekir. Aksi takdirde ahlakın var oluşu gerçekleşecek bir zemin bulamaz. Ödev ahlakının insana sorumluluk yüklemesi Tanrı inancıyla anlamlı ve tercih edilebilir olabilir.

Kant'ın geliştirildiğinde kendisini ortadan kaldırmayan evrensel yasası yani "öyle eyle ki, o eylemin kuralı, senin istemenle evrensel bir yasa olabilsin" ya da geliştirildiğinde kendisini ortadan kaldıracak bir çelişki oluşturmaması yasası, ancak Tanrı ve ölümsüzlük varsa insan için gönüllü olarak yasaya duyulan saygıdan dolayı yapılabilir. **Kant**'ın etik anlayışı anormatif bir anlayıştır. Yani "şurada şöyle yap" yerine "evrensel yasa olacakmış gibi davran" diyerek eylemi çerçeve olarak belirleyen, içerik olarak belirlemeyen bir anlayıştır. Fakat ömrünün sonuna doğru yazdığı, "**Aklın sınırları içinde din**" adlı eserinde, Tanrı ve ölümsüzlük inancı olmaksızın ahlakın devamlılık sağlayamayacağı fikrindedir. Bireyde ahlak gerçekleşmezse, bireylerden oluşan devlette de ahlak gerçekleşmeyecek yani hukuk işlevsiz kalacak, **Hobbes**'in dediği gibi insan insanın kurdu olacaktır. Bu durumda devlette hukukun işleyebilmesi, bireylerde ahlakın sürdürülebilir olmasına, bireylerde ahlakın sürdürülebilir olması da Tanrı ve ölümsüzlük inancına yani ahlakın normatif yani bir otorite açısından (din, örf vs. gibi) iyi-kötü ve doğru-yanlışın belirlenmesine bağlıdır.

Devlet Nedir?

Platon'a göre devlet, insanların kişisel yeteneklerini göz önünde bulundurarak, onların adaletle yönetilmelerini sağlayan sistemdir. Filozof yöneticiler, askerler ve üreticilerden ibaret olan devlet, ideal devletin bir görünümüdür. **Platon**'a göre, her şey gibi ideal olan devlet de ancak devlet idesidir. **Aristoteles**'e göre de devlet, en yüksek toplumsal kurumdur. Devletin amacı da bireylerin mutlu bir yaşam sürmelerini sağlamaktır.

Farabi, Platon'un devlet görüşüne ilave olarak; devletin, bireylerin sadece dünya mutluluğunu değil, ahiret mutluluğunu da kazandıracak şekilde kurulmasının ve idare edilmesinin zorunlu olduğunu düşünür.

İbni Sina'ya göre devlet, Farabi'nin görüşlerine ilaveten; akıl ve felsefe kadar, dini bilgilerin de devlet idaresinde rehberlik etmesinin gerekli olduğunu düşünür.

Gazali'ye göre, insanın toplumsal varlık olmasının bir sonucu olan devletin temeli dini değerler üzerine kurulmuş olmalı, idareciler bilgili ve ahlaklı olmalı, İslam Dinini çok iyi bilmeli ve uygulamalıdır.

Thomas More, 1516'da yazdığı "ütopya" (utopia) adlı eserde, her türlü adaletin ve hukukun mükemmel işlendiği hayali bir ideal toplumu anlatır. Bu tip hayali toplum örnekleri yani ütopyalar, mümkün olan toplum biçimlerini tasvir ederek, var olan devlet sistemini daha güzel toplum oluşturma düşüncesine sevk eder.

Francis Bacon'a göre, devlet bireylerin istekleri arasında bir denge görevi görür. Devlet bilgiye ve bilime dayanmalıdır. Bilim felsefesinde tümevarımı yeni bilgi için akıl yürütme şekli olarak öneren Bacon'un, devlet için de bilgi, bilim ve teknolojinin bireylerin zenginleştirilmesi ve refahı için şart olduğunu ileri sürmüştür. "**Yeni Atlantis**" adlı eserinde bilgi ve bilimin hâkim olduğu hayali (ütöpik) bir ada toplumu kurgulayan Bacon, insan tabiatının değiştirilmesi olmadan mutlu olunabileceğini öngörmüştür.

Kant'a göre, devlet insanların düzensiz ve güvensiz halini ortadan kaldırmak için gerekli olan hukuki düzenin var olabilmesi için vardır. Devlet bireylerin özgürlüğünü kısıtlamadan düzenleme yapmalıdır.

Hegel'e göre devlet, bireylerin ulaşabilecekleri en yüksek özgürlük seviyesidir. Birey kendi iradesini toplumun iradesi ile eşleştirdiği kadar özgürdür. Devlet tinin somutlaşmış halidir.

Francis Bacon gibi bir hayali ütopya devleti tasarlayan **Marks**'a göre devlet, zengin sınıfın fakir emekçileri ezmesi için vardır. Sınıfsız bir toplum oluşturulmalıdır. Bu ise emekçi halk yani proletaryanın öncülüğünde olmalıdır. Tarihi belirleyen üretim süreçleridir. Bu nedenle hâkimiyet de üretici proletaryanın elinde olmalı ve aşama aşama sınıflar ortadan kaldırılmalıdır.

İslamiyet'e göre devlet, hak kavramı üzerinde tesis edilmelidir. Hak, haktır. Büyüğüne küçüğüne bakılamaz. Bir kişinin hakkı, eğer rızası yoksa bütün insanlar için bile feda edilemez. Adaletli yöneticiye itaat edilmesi gereklidir. Devlet yapı-

sı, bireyin hem dünyasını hem de ahiret hayatını mutlu edecek şekilde olmalıdır. Bireysel ahlak en üst seviyede yaşanacak bir ortam oluşturulmalıdır. Devlet yönetimi, liyakatli insanlardan oluşan şura meclisi ile istişare ederek kararlar almalıdır.

Devlet Yönetim Şekilleri

- a. **Monarşi:** bir kişinin mutlak hâkim yönetici olduğu sistemlerdir. Bu sistemlerde yönetimin iyiliği ya da kötülüğü yöneticinin kalitesine bağlıdır. Egemenlik bir hanedandan seçilen yönetici kişinin elindedir.
- b. **Oligarşi:** yönetim gücünün belli bir kesimin elinde bulundurulmuş yönetim sistemidir. Bu sistemde egemenlik belirli bir zümrenin elindedir.
- c. **Teokrasi:** yönetim gücünün dinde ve dini şahıslarda olduğu sistemlerdir. Bu sistemde egemenlik, dini kurumların elindedir.
- d. **Diktatörlük:** yönetimin zorla bir kişi tarafından ele geçirildiği, hukukun kurallarının bulunmadığı sistemlerdir. Bu sistemde egemenlik tek kişinin elindedir.
- e. **Cumhuriyet:** halkın kendi yöneticisini seçtiği sistemlerdir. Cumhuriyet sisteminde egemenlik, başkanını sürekli olarak seçen halk tarafından bir kişiye emanet olarak verilir.
- f. **Demokrasi:** halkın yönetimde dolaylı ya da doğrudan seçtiği temsilcileri vasıtasıyla söz sahibi olduğu sistemlerdir. Bu sistemde egemenlik halkın sürekli olarak seçtiği temsilciler arasındaki kuvvet ayrılıklarına riayet etmek zorunda olan temsilcilerdedir.

Kamusal Alan-Özel Alan

Özel alan ya da özel mülkiyet, insanların tarım hayatları ve hayvan yetiştirme dönemleri ile birlikte başlamıştır. Daha sonraki dönemlerde nüfusun artması ve kaynakların muhafaza mecburiyeti nedeniyle, devlet denilen adalet sağlayıcı sistemin kurulmasını gerektirmiştir. Devletin varlık nedeni, toplumsal varlık olan insanın, toplum içinde haksızlığa uğramasını engellemektir. Bireyler kendilerine ait alanlarda başkalarının kısıtlamasına tabi değildirler. Bu alanlar devlet tarafından koruma altındadır. Bireylerin mahremiyet hakları vardır.

Kamusal alanlar ise herkese açık olan, başkalarına rahatsızlık verme sınırına kadar hürriyetin var olduğu alanlardır. Kamusal alanlar, özel mülkiyetten farklı olarak tüm bireylerin kullanımına açıktır. Devlet kamusal alanda adaleti ve hakları korumak zorundadır. Devlet; din, dil, ırk, renk ayrımı yapılmasını engelleyen

kuralların da tatbikçisi olduğundan, kamusal alan yani devletin alanı, ortak hürriyetin yaşandığı, herkesin hürriyetinin, başkasına zarar vermemek şartıyla, devlet tarafından korunduğu alanlardır.

Özel mülkiyet alanı yasaklı alandır. Bu alanda mülkiyet sahibinin izni olmaksızın tasarrufta bulunulamaz. Bu alana izinsiz girmek, devletin ceza tatbikini gerektirir. Fakat kamusal alanda, tam tersine, bu alana girilmesinin engellenmesine devlet ceza tatbik eder. Kamusal alan özgürlük alanıdır.

8. BÖLÜM

DİN FELSEFESİ

Din Felsefesine Giriş

Din felsefesi de diğer felsefe problemlerinden farklı olarak sadece “nedir?” sorusunun cevabını aramaz. Din felsefesi, felsefe ve dinin ortak problemleri olan Allah’ın varlığı, ruhun ölümsüzlüğü, ahlak vs. gibi problemlerin tartışmasını yapar. Diğer tüm felsefe disiplinlerinde ortaya konulan sonuçlar ve bilimlerin ortaya koyduğu son bilgiler de din felsefesinde kaynak veya delil olarak tartışmaya dâhil edilir.

Kelam ve Felsefenin Farkı

Kelam ve felsefe, her ikisi de düşünme sistemidir. Ancak aralarında önemli farklar vardır:

1. Amaç:

Kelam, İslam dininin inanç esaslarını akli yöntemlerle açıklamak ve savunmak amacı güder. Bu alandaki âlimler, dinin temel inançlarına yönelik şüpheleri ve eleştirileri akıl ve mantık yoluyla çürütme metotlarını ortaya koyar.

Felsefe ise herhangi bir dini inanç temelinden bağımsız olarak düşünmeye çalışır. Felsefe, insan aklının ve mantığının sınırları içinde kalarak evreni, insanı ve hayatın anlamını sorgulayan, yine kelam gibi mutlak hakikat arayışında olan bir disiplindir. Ele aldığı konular insanın fikri çabasının ürünüdür.

2. Usul:

Kelam, İslam’ın öğretilerini temel alır ve bu öğretileri akıl yoluyla destekler. Dolayısıyla sınırları, İslam inanç esasları ile çizilmiştir. İslam inancına muhalif olan fikirlerin aklın çelişkisini gösterir.

Felsefe, herhangi bir inanç sistemine bağlı kalmamaya çalışarak farklı fikirleri tamamen muhalif olarak tartışır ve eleştirir, düşüncelerdeki çelişkileri ortaya koymaya çalışır.

3. Hedef:

Kelamın hedefi, İslam inancını savunmak ve İslam inancının akli alt yapısını göstermektir. Allah'ın yokluğu ispat edilemeyeceği için, delil getirmek de var olduğunu savunana ait olduğu için, kelam da bu delilleri göstermekle meşgul olur.

Felsefe, herhangi bir inancı savunmak zorunda değildir. Amacı, mümkün olduğunca fikirlerin eleştirisini yaparak hakikati aramaya çalışmaktır. Felsefe çoğu zaman sorgulayıcı ve eleştirel bir tavır içinde bulunur. Bu tavrın nedeni sürekli sorgulayabilmektir.

Din Felsefesinin Problemleri

Din felsefesinin başlıca problemleri şu başlıklar altında ele alınabilir:

1. **Tanrı'nın Varlığı Konusu:** Tanrı'nın varlığına dair akıl yürütme, deliller ve karşıt iddiaların tartışılması. Ontolojik, kozmolojik, teleolojik ve ahlaki deliller gibi delillerin değerlendirilmesi.
2. **Tanrı'nın sahip olduğu sıfatların belirlenmesi:** Tanrı'nın sıfatları (bilgi, kudret, irade vb.) ve bu sıfatların varlığı ve mahiyeti. Tanrı'nın ezeli olması ve değişmezliği gibi özelliklerin açıklanması.
3. **Kötülük Problemi:** Evrenin yaratıcısı olan iyi bir Tanrı'nın varlığı ile evrendeki kötülüklerin niçin var olduğunun nedenlerinin tartışılması, kötülüğün tam olarak ne olduğunun tarifinin yapılması, kötülüğün kaynağının belirlenmesi. Tanrının varlığını değil, fiiliyatını sorgulayan kötülük probleminin; insan iradesi dahilinde olan ve olmayan olayların ayırımını ve sorgulamasını yapar.
4. **Din ve Bilim İlişkisi:** Dinin tanımının tam olarak ne olduğu, dinlerin aralarındaki farkların bilime bakışlarında kendisini nasıl gösterdiği ve belirli bir din ile bilim arasında bir çatışma olup olmadığı; dinlerin bilime bakışlarının aynı olup olmadığı.
5. **İnanç ve Bilgi Problemi:** İnancın ne olduğu, inancın çeşitleri, inancın bilgi ile çelişip çelişmediği, dini inançların bilgi olarak kabul edilip edilemeyeceği, iman ile bilgi arasındaki farklar.
6. **Ölüm ve Ölümsüzlük:** Ruhun olup olmadığı, ruhun mahiyeti, insan ruhunun ölümsüz olup olmadığı, ölüm sonrası yaşam ve bu yaşama dair felsefi açıklamalar.
7. **Din ve Ahlak:** Ahlakın tanımı ve din olmadan ahlakın olup olmayacağı, ahlaki değerlerin kaynağı olarak dinin rolü ve Tanrı inancının ahlak üzerindeki etkisi.

Burada tartışılan her problem dinlerde ve felsefede ortak olarak tartışılan problemlerdir. Ancak dinin ve felsefenin problemlere bakış açısı farklıdır.

Allah'ın varlığı ile ilgili deliller

A. Ontolojik Delil

Ontolojik delil, Tanrı'yı "**zorunlu varlık**" olarak ele alan ve Tanrı'nın varlığını yalnızca akıl ve mantık yoluyla kanıtlamaya çalışan felsefi bir metottur. Bu delil, ilk olarak 11. yüzyılda **Anselmus** tarafından formüle edilmiştir. Tanrı kavramını "**kendisinden daha büyüğü düşünülemeyen varlık**" olarak tanımlayan **Anselmus**, eğer böyle bir varlık yalnızca zihinde var olsaydı, o zaman ondan daha büyük bir varlık (yani hem zihinde hem de gerçekte var olan) düşünülebilirdi. Bu ise Tanrı kavramıyla çelişir, dolayısıyla Tanrı'nın hem zihinde hem de gerçekte var olması gerektiği sonucuna varılır.

"Tanrı'nın varlığı" konusunun Tanrı tanımının zorunlu bir ögesi olduğunu söyleyen **Descartes**'e göre ise, Tanrı varlığını önceden zihnimize koymuştur. Aksi takdirde "zorunlu varlık" diye bir kavramımız olmazdı. Gerçekte var olmayan bir şeyin bizim zihnimizde kavramı bulunamaz. Eğer gerçekte "ısı" diye bir şey olmasaydı, biz "ısı" diye bir kavram üretemezdik. Madem Tanrı diye mükemmel varlık düşünüyoruz, bu o var olduğu için düşündüğümüz anlamına gelir. Eğer kafamızda on altın diye bir kavram varsa, bu gerçekten altın da, on altın da olduğu içindir.

B. Kozmolojik Delil

Kozmolojik delil ya da âlemden, evrenden, var olanlardan yaratıcının varlığına giden bu delil, birçok filozof tarafından Tanrının varlığını ispatlamak için kullanılmıştır. Kozmolojik delil, evrenin varlığını ve başlangıcını açıklamaya yönelik felsefi ve teolojik bir delildir. Bu delil, evrendeki her şeyin bir sebebe dayandığını, dolayısıyla evrenin de bir sebebi olması gerektiğini savunur. Kozmolojik delil, evrenin başlangıcı veya sürekliliği üzerinde durarak bir "**ilk neden**" ya da "**zorunlu varlık**" fikrine yani Tanrı fikrine ulaşır. Bu delil, evrenin kendiliğinden var olamayacağı ve mutlaka bir sebebi olması gerektiği düşüncesine dayanır.

Kozmolojik delilin başlıca üç türü vardır:

1. **Hudûs Delili (Başlangıç Delili):** Evrenin bir başlangıcı olduğunu ve bu nedenle bir "ilk neden" gerektirdiğini söyleyen akli delildir. **İmam Gazali**, bu delili geliştirenlerden biridir. Hudûs delili, "sonradan yaratılmış

olanın bir yaratıcıya ihtiyacı vardır” mantığına dayanır. (“Her hâdisin bir muhdisi vardır”)

Hudus delili iki farklı şekilde ele alınır;

Birincisi, âlemin sonradan var olmasından dolayı zorunlu olarak, o âlemi sonradan meydana getiren bilinçli bir nedenin yani yaratıcının olması zorunluluğudur.

İkincisi, her baharda ve hatta her mevsimde sayısız canlının sürekli ölüp doğarak yenilenmesi, yeniden olmasıdır. Her kış ölen birçok mahlûkatın, baharda yeniden ortaya çıkmaları, yani sürekli yaşamadıkları halde nesilleri vasıtasıyla her baharda yeniden yaratılmalarıdır. Her sonradan olanın bir mucidi olması gerektiği için, her baharda yeniden yaratılan varlıkların da bir mucidinin olması gerekmektedir.

2. **İmkân Delili:** Bu delil, mümkün varlıkların (yani var olup olmama durumları eşit olan varlıkların yani tüm evrende olanların) bir zorunlu varlığa dayanması gerektiğini savunur. Mümkün varlıkların kendiliğinden var olamayacağına göre, bunları var eden zorunlu bir varlık (Tanrı) vardır. **İbni Sina**, imkân delilinin ortaya konmasında etkili olmuştur.

İmkân delili de iki farklı şekilde ele alınır;

Birincisi, âlemin varlığının zorunlu olmadığı halde yine de var olmasıdır. Âlemin varlığı ve yokluğu eşit olduğu halde var olması bir tercih edicinin tercihi ile gerçekleşmiş demektir. Terazinin iki kefesi eşit iken dengededir. Eğer denge bozulmuşsa, terazinin kefelerinden birine müdahale yapılmış demektir.

İkincisi, canlıların var olmasında kullanılan sayısız atomların bulunabilecekleri ve gidecekleri ihtimaller sonsuzdur. Fakat bir canlının var olması ve hayatının devam etmesi, ancak atomların sonsuzda bir yolu takip etmeleriyle mümkündür. Buna rağmen canlılar var olmakta ve hayatları devam etmektedir. Bu durum da, her canlının var olmasında ve hayatta kalmasında kullanılan sonsuz atomların, sonsuz ihtimalle gidecekleri yönlerin sınırlandırıldığı ve bir ihtimale düşürüldüğü anlamına gelir. Bu da ancak bilinçli bir tercihle gerçekleşebilir.

3. **Kozmosun Nedenselliği:** **Thomas Aquinas**’ın geliştirdiği bu delil, evrendeki nedensellik zincirinin bir başlatıcıya ihtiyaç duyduğunu söyler. Her şeyin bir nedeni varsa, bu nedenler zinciri, mantıksal olarak bir “ilk neden” ile başlamalıdır. **Thomas Aquinas**’ın nedensellik anlayışını özellikle “Beş Yol” adlı ünlü delilleriyle ele alır. Bu deliller, Tanrı’nın varlığını kanıtlamak için ortaya konmuş olup her biri farklı bir nedensellik biçimine dayanır:

- I. **Hareket delili:** Her hareketin bir harekete geçiren nedeni vardır, yani hareket eden bir şeyi başlatan ilk neden olarak Tanrı'ya dayanır. Burada **Aristoteles**'in "ilk hareket ettirici" fikrinden esinlenmiştir. Aristoteles'e göre; "evren hareket halindedir, her hareket edenin bir hareket ettiricisi vardır, o halde evrenin (*evrendeki potansiyeli kuvveden fiile çıkaran*) bir hareket ettiricisi vardır.
- II. **Etken nedenler delili:** Her şeyin bir etken nedeni vardır ve bu nedenler zincirinde en sonunda bir "ilk neden" bulunur. **Aquinas**, sonsuz bir nedensellik zincirinin mümkün olmadığını hatırlatarak Tanrı'nın ilk neden olduğunu ileri sürer.
- III. **Zorunlu varlık delili:** Evrendeki varlıkların "**zorunlu**" ve "**mümkün**" varlıklardan oluştuğunu söyler. **Aquinas**'a göre, her şey "**mümkün**" olsaydı hiçbir şey var olmazdı. Dolayısıyla, "**mümkün**" varlıkları başlatan bir "**zorunlu varlık**", yani Tanrı olmalıdır.
- IV. **Mükemmeliyet delili:** Varlıklardaki mükemmeliyet derecelerini kıyaslayarak en yüksek mükemmeliyeti Tanrı ile ilişkilendirir.
- V. **Amaç delili (Teleolojik delil):** Evrendeki düzen rastgele olamayacağı için, düzen "**zorunlu**" olmayıp "**mümkün**" olduğu halde, buna rağmen var olmasından hareketle bir amacı olduğunu, bu düzenin bir akıl tarafından belirlenmiş olması gerektiğini belirtir.

C. Nizam ve Gaye (teleolojik) Delili

Nizam ve gaye delili, cansız ve akılsız bu **evrende gözlemlenen düzenin ve amacın** varlığından hareketle bir yaratıcının ispatını yapan bir delildir. Bu delil, İslam düşüncesinde "**hikmet delili**" veya "**teleolojik delil**" olarak da bilinir. Delilin ana fikri, cansız ve akılsız olan bu evrendeki düzenin ve uyumun cansız, akılsız ve amaçsız atomlardan rastgele oluşamayacağını, bu amaçlı yapının, bilinçli bir yaratıcıyı gerektirdiğini bildirmektir.

Özetle, nizam ve gaye delili iki temel esasa dayanır:

1. **Nizam ya da düzen delili:** Evrendeki düzenli yapı ve işleyiş tesadüfi olaylarla açıklanamaz. Yıllar sonra güneşin ya da ayın veya gezegenlerin, yıldızların hangi saatte doğacağını tespit edebilmemiz gösteriyor ki evrende bir düzen vardır. Gök cisimlerinin hareketleri, hayatın birebir devri daimi, biyolojik yapıların mükemmelliği gibi örnekler bu düzenin delilleridir ve bu düzenin bilinçli bir güç tarafından kurulduğu kesindir.
2. **Gaye ya da amaç delili:** Evrenin ve içindeki varlıkların rastgele bir düzende değil, aynı zamanda belirli amaçlara hizmet eden bir yapıda ya-

ratılmış olduğu açıktır. Çünkü anne karnından dokuz ay on gün sonra dünyaya gelecek yavrunun, ancak dünyaya geldiğinde işe yarayacak eli, kolları, gözleri, akciğeri vs. gibi organları daha dünyaya gelmeden önce tasarlamak akılsız atomların ve tesadüfün işi değildir. Veya yumurtadan üç dört hafta sonra çıkacak olan civcivin, yumurta içinde hiçbir işe yaramayan taşıdığı, akciğeri, gözü, kanatları vs. gibi organları, onun yumurta dışındaki hayat için tasarlandığını gösterir. Canlıların var olmasındaki bu geleceğe dönük amaçlılık ve tasarım, bilinçli bir gaye veya hedef doğrultusunda yaratıldıklarını göstermektedir.

Bir elma ağacının tüm özelliklerinin, tekrar elma ağacının topraktan çıkmasını sağlayacak şekilde bir çekirdeğin içine sıkıştırılabilmesini gerçekleştirecek bir neden gördüğümüz dünyada yoktur. Bildiğimiz ve gördüğümüz hiçbir şey, bir karpuzu çekirdeğinin içine, bir tavus kuşunu da yumurtanın içine sokamaz. Fakat tüm bitkiler çekirdeklerinin içine, tüm kuşlar yumurtalarının içine yazılmış, yerleştirilmiştir. Bu mucizeyi bizim gördüğümüz dünyada yapabilecek sebep yoktur. O zaman göremediğimiz bir gücün bunu yaptığı açık demektir.

D. Ahlak Delili

Bu delil, filozof **Kant** tarafından sistemleştirilmiştir. **Kant**'a göre, ahlak yasası ve insanın içindeki ahlaki sorumluluk duygusu ancak Tanrı'nın var olduğu bilindiğinde anlam kazanır, uygulanabilir olur. Kant'a göre ahlaki eylemler, insanları erdemli bir yaşam sürmeye yönlendirir fakat en yüksek ahlaki iyiyi yapmak isteği, insanın Tanrı'nın varlığını ve ruhun ölümsüzlüğünü bilmesini gerektirir.

Kant, insanı ahlaklı olabilmesi için ödev yasasına göre hareket etmesi gerektiğini söyler. Dünyada en iyi olan şey iyiyi istemektir. Peki, iyiyi isteyen nasıl davranırsa ahlaki davranmış olur? Kant bunu iki cümle ile özetler:

“Aynı zamanda evrensel bir yasa olacaktı gibi hareket et!” (Yani senin eylemin genelleştiğinde kendini ortadan kaldıran bir eylem olmasın; mesela, hırsızlık eğer genelleştirilir ve herkes hırsız farz edilirse çalınan mal da çalınacağı için, fil kendisini ortadan kaldırmış olur, böylece hırsızlığın yanlış olduğu anlaşılır.)

“İnsanı araç olarak değil, amaç olarak görerek eyle!” (İnsan değerli bir varlık olduğu için, onu araç kabul etmek, değerli olması ile çelişki içerir.)

Ancak ortada bir sorun vardır. Bir şeyin doğrusunu bilmek, insan için onu mutlaka yapmak anlamına gelmez. Kant'ın yasaları da ahlaklı olmanın ölçütünü gösterse de bunların bir karşılığı yoksa yani ahlaklı yaşamamanın bir karşılığı yoksa bu yasalara uymayı temenni etmek dışında bir gerekçe oluşturmaz. Kant bu nedenle, **“ahlak yasasına uymak”** ile **“mutluluk”** arasında bir bağın var olması gerektiğini düşünür. Bu bağ **“ruhun ölümsüzlüğü”** ve ruhun ölümsüzlüğünü sağ-

layacak olan **Tanrı**'dır. Eğer Tanrı bilinmezse, insan değerli olma vasfını yitirir, insanın değerli olduğu görüşü sadece birer varsayımdan ibaret kalır. Çünkü ölümlü bitecek bir hayata sahip olan insanın kendisine değerli demesi bir avuntudan ibarettir.

Fakat ahlaklı yaşayabilecek şekilde hür iradeye sahip ve ahlaklı yaşamının güzel olduğunu bilecek şekilde yaratılmış olan insanın, bu özelliklere sahip olduğu halde ölümlü yok edilecek olmasını düşünmek tam bir çelişkidir. Değersiz bir varlık **“hür irade”** ve **“ahlaklı yaşayabilen varlık”** özelliklerini taşımazdı. Açıkta ki, ahlaklı varlık olarak yaşayabilmesi için kendisine hür irade verilmiş olması, insanın değerli bir varlık olarak var edildiğini gösterir. **“Değerli varlık”** kavramı ise, **“iyiyi isteme”** ve **“yasaya göre eyleme”** gibi ahlaki eylemlerinin karşılığında mutluluğu ona verecek bir varlığın yani Tanrı'nın var olduğunu gösterir. Çünkü Tanrı ve ruhun ölümsüzlüğü olmaksızın, **“iyiyi isteme”** ve **“mutluluk”** bir araya gelmez. İnsanın değerli olmasının tek şartı, insanın yaratılmış olması yani Tanrı'nın var olması ve insana ölümsüzlük vermesidir. Tanrı olmamış olsaydı ve ruh da ölümsüz yapılmamış olsaydı, bizim insan için değerli ve önemli varlık dememiz birer anlamsız boş sözlerden, iddialardan ibaret olurdu.

Tanrı'nın Sıfatları

Görülen nesneden hareketle onun görülmeyen nedeninin özelliklerini çıkarabilmek veya evrenden yani sanattan hareketle sanatkarın yani Tanrı'nın sıfatlarını çıkarabilmek mümkün mü? Bu mantık; sonuçtan hareketle onun var olmasını sağlayan nedeni bulmak düşüncesi üzerine temellenir. Sadece nesneye bakarak onun var olmasını sağlayan neden hakkında doğru olarak ne söyleyebiliriz?

“Yanmış, kömürleşmiş bir kâğıdı bu duruma getiren neden “su” olabilir mi?” diye sorsak kimse kabul etmeyecektir. Çünkü su dediğimiz o maddede, kâğıdı yakıp kömüre çevirecek bir özellik yoktur. Bu özellik sadece ısıda vardır. Bu nedenle bir yanmış kâğıt gördüğümüzde ona yüksek ısının yani ateşin temas ettiğini biliriz. Öyleyse sonuçlar zorunlu olarak, ona var edebilecek yeterlilikte zorunlu neden gerektirirler. Nedenler, sonuçları yapabilecek özelliklerde olmak zorundadırlar.

Bir fotoğraf makinesinde; ışığı kırarak ters çeviren ve büyüten bir ince kenarlı mercek, karanlık oda, açılır kapanır perde ve mercek numarasına göre uygun mesafeye yerleştirilmiş görüntü alıcısı bulunur. Açıkta ki, bu özellikleri fotoğraf makinesine yüklemek, ancak ışığı bilmekle mümkün olabilir. Işığı bilmeyen, ışığın davranışını bilmeyen kör birisinin fotoğraf makinesi icat etmesi mümkün değildir.

Aynı durum mikrofon ve hoparlör için de geçerlidir. Sesi bilmeyen birinin mikrofon veya hoparlör icat etmesi mümkün değildir.

Aynı durum, bir bilgisayar veya robot veya yazılım için de geçerlidir. Bilgisayar veya robotu veya yazılımı yapan nedenin, onları yapabilecek yeteneklere sahip olması gereklidir.

Öyleyse buradan hareketle şu sonuca varabiliriz: sebep ve neden olarak bilinenlerin, sonuçları yapacak özelliklerde ve yeterlilikte olmaları zorunludur. Sonuçların ne kadar özelliği varsa, onun nedeninde de en az onları yapabilecek özellikler kadar özellik bulunmak zorundadır. Çimento fabrikası, çimento fabrikasını; şeker fabrikası, şeker fabrikasını yapamayacağı gibi, hiçbir şey de kendisini yapamaz. Yapıcı nedenin sonuçtan daha çok sıfatlara ve özelliklere sahip olması zorunludur.

Öyleyse insandaki göz ışık bilinmeden, kulak ses bilinmeden yapılamaz. Koku nedir bilinmeden burun yapılamaz. Kandaki zararlı maddeler bilinmeden böbrek yapılamaz. Bedene gerekli kimyasallar bilinmeden karaciğer yapılamaz. Sadece bilmek yetmez, onları yapabilecek kadar, yani atomları kullanarak bir canlı şekil oluşturacak kadar da irade ve kuvvete de ihtiyaç vardır.

Sanat, onu yapabilecek kabiliyette bir sanatkâr ister. Sanatın sanatkâra olan delâleti (zorunlu delil olması) iki çeşittir;

Birincisi, ismen benzerlik yönüyle “delil olma”

İkincisi, zıtlık yönüyle “delil olma”

Benzerlik yönüyle delil olma:

Elimize bir telefon alalım ve bu telefonu **sıfırdan icat eden** sanatkârın özelliklerini tespit edelim. Birinci kısım olan **benzerlik yönü** ile sanatkârda bulunması gereken zorunlu sıfatların ne olacağına bakalım:

- a. Bu telefonu icat eden vardır (yok olsa yapamazdı)
- b. Bu telefonu icat eden canlıdır (ölü olsa yapamazdı)
- c. Bu telefonu icat eden yapmayı bilir (elektroniği bilmeseydi yapamazdı)
- d. Bu telefonu icat eden görür (görmese ışık ve rengi anlayamazdı)
- e. Bu telefonu icat edenin kuvveti vardır (kuvveti olmasaydı yapamazdı)
- f. Bu telefonu icat edenin iradesi vardır (yapmayı seçmese telefon olamazdı)
- g. Bu telefonu icat eden duymaktadır (içine hoparlör ve mikrofon koymuştur)

Zıtlık yönüyle delil olma:

Elimize aldığımız telefonun onu zıtlık yönü ile **sıfırdan icat eden** sanatkârına olan delâletini madde madde yazalım:

- a. Bu telefonu icat eden, telefondan önce vardır
- b. Bu telefonu icat eden, telefonun etkisiyle var olmamıştır
- c. Bu telefonu icat edenin varlığının devamı telefona bağlı değildir
- d. Bu telefonu icat eden telefon ile birebir aynı özellikte değildir
- e. Bu telefonu icat eden, telefondan daha mükemmeldir
- f. Bu telefonu icat edende teklik (tüm yetenekleri bir arada olan varlık olma) vardır

Telefonun sanatkârı zaten mevcut olan maddeleri kullanır. Eğer maddeleri de yoktan icat eden bir sanatkâr olsaydı bu saydığımız sıfatlar, özellikler daha mükemmel olurdu.

Bu akıl yürütmenin metodunu göz önüne alarak aynı akıl yürütme ile telefon yerine insanı koyar ve insanı var kılan nedenin hangi özelliklere sahip olması gerektiğini sorgularsak hangi sonuçları elde ederiz?:

Benzerlik yönü ile:

- a. İnsanı icat eden **vardır**, yok olsa yapamazdı
- b. İnsanı icat eden **canlıdır**, ölü olsa yapamazdı
- c. İnsanı icat eden **bilir**, bilmese yapamazdı
- d. İnsanı icat eden **irade** sahibidir, icat etmeyi seçmese insan olamazdı
- e. İnsanı icat eden **işitir**, işitmese kulak yapamazdı
- f. İnsanı icat eden **görür**, görmese göz yapamazdı
- g. İnsanı icat eden **kuvvete** sahiptir, yoksa atomları bir araya getiremezdi
- h. İnsanı icat eden **konusur**, yoksa insanda anlama ve konuşmayı yapamazdı

Zıtlık yönü ile:

- a. İnsanı icat eden **insandan** önce vardır
- b. İnsanı icat edenin varlığı **insana bağımlı değildir**
- c. İnsanı icat eden **teklîğe sahiptir**, öyle olmasa tüm sıfatlarını birlikte kullanamazdı
- d. İnsanı icat eden sıfat itibarıyla **insana benzemez**

- e. İnsanı icat eden **insandan mükemmeldir**
- f. İnsanı icat edenin varlığı **insanla son bulmaz**

Bu zorunlu akıl yürütme, her sanat ve sanatkar ilişkisinde geçerlidir. Bu akıl yürütmeyi her nesne için tekrarlayabiliriz. Eğer tüm evren için tekrarlırsak, evrenin sanatkarının sıfatları daha da mükemmel olmak zorundadır.

Bu akıl yürütme herhangi bir dine göre değil, aklın tecrübeden, deneyden elde ettiği zorunlu kurallara göre yapılmıştır. Bu nedenle her din de bu akıl yürütme uydugu kadar doğrudur.

Şimdi İslam dinine göre Allah'ın zorunlu sıfatlarına bakalım:

(İsim olarak) Benzerlik (subutî) sıfatları:

Hayat,

İlim,

İrade,

Kudret,

Sem' (işitmek),

Basar (görmek),

Kelam (konuşmak),

Zıtlık (Zâtî, sadece ona ait) sıfatları:

Vücûd (var olmak, varlığı zorunlu olmak),

Kıdem (Evrenden, zamandan ve mekândan önce var olmak),

Bekâ (Evrenden, zamandan ve mekândan sonra da var olmak, yarattığı zaman ve mekâna bağlı olmamak),

Vahdaniyet (teklik, tüm sıfatların bir olarak var olması, bölünememek),

Muhalefetun lil-havadis (yarattığı varlıklara benzememesi)

Kıyam bi-nefsihi (varlığı yarattıklarına bağlı olmayan, kendinden başkasına varlığı muhtaç olmayan

Tekvin (yaratmak, yapmak)

(Tekvin sıfatı yoktan yaratmak anlamında kullanıldığında zati sıfatlar içinde, yapmak yani birleştirmek ve ayırmak anlamında kullanıldığında subuti sıfatlar içinde kabul edilir)

İnsan sanatkâr olarak sadece “**terkip**” yani “**birleştirme ve ayırma**” yapabilir. İnsan yaptığı şeylerdeki birleştirme ve ayırma fiilinden daha mükemmeldir. İcat ettiği bilgisayardaki elektriğin varlığı insana ait değildir, fakat ondan istifade edecek bir yapı oluşturmak insana aittir. İnsan bu yaptığı alandan daha mükemmeldir. İnsan bir dozerin demirini icat etmemiştir. Demirin sanatkârı insan değildir. Fakat demiri eritip, kalıplara dökerek onları bir araya getirip birleştirerek dozer yapmak insana ait olan bölümdür. İnsan işte bu yaptığı bölümden daha mükemmeldir.

Her sanat, var olması için gerekli zorunlu şartlar ve özellikler noktasından tefekkür edildiğinde, yukarıda geçtiği gibi, zorunlu şartlara ve özelliklere sahip bir sanatkâr ister. Evren ve tüm varlıklar da bir eser olarak değerlendirildiğinde, zorunlu olarak yukarıda saydığımız şartların ve özelliklerin varlığını gerektirir. Yaratıcının sıfatları da aynı metotla bilinir. Yaratıcının sıfatları, varlıkların özelliklerinden hareketle ortaya çıkarılan zorunlu neden sıfatlarıdır. Sanat ve sanatkâr arasındaki bu zorunlu sıfatları tasdik etmeyen inançlar sadece inançtan ibarettir, akılla bir ilgileri yoktur.

İnsan İradesi ve Hürriyeti

İnsan özgür bir canlı mıdır? İnsan tercih edebilen bir canlı mıdır?

İnsan hürriyeti ya da özgürlüğü iki farklı alanın konusudur:

Birincisi, insanın bir varlık olarak hür tercihlerde bulunup bulunamadığı,

İkincisi, tercihlerini toplum içinde yaşayıp yaşayamadığı.

İkinci kısım sadece toplumsal alanda ve hukukun alanına giren, sosyolojinin alanına giren özgürlükle sınırlı olduğu için konumuz ve problemimiz değildir. Bizim problemimiz, insanın tercih edip edemediği ile sınırlı olan özgürlük problemidir.

İnsan tercih edebilen bir varlık mıdır? İnsanın tercih edebilen bir canlı olduğu yakîni bilgi denilen dolaysız kesin bilgiyle bilinir. İnsan hayvanlardan farklı olarak hür bir iradeye sahiptir. İnsan aç olduğu halde yemeyebilir, yanlış bilerek tercih edebilir, kendisine acı verse de yine yapabilir. Bu özgürlük, evrendeki nedenselliğin zorunluluğun dışına çıkabilme yeteneğidir. İnsan atomlardan meydana gelmiş olduğu halde ve atomlar nedensellik kanunları ile bağlı olduğu halde, nedenselliğin dışına çıkabilen bir irade, cüz-i ihtiyari denilen seçme ve isteme özelliğine sahiptir. İki hidrojen ve bir oksijenin bir araya gelmesi durumunda suyun zorunlu olarak meydana geldiğini görmekteyiz. Karbon, azot, hidrojen ve oksijen gibi nedensellik dünyasına bağlı olan atomlardan, elementlerden meydana gelen insanda hür iradenin bulunması, insanda beden dışında bir varlığın, **Descartes**’e göre “**dü-**

şünen yanımızın”, Platon’a göre “ideleri bilen yanımızın” yani ruhun var olduğunu göstermektedir. Sevmek, özlemek, endişe etmek, merak etmek, kıskanmak, saygı duymak, rüya görmek, düşünmek, inanmak vs. gibi duygularımız ve hür irademiz, insanda beden dışında da bir varlık yönünü göstermektedir. İnsan sürekli beslenip büyüdüğü halde, bedeni sürekli yenilendiği halde yine de insanı insan yapan ona özel karakterin değişmemesi, kimliğinin değişmemesi, hatıralarının ve o hatıralara bağlı duyguların değişmemesi de insanda beden dışında bir varlığın olduğuna işaret etmektedir.

İnsanın özgür, tercih edebilen bir yanının varlığı hakikati beden ile açıklanamaz. Çünkü beden ve beyin, nedenselliğin zorunlu kanunlarının dışına çıkamaz. Fakat insanın nedenselliğin zorunlu kanunlarının dışına çıkabilmesi, beden dışında onun özgür seçimini sağlayan bir yönünün olduğunu göstermektedir. İnsanın hipnoz edilebilmesi de beden dışında bir varlığının olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak insan, beyindeki kimyasalların bağlı olduğu kanunların dışına çıkabilen bir varlıktır. Bu nedenle insan, Descartes’in tabiriyle, hür olan bir canlıdır. İnsandaki beş duyu iptal edilse bile, İbni Sina’nın **“uçan adam”** temsiliinde olduğu gibi, tüm duyuları çalışamaz olsa bile, yine insanda **“ben”** denilen ve **“var olduğunun farkında olan”** bir özellik kalacaktır. **“Ben”** dedirten yeteneğin mahiyeti hakkında nedensellik dünyasında bir cevap yoktur.

Kötülük Problemi

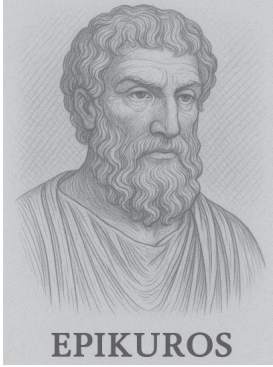
“Kötülük problemi”, genellikle felsefede dünya üzerinde kötülüğün ve acının varlığını Tanrı’nın varlığıyla nasıl bağdaştırılabileceğine dair bir sorudur. Temel olarak, eğer her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve tamamen iyi bir Tanrı varsa, dünyada neden kötülük ve acı bulunur?

Bu problem iki ana şekilde ele alınır:

1. **Mantıksal Kötülük Problemi:** Tanrı’nın varlığı ile kötülüğün varlığının birbiriyle çelişkili olup olmadığını sorgular. Bu bağlamda, “İyi ve her şeye kadir bir Tanrı varsa kötülüğün varlığı mantıksal bir çelişki oluşur mu?” diye sorulur. Mantıksal açıdan, Tanrı’nın tüm niteliklerini (her şeyi bilme, her şeye gücü yetme, tamamen iyi olma) kabul edip kötülüğün de var olduğunu kabul etmek, bazı düşünürlere göre mantıksal bir çelişki gibi görünebilir.
2. **İhtimalci Kötülük Problemi:** Bu yaklaşım, kötülüğün varlığının Tanrı’nın varlığına dair şüphe oluşturup oluşturmadığına odaklanır. Yani, “Bu kadar çok acı ve kötülüğün olduğu bir dünyada iyi bir Tanrı’nın

varlığı nasıl mümkün olmaktadır?” şeklinde ele alınır. Bu problem, kötülüğün varlığını bir kanıt olarak kullanarak dolaylı yoldan Tanrı’nın varlığını sorgulamaya çalışır.

Felsefe ve kötülük problemi

Epiküros: Kötülük probleminin en eski formlarından birini **Epiküros** ortaya koymuştur. **Epiküros**, Tanrı’nın her şeyi bildiği, her şeye gücünün yettiği ve iyiliksever olduğu varsayımı ile kötülüğün varlığı arasında bir çelişki olduğunu savunmuştur. Ona göre eğer Tanrı bu niteliklere sahipse kötülüğün var olmaması gerekirdi. Bu, “**Epiküros’un Paradoksu**” olarak bilinir.

Augustinus: Augustinus, kötülüğü “**iyi olanın yokluğu**” olarak tanımlar. Ona göre Tanrı, özgür irade ile birlikte insanları yarattığı için kötülük, insanların özgür iradeleriyle seçtikleri kötü eylemlerden kaynak-

lanır. Tanrı kötülüğü yaratmamıştır; ancak özgür irade vermesi, kötülüğün var olmasına dolaylı olarak izin vermiştir.

Thomas Aquinas: Aquinas, kötülüğün aslında bir “şey” olmadığı, yalnızca iyiliğin eksikliği olduğu görüşünü savunur. Ona göre kötülük, Tanrı’nın yaratışına aykırı değil, yaratılışın doğasındaki bir eksiklik ve her varlık tam olarak kusursuz olamayabilir.

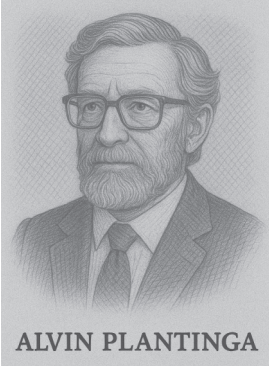
Leibniz: Leibniz, “**en iyi mümkün dünya**” savını geliştirmiştir. Ona göre Tanrı en iyi dünyayı yaratmıştır; ancak mükemmel bir dünya, mutlak anlamda kötülükten tamamen yoksun olmayabilir. Leibniz, evrendeki kötülüklerin daha büyük bir iyiliğe hizmet ettiğini savunur.

David Hume: Hume, Epikür’ün görüşlerini destekler ve kötülük ile Tanrı’nın varlığı arasında bir çelişki olduğunu savunur. Hume, Tanrı’nın varlığı ile evrendeki kötülükleri bağdaştırmanın zor olduğunu söyler ve bu nedenle Tanrı’nın iyilikseverliğini sorgular.

JOHN HICK

John Hick: Hick, kötülüğü insanın ruhsal ve ahlaki gelişimi için gerekli gören “**ruh geliştirme teodisesini**” savunur. Ona göre kötülük, insanların daha iyi bireyler olmaları ve özgür iradeleriyle ahlaki seçimler yapmaları için bir fırsattır.

ALVIN PLANTINGA

Alvin Plantinga: Plantinga, “Özgür İrade Savunması” ile Tanrı’nın kötülüğe izin vermesinin, özgür iradeye olanak tanımak için olduğunu savunur. Tanrı, insanların özgür iradelerini kullanarak ahlaki olarak iyi ya da kötü seçimler yapmalarına izin vermektedir ve bu da bazı kötü sonuçlara yol açabilir

Kötülük problemi daha çok felsefi açıdan dinlerin açıklamalarının sorgulanması olarak kendini gösterir. Felsefenin bu konuya bakışı; kötülüklerin var olması ve buna karşılık dinlerin “iyi” dediği yaratıcının neden bunları yapanlara izin verdiği yönünde bir sorgulama içerir. Felsefenin bakış açısına göre, hayat ölüme kadar olan yaşamla sınırlı olduğu için, bu soruya cevabı da ancak ölüme kadar olan süre içinde niçin adaletin olmadığı şeklinde bir sorgulamadır. Başta İslam dini olmak üzere özellikle tek tanrılı dinlerde ise hayat hem dünyayı hem ebedi hayatı içerir. Hayat sadece dünyadan ibaret olmadığı için ve iradesini yanlış olarak kötülükleri yapmak için kullananın cezası, zulme uğrayanın da mükâfatı verileceği için, adalet konusunda karışık bir problem yoktur. Burada en büyük sorun kullanılan dil konusundadır. Dinler hayatı dünya ve ebedi hayat olarak ifade ederken, felsefede hayat sadece dünya hayatı olarak düşünülür.

Kötülük problemi her şeyden önce evrenin ve insanın tam olarak tanımlanmasını gerektirir. Evren ve insan hakkındaki eksik tanımlamalar problemin teşhisini zorlaştıracaktır.

Evren, nedensellik kanunları çerçevesinde zorunlu olarak hareket ettirilen bir varlıktır. Dünya ise evrende küçük fakat bilinen tek canlı yaşamının olduğu bir gezegendir. Bu gezegende hayatın devam edebilmesi bazı olumsuz görünen manzaraların yaşanmasını gerektirir. Eğer et yiyen hayvanlar olmasa ve ot yiyen hayvanlar hiç avlanmasa, dünyadaki yaşam tehlikeye girer. Eğer ölüm olmazsa veya ömür şu anda mevcut ömürlerden daha çok uzun olursa, yaşam yine tehlikeye girer. Az çoğalan hayvanlar (balina gibi) uzun ömürlü, çok çoğalan hayvanlar (sinek gibi) kısa ömürlüdür. Diğer hayvanlar da yaşam dengesinin gerektirdiği şekilde bir ömre sahiptir. Eğer uzun olsa yeryüzündeki yaşam tehlikeye gireceği gibi, yaşlandığı ve kendi yiyeceğini yiyemediği halde ölmemesi, hayvanlar için büyük bir ızdıraba dönüşür.

Çevremizdeki hayat döngüsü içinde ölümler de hayatın devamına hizmet eder. Ölümleri kaldırmak, başka problemlere neden olduğu için, çirkin ve kötü olarak görülen şeylerin, gerçekten çirkin ve ya kötü olup olmadıkları sonuçları itibariyle anlaşılır. Ameliyatın sancılı olmasından dolayı yapılmaması daha büyük bir kötülüğe neden olur.

Dolayısıyla, bir şeyin kötü veya çirkin görünmesi kötülüğün bir ölçütü değildir. Çirkinlik veya kötülük, o şeyin sonucu itibariyle değerlendirilmek zorundadır. Yer altında biriken yüksek sıcaklıktaki magmanın yanardağ veya depremlerle sakinleşmemesi durumunda, dünya gezegeninin daha büyük patlamalara girmesine neden olacağı için sonucu itibariyle çirkin ve kötü olduğu söylenemez.

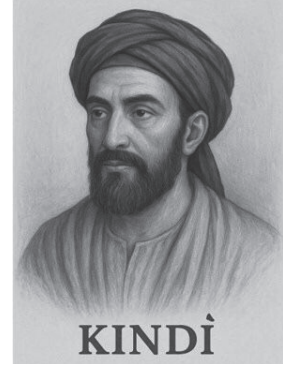
İnsan dünyada hür iradeye sahip tek canlıdır. Akıl ve hür iradesi ile yüksek bir sorumluluk altındadır. İradenin varlığı hürriyet demektir. Hürriyet ise iyi ve kötülükte serbest olmak demektir. Hem irade verilir hem de iradesini kötüye kullanmasını engellemek insanı diğer hayvanlar seviyesine indirmek demektir.

Var olan şeyler, var olabilmeleri için bir neden ister. Hayat bir varlık nedeni istediği gibi, sıcaklık da bir neden ister, ışık da bir varlık nedeni ister, ses de koku da bir varlık nedeni ister. Tüm sahip olduklarımız bir neden ister. Yokluğa göre değerlendirildiğinde var olan her şey bir varlık derecesindedir. Karanlık bir yokluktur. Işığın azı da çoğu da bir varlıktır. Soğukluk bir yokluktur. Sıcaklığın azı da çoğu da bir varlıktır. Kötülük bir yokluktur. İyiliğin azı da çoğu da bir varlıktır. Soğukluk, karanlık, sessizlik, kötülük vs. bir varlık olmadığı için yaratılmamışlardır. Kötülük diye bilinen şeyler birer azlık, birer yokluktur. Bir hakkın elden alınması değildir. İnsanın yokluk karşısında sahip olduğu her şey bir varlıktır ve bir neden ister. İnsanın var olmasını zorunlu kılan bir neden yoktur. Canlı olmak ve ya insan olmak için sahip oldukları ise kendi çabasının ürünü değildir.

İslam ve kötülük problemi

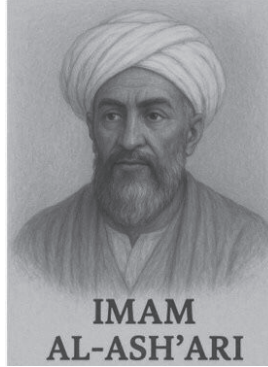
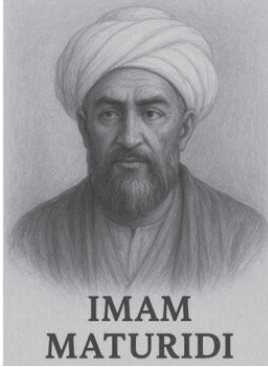
İslam dünyasında kötülük problemi (şer problemi) birçok İslam filozofu, ke-lamcı ve düşünür tarafından ele alınmış, farklı bakış açılarıyla yorumlanmıştır. Bu problem, Tanrı'nın mutlak iyiliği ve kudreti ile dünyada mevcut olan kötülükler arasındaki ilişkiyi sorgular. İşte İslam dünyasındaki bazı önemli filozofların kötü-lük problemiyle ilgili düşünceleri:

1. **Kindî:** Kindî, kötülüğün mutlak olmadığını, bir eksiklik veya noksanlık olduğunu düşü-nür. Ona göre kötülük, Allah'ın yaratmasının esas bir parçası değil, aksine, varlığın mükem-mel olmamasından doğan bir tür eksikliktir. O, kötülüğün Allah'ın mutlak iyilik ve kudre-tine aykırı olmadığını, evrendeki düzenin bir parçası olduğunu söyler.
2. **Fârâbî:** Fârâbî, kötülüğün yokluk ve eksiklik durumları olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre evrende kötülüklerin var olması Allah'ın gücünün yetersizliğinden değil, varlıkların sınırlı tabiatından kaynaklanır. Varlık, madde ve suret-ten meydana geldiği için tam mükemmel olamaz, bu nedenle kötülük kaçınılmaz bir sonuçtur.
3. **İbn Sina:** İbn Sina, kötülüğü varlığın eksiklik yönünden ele alır. O, kö-tülüğün aslında Allah'ın yaratma iradesinde olmadığını, bir tür ontolo-jik eksiklik olduğunu savunur. İbn Sina'ya göre var olan her şey özünde iyidir; kötülük ise varlıktaki bir eksiklik ve sınırlılıktır. Evrendeki kötü-lükler, zorunlu varlıktan değil, varlıkların mümkün (zorunlu olmayan) yapısından kaynaklanır.
4. **Gazâlî:** Gazâlî, kötülüğün Allah'ın iradesine aykırı olmadığını belirtir. Ona göre Allah'ın iradesi her şeyde mutlak belirleyicidir ve kötülük ola-rak algılanan bazı olaylar aslında daha büyük iyiliklere hizmet edebi-lir. Bu nedenle Gazâlî, kötülüğün varlığını Allah'ın adaletine bir tehdit olarak görmez, çünkü her şey Allah'ın hikmeti ve ilmi doğrultusunda gerçekleşir.
5. **İbni Rüşd:** İbni Rüşd, kötülüğün doğasını Aristoteles'in öğretisiyle uyumlu olarak ele alır ve kötülüğün maddi dünyanın zorunlu bir sonucu olduğunu belirtir. Ona göre Allah, dünyayı en mükemmel şekilde ya-ratmıştır, ancak maddenin sınırlılıkları nedeniyle kötülükler ortaya çık-

maktadır. Bu, Allah'tan değil, maddi varlığın yapısından kaynaklanan bir zorunluluktur.

6. **İmam Maturidi ve Eş'ari:** Maturidi ve Eş'ari kelam ekolleri de kötülük problemi ile ilgilenmişlerdir. Eş'ari ekolünde kötülükler Allah'ın iradesi-ne göre belirlenmiş ve O'nun mutlak kudretine dayandırılmıştır. Maturidi ise, insanın özgür iradesiyle yaptığı kötülüklerden sorumlu olduğunu savunarak kötülüğün insan seçimlerinden kaynaklandığını belirtir.

7. **Sühreverdî:** Sühreverdî kötülüğü varlık hiyerarşisinde ele alır ve karanlık ile ışık metaforunu kullanır. Ona göre kötülük karanlığın yoğunlaştığı ve ışığın olmadığı alanlarda ortaya çıkar. Kötülük bir yokluktur ve varlıktaki hiyerarşik düzende, Tanrı'ya yakın olmamanın ve nurun eksikliği ile ilişkilidir.

Bu filozoflar, kötülüğü tamamen ortadan kaldırmak yerine, kötülüğün evrendeki hikmetini ve insanın ahlaki sorumluluğuyla olan ilişkisini incelemeye çalışmışlardır. Kötülüğü varlık hiyerarşisi, irade, eksiklik veya sınırlılık gibi kavramlarla açıklayarak Allah'ın adalet ve merhameti ile ters düşmediğini göstermişlerdir. İslam'da kötülük problemi, yani dünyadaki acı ve kötülüğün varlığıyla Allah'ın varlığı ve sıfatlarının bağdaştırılması konusu, önemli bir teolojik meseledir. İslam, kötülüğün varlığını Allah'ın hikmetine ve adaletine uygun bir bağlamda ele alarak, kötülüğün yalnızca insanlara zarar veren bir unsur olarak anlaşılmaması gerektiğini vurgular. İşte İslam'ın kötülük problemine yaklaşımındaki ana unsurlar:

1. Kötülük Görecelidir ve Mutlak Kötülük Yoktur

İslam, mutlak anlamda bir "kötülük" fikrini reddeder. Kur'an'a göre, Allah her şeyin yaratıcısıdır ve hiçbir şey başıboş değildir; bu, Allah'ın hikmet sahibi (el-Hakim) sıfatıyla da örtüşür. Kötü olarak algıladığımız bazı olaylar, aslında Allah'ın daha büyük bir iyilik yaratmasına veya ilahi planının bir parçası olarak daha büyük hikmetlere işaret eder. Örneğin, hastalık bir yönüyle acı verici ve «kötü» gibi

görünse de, sabrı artırır, insanlara şükretme gerekliliğini hatırlatır ve kimi zaman kişiyi manevi bir olgunluğa yönlendirir.

2. Özgür İrade ve İnsan Sorumluluğu

İslam'a göre, insan özgür iradeye sahip olarak yaratılmıştır. Kur'an'da insanın özgür seçimlerde bulunabileceği, iyiyi ve kötüyü seçme kapasitesine sahip olduğu belirtilir. Bu özgür irade, insanın ahlaki sorumluluğunun temelidir. Kötülüklerin birçoğu, insanın kendi tercihlerinin sonucudur; dolayısıyla, Allah kötülüğü doğrudan yaratmaktan ziyade insanlara seçenek sunmuş ve onları sorumluluk sahibi kılmıştır. Bu yaklaşım, kötülüğün büyük bir kısmını, insanların kendi özgür tercihleriyle açıklamaya olanak tanır. Hem insanda irade olup hem de kötülük imkânının olmaması iradenin yaratılış mantığına zıttır.

3. Sınanma ve Sabır

İslam düşüncesinde dünya hayatı, insan için bir imtihan yeri olarak kabul edilir. Bu sınav, Kur'an'da sıkça vurgulanan bir kavramdır. Kötülük ve acı, insanın sabır, direnç ve tevekkül gibi erdemleri geliştirmesi için birer araç olarak görülür. Allah, müminlerin karşılaştıkları zorluklar karşısında sabır göstermelerini, tevekkül etmelerini ve bu süreçte olgunlaşmalarını ister.

4. Ahiret İnancı ve Nihai Adalet

İslam'da kötülük problemine yönelik en güçlü cevaplardan biri ahiret inancıdır. Bu dünyada bazı kötülüklerin karşılıksız kalabileceği, adaletin tam olarak sağlanamayabileceği kabul edilir, ancak ahirette her bir kişi, dünyada yaptığı her şeyin hesabını verecek ve adalet tam anlamıyla tecelli edecektir. Mazlumların hakkı ahirette iade edilecek, zorluklara sabredenler büyük mükâfatlar elde edecek ve zulmedenler de cezasını çekecektir. Kötülük problemi ile Allah'ın varlığından şüphe etmenin nedeni, ahiretin varlığını hesap etmemekten kaynaklanır. Bir tatbikat yapıldığında, görevini yapmayan askerin cezası tatbikatın içinde değil, tatbikat bittikten sonra kurulan mahkemede verilir. Bu devletin adaletli olmadığını değil, tatbikatın önemini gösterir.

5. Hikmet ve İlahî Plan

Kur'an, Allah'ın her şeyi bilen ve hikmet sahibi olduğunu söyler. Bu sıfatlar, bazı olayların veya durumların insanların sınırlı bilgisiyle anlaşılmasının mümkün olmadığını ima eder. Allah'ın yarattığı her şeyde bir hikmet bulunur; insanın bunu tam olarak kavrayamaması, o olayın anlamsız veya sadece "kötü" olduğunu göstermez. Bu yaklaşım, kötülüğü Allah'ın daha büyük bir iyilik amacıyla, insanların sınırlı perspektifiyle göremediği hikmetli bir plan çerçevesinde yarattığını ifade eder.

6. Zıtların Varlığı ve Tekâmül

İnsan sadece zıttı olanları bilebilir. Karanlık olmasaydı, ışığın varlığı çok aşikâr olduğu halde insanın ışığı bilmesi mümkün olmaz ve ışık sadece inanç konusu olabilirdi. İslam düşüncesinde, zıtların varlığı önemlidir; iyilik ve kötülük, güzellik ve çirkinlik gibi zıtlıklar, insanın dünyada iyiyi ve güzeli anlayabilmesi için gereklidir. İslam’ a göre, kötülüğün varlığı iyiliği anlamlandırmaya katkı sağlar. Kişi acıyı yaşadığında huzuru, karanlığı gördüğünde ışığı, kötülüğü tanıdığında iyiliği daha iyi takdir eder.

Bu bakış açısıyla İslam, kötülüğü “mutlak bir kötü” değil, insanları daha derin anlamlara, ahlaki tekâmüle ve manevi olgunluğa yönelten bir unsur olarak kabul eder.

Asıl olan yokluktur, karanlıktır, sessizliktir, soğuktur, hareketsizliktir, koku-suzluktur, tatsızlıktır, dengesizliktir, hastalıktır. Vücuda gelmek, ışık, ses, sıcaklık, hareket, koku, tat, denge ve sağlık ise varlıktır yani yaratılmıştır. Yaratılmış olmanın her seviyesi insana lütfedilmiştir. İnsanın lütfedilenlerde bir hakkı yoktur, ona nimet olarak verilmiştir, küçük büyük her nimete karşı insan şükürle mükelleftir. İnsanın hiç hakkı olmadığı halde ona verilmiş nimetlerin daha fazlasını istemesi ve onların eksikliğinden şikâyetçi olması, eksikliği kötülük kabul etmesi bir nankörlük ve kıymet bilmemektir. Hak sahibine hakkını vermemek bir kötülüktür. Fakat insanın sahip olduğu hiçbir şey ona hakkı olarak verilmemiş, tam tersine lütfedilmiştir. Durum böyle iken insanın kendisinin hakkı olmadığı halde başkalarına lütfedilenin ona verilmemiş olmasını Allah’ın kötülük yapması gibi düşünüp Allah’a itiraz etmesi insan için tam bir hadsizlik ve nankörlüktür.

“Evinde yüzme havuzu isteyenler var, havuzu olanlar ise zar zor kullanıyor. Sevdiklerini kaybedenler derin bir kayıp duygusu hissederken, onu yakın tutanlar ise çoğu zaman ondan şikâyetçi oluyor. Eşi olmayan özler, ama sahip olanlar bazen kıymet bilmez. Aç olan bir tabak yemek için her şeyi verirmiş, beslenen ise lezzetinden şikâyetçi. Arabası olmayan hayaller kurarken, arabası olan hep daha iyisini arıyor. İşin sırrı şükretmekte, sahip olduklarımıza dikkatlice bakmak ve bir yerlerde birisinin sahip olduğunuz ve değerini bilmediğiniz bir şey için her şeyini verebileceğini anlamaktır.” Hiroyuki Sanada

Din ve Bilim

Din ve bilim karşılaştırması, din ve bilimin birbiriyle çatışıp çatışmadığı problemini tartışmak içindir. Bilim bilgiye dayalı, din ise vahye dayalı bir inanç biçimi olarak ele alınarak tartışılır.

Tartışmanın temel kavramları, bilimin deney ve gözleme dayandığı, dinin ise sadece inançtan ibaret olduğu ön kabulüdür. Bu ön kabul ile yapılan tartışma-

lar, öncelikle tüm dinleri aynı kategoriye koyma hatası ile başlar. **Hristiyanlık** tarihinde bilim adamlarını (**Bruno**) yakan dini kurum varken, İslam dünyasında bilim adamlarını yargılayan bir dini kurum yoktur.

Bilim adamı Bruno kilise tarafından yakılmıştır

Dünyanın sabit olduğunu (**Mezmurlar** 104:5), bitkilerin güneşten önce yaratıldığını (**Tekvin** 1:11-19) söyleyen Yahudiliğin ve Hristiyanlığın kutsal kitabı Eski Ahit'e karşılık, **Kur'an**'da, kesin olan bilimsel hakikatlere ters cümle bulunmaz. Bu nedenle tüm dinleri tek din kabul ederek, din ve bilimin çatışıp çatışmadığını bu ölçüyle tartışmak yanlıştır.

Din ve bilimin çatışıp çatışmadığını tespit edebilmek için önce dinleri birbirinden ayırmak gerektiği gibi, bilimin de kesin olan (**kanun**) ve iddia edilenleri (**hipotez**) birbirinden ayırmak gereklidir. Bilimsel adı altındaki tüm önermeler aynı derecede kesinlik içermezler. Bilim iki açıdan değerlendirilir:

Deneylenebilen önermeler: Bu tip önermeler, kanunlar şeklinde ifade edilir. Önermenin iddiasını deneyle tasdik edebilmek imkânı vardır. "Su, iki hidrojen, bir oksijenden oluşur" önermesinin bilimsel olup olmadığı, iki hidrojenle, bir oksijenin birleştirilmesiyle doğrulanabilir. Suyun deniz kenarında yani 1 atmosfer basınçta 100 derecede kaynadığı da test edilebilir. Bu tip önermelere itiraz etmek mümkün değildir.

Deneylenemeyen önermeler: Bu tip önermeler görüş veya ideoloji şeklinde dile getirilirler. Önermenin iddiasını deneyle tasdik edebilmek imkânı yoktur. "Canlılar, cansız atomlardan kendiliğinden çıkmıştır" ifadesi deneylenebilen bir bilimsel önerme değil, bir görüştür. Hücrede protein olmadan DNA, DNA olma-

dan da protein üretilmediğı halde, ikisinin de varlığını tesadüfe veren görüşler, önermeler deneylenemezler.

Bilimde hipotez türü olan bu tip görüşler, bilimsel araştırmaların yönünü göstermek için ya da bir ideolojiyi parlatmak kullanılır. Bilimsel bir kesinliğe sahip değildir. Bu deney yapılarak ispatlanmasının mümkün olmadığı alanda var olan görüşlere yapılan itirazlar, bilime yapılmış itirazlar değildir. Bu noktaların iyi ayırt edilmesi gereklidir.

Bazı görüşler inanç olduğu halde bir bilimsel görüş gibi algılanabilirler. Özellikle, rakamlarla yapılan sembolik mantık olan matematik ile mantığa ters düşen önermeler bilimsel önerme değil varsayımlardır. İstatistik hesaplara göre, para veya zar gibi bir cismin kaç yüzeyi varsa, atıldığında gelme ihtimali her yüzey için eşit olduğundan, çok yüksek sayıda atma durumunda yüzeylerin gelme oranı birbirine yakın olur. Paranın iki yüzeyi olduğundan her yüzeyin gelme şansı 1/2'dir. Düşük sayılı atışlarda dengesiz gelebilir. Fakat yüksek sayılı atışlarda, binlerce kere atıldığında yazı-tura gelme oranı birbirine yakın olur. Aynı durum zar için de geçerlidir. Zarın 6 yüzeyi vardır. Bu da her yüzeyin gelme ihtimalinin 1/6 olduğu anlamına gelir. Binlerce defalık atışta her yüzeyin birbirine yakın gelmesi istatistiksel bir hakikattir. ***Eğer zarın binlerce defalık atışında sadece 6 geldiğı iddiası dillendirilirse, niçin diğer yüzeylerin gelemediğı de cevaplanmak zorundadır, çünkü her yüzeyin gelme şansı eşittir.*** Eğer bir görüş, binlerce milyonlarca atışta hep 6 geldiğini iddia ederse, bu bilimsel bir görüş değil, bir inanç olur.

Canlıların asli bileşikleri karbon-azot-hidrojen-oksijendir. Bu elementlerin yapabilecekleri bileşik sayısı sonsuzdur. Ancak bir canlı meydana gelmesi milyonlarca adımın her adımında sadece bir yolun gelmesiyle olabilir. Bu ise tercih demektir. ***Eğer tercih yerine tesadüf denilmişse, her adımda olmaması gereken sonsuz ihtimalin niçin aynı şansa sahip olduğu halde gelmediğı cevaplanmalıdır.*** Aksi takdirde bu görüş bir bilimsel hakikat değil, inanç olur. Atomlardan hücreye gidinceye kadar milyonlarca adım vardır. Her adım da sonsuz ihtimal bulunur. Bu ihtimallerin hepsi de canlıyı yok eden ihtimallerdir. Eğer bir canlının sonsuz ihtimallerle atomlardan tesadüfen ortaya çıkabileceğı iddia edilirse, diğer sonsuz ve olumsuz ihtimallerin niçin gelmediğı de cevaplanmak zorundadır ki iddia bilimsel olabilsin.

Din ve Ahlak

Ahlak, insanın kendi isteklerine göre değil, toplumun kurallarına göre yaşaması anlamına gelir. Toplumun kurallarının kaynağı da ya din ya da gelenekler olur. Ahlak bir otorite açısından iyi ve kötünün belirlenmesidir. Ahlak, bir açıdan

bilginin eyleme dönüşmüş halidir. Bu bilginin kaynağı ise ya insan aklıdır, ya gelenekler ya da dindir.

Ahlak için dinin gerekliliği konusu, felsefi, etik ve sosyolojik açılardan uzun süredir tartışılan bir konudur. Bu bağlamda iki temel yaklaşım öne çıkmaktadır:

1. **Din Ahlakın Temelidir Görüşü:** Bu yaklaşım, ahlakın kaynağının ve anlamının dinle bağlantılı olduğunu savunur. Dinlerin sunduğu emir ve yasakların ahlakın temeli olduğunu ve insanların ahlaki davranışlarını dinin rehberliğinde şekillendirdiğini belirtir. Bu bakış açısına göre, evrensel ve bağlayıcı ahlaki kurallar, ancak dini bir temel sayesinde oluşabilir; aksi takdirde ahlak göreceli veya subjektif hale gelir. Bu görüşe göre, din, ahlakın ötesinde, insanlara anlam, motivasyon ve vicdan gibi derin yönlendirmeler de sağlar.
2. **Ahlak Dinden Bağımsızdır Görüşü:** Bu görüş, ahlakın, insan aklı ve vicdanı yoluyla din dışı bir temele sahip olabileceğini savunur. Buna göre insanlar, dinin varlığına bakılmaksızın toplumsal normlar, empati, adalet ve rasyonel düşünce gibi unsurlar yoluyla ahlaki davranışlarda bulunabilirler. Özellikle Avrupalı filozoflar arasında yaygın olan bu yaklaşıma göre, ahlakın evrensel temelleri din olmadan da oluşabilir. İnsanlar, toplumda barışı, güveni ve adaleti sağlamak amacıyla ahlaki kurallar geliştirebilirler.

İnsan, bile bile yanlış yapan tek canlıdır. Hür iradesi nedeniyle, hem nedenselliğin zorlamalarından hem de toplumun gelenekler şeklindeki baskılarına ters olarak eyleyebilir. Bu sebeple, bir insanın doğruyu bilmesi yapacağı anlamına gelmez. Bilmek yapmayı netice vermez.

Ahlaklı bir yaşam, ancak insanın hazlarını ve öfkesini sınırlaması ile mümkün olabilir. Buradaki en önemli sorun ise, hazzın ve öfkenin hangi gerekçeyle sınırlanacağı, aklın bilgi olarak doğruyu göstermesinin ahlaki tercihe yetip yetmeyeceğidir. **Aristoteles**'in ifadesiyle, insanın hazza karşı koyması öfkeye karşı koymasından zordur. İnsan hazza karşı zayıftır.

Bu nedenle ahlakın gerçekleştirilebilmesi, yani insanın ahlaki eylemleri tercih edebilmesi için doğru yanlış ölçütü koyan çok filozof olmuştur. Ancak sorun hep baki kalmıştır: **“ahlaki eylemi niçin tercih etmeliyim?”** sorusu felsefede cevapsızdır. **Kant**, bu sorunu çözmek için, ahlaki eylemin neticesinin mutluluk olması gerektiğini, bunun da ancak ve ancak ruhun ölümsüzlüğü ve bu ölümsüzlüğü sağlayacak olan Tanrı'nın varlığıyla gerçekleşebileceğini söylemiştir.

Aristoteles de ahlaki eylemin, eylemlerde orta olmak olduğunu saptanmış fakat bu ortayı insanın niçin tercih edeceği problemini cevapsız bırakmıştır. İnsanlar, doğru yanlış olabilecek çok sayıda eylem türünü keşfedebilirler, fakat problem bu keşiften çok, bunu insanların nasıl yapabileceğini bulmak, bunun alt yapısını oluşturmaktır. Çünkü insanda en az akıl kadar eylemlerinde etkili olan haz ve acı duygusu, başka insanlar için fedakârlık yapma duygusunu sınırlamakta ve toplum hayatını tehdit etmektedir. Filozof **Hobbes**'a göre "insan, insanın kurdudur". Yani insan akıllı bir varlık olduğu halde devletin yaptırımı olmazsa fiiliyatta kanunlara uyma gerçekleşmemektedir.

Herkes trafik kurallarının insan hayatı için ne kadar önemli olduğunu bilir. Fakat devletin trafik kurallarını ihlal edenlere yaptırımı kaldırılrsa, insanların kuralları ihlal edeceği aşikârdır. İşte tüm problem, ahlaki eylem için doğruları bulmak değil, bu doğruları insanların yapmasını sağlayacak alt yapıyı oluşturmaktır. Felsefe bu konuda akla faydalı-faydasız, doğru-yanlış anlamında gerekçeler üretir, din ise ebedi ceza ve mükâfatı bildirir.

Ölüm ve Ölümsüzlük

Ölüm ve ölümsüzlük problemi, insanın ruhunun var olup olmadığı problemi- dir. İnsan eğer sadece bedenden ibaret ise insanın yaşamının ölümle sona ereceği bir hakikattir. Fakat hem dinlerin, hem Platon, Descartes, Kant vs. gibi filozofların çoğunluğunun dediği gibi insanın değişmezliğinin nedeni olan bir ruh varsa insan ölümsüz olacak demektir.

İnsanın ruhun varlığını çözebilmesi için elinde olan tek bilgi kaynağı bedeni- dir. Acaba bedende ruhun varlığına dair deliller var mıdır?

Ölümsüzlük konusunda, Tanrı'nın ve ruhun varlığını kabul etmediği için, ölüm ateizme göre bir yokluktur. **Ateizme** göre, var olan her şey atomların hareketlerinden meydana gelir ve bu hareketler amaçlı hareketler değildir. Canlıların cansızlardan ortaya nasıl çıktığına dair bir bilgimiz yoktur fakat bizim bilmediği- miz bir şekilde rastgele çıkmış olabilir, iddiasındadır.

Ateizm canlılığın nasıl ortaya çıktığını tartışmaz fakat ortaya çıkmış canlıla- rın çevreye yavaş yavaş uyum göstererek değiştiklerini iddia eder. Ateizme göre her şeyin nedeni atomlardır. Atomlar uzun bir zaman içinde rastgele birleşerek canlıları ve organları oluşturmuşlardır. Bu değişim devam etmektedir.

Empedokles, insanın nasıl var olduğunu şöyle açıklamıştır: "eller, kollar, bacaklar ve di- ğer organlar kendi başlarına oluşup dolaşırken garip bir tesadüfle birleştiler".

Deizm, Tanrı'nın varlığını inkâr etmez fakat deizme göre Tanrı evrene ve insana karışmaz, her şey kendi başına düzenlenip devam eder. Deizm, Tanrı'nın evrene ve insana karışmadığını iddia ettiği için ruhun da varlığı konusunu tartışmaz. Ölümsüzlük ancak Tanrı'nın tekrar yaratması ile olacağı için, onlar da Tanrı'nın evrene ve insana karışmadığını iddia ettikleri için ölümsüzlüğü mümkün görmezler. Ölüm deizme göre de bir yokluktur.

Ateizm ve deizmin görüşleri ile çelişen kavram amaç kavramıdır. Çünkü ateizmin iddiasında olduğu gibi eğer Tanrı yoksa veya deizmin iddiasında olduğu gibi Tanrı evrene karışmıyorsa, o zaman varlıklarda veya varlıkların organlarında bir amaç olamaz. Eğer bir tane amaç varsa bu şuur gösterdiği için ateizmle ve deizmle çelişir. Ateizmin ve deizmin iddialarının doğru olması durumunda göz görmek için olmamıştır, kulak işitmek için olmamıştır, böbrek kanı süzmek için olmamıştır, beyin düşünmek için olmamıştır demektir.

Tanrı'nın bilinemeyeceğini söyleyen **agnostisizme** göre de ölümden sonrası için bir şey söylenemez. Çünkü Tanrı bilinemediği gibi insanda ruhun olup olmadığı da bilinemeyeceği için ölümsüzlük hakkında bir şey söylenemez.

Tanrı'nın evrenin kendisiyle özdeş olduğunu veya evrenin Tanrı'nın bir yansıması olduğunu savunan **Panteizme** göre; doğa, evren ve Tanrı aynı gerçekliğin farklı yansımaları olarak kabul edilir. Bu anlayışa göre, her şey Tanrı'nın bir parçasıdır ve tüm varlıklar Tanrı'nın tezahürleridir; dolayısıyla Tanrı doğada, varlıklarda, evrendeki her zerrede mevcuttur.

Ruh konusuna gelince, panteizmde ruhun doğası hakkında çeşitli yorumlar bulunur. Panteist düşüncede ruh, bireysel bir varlık veya bireysel bir bilinçten ziyade, evrensel bir varoluşun veya Tanrı'nın bir parçası olarak görülür. Ruh, tüm evrende mevcut olan bir bilinç veya yaşam gücü şeklinde düşünülebilir ve dolayısıyla her bireyin ruhu, Tanrı'nın bir parçasıdır. Bu bakış açısında, ruh, tekil bir varlığa ait bir unsur olmaktan çok, bütün varoluşla bağlantılı ve evrensel olan bir enerjiyi veya bilinci ifade eder.

Panteizmin, kişisel bir Tanrı fikrini reddetmesi veya onu evrensel bir doğaya indirgemesi nedeniyle, ruhun bağımsız bir kimliği ve Tanrı'yla ilişkisinde bir özne-nesne ayrımı yoktur. Bu, ruhun evrende bütünüyle çözüldüğü, onun dışında bir şey olmadığı anlamına gelir.

Sonlu Evren-Sonsuz Evren Düşüncesi

Evrenin yüzün üzerinde elementlerden oluştuğu kabul edilmektedir. Elementler ise maddedirler. Tüm evren maddeden oluştuğu için ve madde de mekânla

kayıtlı olduğu, bir sınırı, bir büyüklüğü olduğu için uzayın da bir sonunun, bir sınırının olması zorunludur. Uzayın sonlu olduğunu savunan bu görüşe karşılık uzayın sonsuz olduğunu savunan görüşün iddiası şudur:

Maddenin bir sınırının bir büyüklüğünün olduğu doğrudur. Fakat bu görüşe göre uzayın sonu var dersek, o sonun bittiği yerde bir başka mekânın başlaması gerekir. Dolayısıyla uzay sonsuz olmalıdır.

Uzayın sonlu-sonsuz tartışması, madde ve mekân kavramlarını teferruatlı anlamak gerekmektedir. Maddenin bir büyüklüğü olduğu için uzay sınırlı olmalıdır. Sınırlı olmayan ise madde değil mekândır. Mekân, maddenin var olabildiği bir boşluktur. Bu boşluk hakkında bilgimiz yoktur.

9. BÖLÜM

BİLİM FELSEFESİ

Bilim Felsefesine Giriş

Bilim felsefesi, bilgi felsefesinin alt dalıdır. Bilgi felsefesindeki bilginin kaynakları olan duyu, akıl, sezgi gibi yeteneklerin bilgisine ilaveten, bilim felsefesinde *bilginin deneylenebilen kısmından elde edilecek tümel önermelerin hangi kriterlere göre doğruluğunun belirlenebileceğini tartışır.*

Bir ön kabul olarak, bilim felsefesinde duyuların bize getirdiği verilerin doğruluğu tartışılmaz. Bu verilerin doğrudan kendisinin sıhhatinin tartışması bilgi felsefesinin problemidir. Bilim felsefesi bize verilmiş olanın, hesaba katmak zorunda olduğumuz duyu verilerinin tahlilini yapar.

Bilgi felsefesinde olduğu gibi, bilim felsefesinde de problem tümel önermenin doğruluğu problemidir. Çünkü tekil ve tikel önermeler duyularla sınanabilirler fakat tümel önerme duyularla sınanamazlar. Yokluk ifade eden olumsuz tümel önermeler geçersiz olduğu için, tartışmalar sadece olumlu tümel önermelerle sınırlıdır. Duyularla sınanamayan tümel önermenin doğruluğunu iddia etmenin akli gerekçesini bulmak, tümel önermeyi genel geçer kılmak bilim felsefesinin problemidir.

Bilimin kendisi, doğayı, evreni, yaşamı ve bunların işleyişini anlamaya yönelik sistematik bir bilgi birikimi ve araştırma sürecidir. Bilim, gözlem, deney, ölçüm, hipotez kurma ve teori geliştirme gibi yöntemlerle bilgi edinir ve bu bilgiyi nesnel bir şekilde açıklamaya çalışır. Bilimsel bilgi, genellikle **doğrulama**, **yanlışlama** veya **yeniden test etme** sürecinden geçerek zaman içinde gelişir ve değişir.

Değişen kısımlar geçici açıklamalardır ve bilim değildirler. Ancak bilimin ilerleyebilmesi için geçici açıklamalara ihtiyaç duyulur. Bu geçici açıklamalara **hipotez** denilir. Hipotezler, araştırmanın yönünü belirlemek için tahminlere ve zanlara dayalı bir yön belirlemesidir. Eğer deneyler ve gözlemler hipotezleri desteklemeye başlarsa iddia hipotezden çıkıp **teori** derecesine yükselmiş olur. Teoriler **“doğrulama”** ile elde edilir. Ancak doğrulama tek taraflı açıklamalardır. “Doğrulama, **bir şeyin ne olduğunu** söylemektir”. Tam tanımlama için **o şeyin ne olmadığı** da söylenmeli, başka şeylerle de sınanmalıdır. Buna **“yanlışlama”** denir.

Tanımın tanımı olarak kullanılan “*efradımı cami*’, *ağyarımı mani*” tabiri doğrulama ve yanlışlamayı özetleyen bir deyimdir.

Demir elementini tarif etmek için “**demir, mıknaş tarafından çekilen tek metal**” olarak tanımlanması bir “**doğrulama**” şeklidir. Ancak bu doğrulama doğru olmakla birlikte demirin ayırıcı özelliğini olup olmadığını bilmemiz için diğer elementlerin de mıknaş tarafından çekilip çekilmediği kontrol edilerek, “**demir mıknaş tarafından çekilen tek metaldir**” önermesi yanlışlanmış olur. Metal dışındaki maddelerle tahta, plastik, toprakla vs. karşılaştırılarak ne olmadığı netleştirilmiş olur.

Demirin mıknaşla tarafından çekildiğini doğrulama, onun mıknaş tarafından çekilen tek metal olup olmadığının bilgisini vermez. Nitekim demir gibi Nikel ve Kobalt da mıknaş tarafından çekilir. Doğrulama tek başına bilimsel kesinlik vermez.

Burada yanlışlama konusunda dikkat edilmesi gereken iki nokta vardır:

Birincisi, doğrulamanın doğru olduğunu test edebilmek için onun aleyhine bir delil aramaktır ki, demirin mıknaş tarafından çekilen tek metal olup olmadığı, diğer elementlerin de gözlenmesiyle yanlışlama yapılmış olur.

İkincisi, bir önermenin bilimsel olabilmesi için “**yanlışlamaya müsait**” olması gerekir. Eğer yanlışlanmaya uygun değilse o ifade bilimsel değildir.

Yanlışlama iki türlü yapılır; **birincisi** deney ve gözlemle yanlışlama, **ikincisi** akıl yürütme ile yanlışlama.

Birinci tür yanlışlama tipi olan deney ve gözlemle yanlışlama:

“*Bütün kuğular beyazdır*” önermesi bir gözlem ve deneyle yani bir siyah kuğunun görülmesi ile yapılır.

İkinci yanlışlama türü olan **mantıksal yanlışlama:**

“**Piramitin varlığının nedeni, yapısındaki dikkörtgen kaya bloklarıdır**” önermesi mantıksal yanlışlamaya giren yanlışlama tipidir. Çünkü bu önermenin doğru olması durumunda piramiti yapmak için gerekli “**bilginin, kuvvetin ve iradenin**” taşlara verilmesi gerekir. O zaman mantıktaki özdeşlik ilkesine aykırı olarak taş kavramında bilgi, irade ve kuvvet olmadığı halde; taş, bilgi, irade ve kuvvetin yüklenmesi gerekir ki bu bir çelişkidir. **Mantıksal yanlışlama, zıt fikrin çelişikliği gösterilerek yapılır.** Aristoteles, evrenin ilkesinin su, hava, ateş vs. olduğunu söyleyen ilk filozoflara, “**maddi ilkelerin neden olması durumunda ahşap heykelin nedeninin heykeltıraş değil de ahşabın kendisinin olduğunu kabul etmek gibi çelişki ortaya çıkar**” diyerek, ilk filozofların maddi nedenle fail

yani yapıcı nedeni bir sayarak birbirine karıştırdıklarını, bu usulle büyük hata yaptıklarını söyler.

Bilim Felsefesinin Temel Kavramları

Tekil, tikel, tümel

Tekil ve tikel, duyuların önermeleridir. Yani duyularla test edilebilirler. Önermenin konusu olan nesneler duyularla bilinebilirler.

Tümel ise aklın önermesidir. Çünkü elde edilen tümel önermenin nesnelerinin duyularla denetlenme şansı yoktur. “Tüm kuğular beyazdır” denildiğinde, tüm kuğuları görme şansımız yoktur.

Gerçek ve hakikat

“**Gerçek**” ya da “**fizik**”, duyuların dünyasını ifade eder. Beş duyu ile gördüklerimiz gerçektir; dünyanın duruyor görünmesi, güneşin hareket ettiğinin görünmesi vs. gibi. “**Hakikat**” ya da “**metafizik**” ise aklın dünyasını ifade eder. Aslında dünyanın dönüyor olması vs. gibi.

Tümevarım ve tümdengelim

Tümevarım, tikelden tümele, tümdengelim, tümelden tikele olan akıl yürütmeyi ifade eder. Tümdengelimsel akıl yürütme kesin bilgi verir, fakat yeni bilgi vermez, bilgimizde artış sağlamaz. Tümdengelim problemli, ilk önermenin sıhhati, sağlamlığı konusudur. Tümevarım ise tikelden tümele doğru bir akıl yürütmeyi ifade eder. Tümevarımla elde edilen olumlu tümel önerme duyularda bulunmadığı için doğruluğunun yöntemi tartışma konusudur. Bilim felsefesindeki tartışmaların tamamına yakını tümevarımla elde edilen tümel önerme ile ilgilidir.

Tümevarım ikiye ayrılır:

a. **Tam tümevarım:** nesnelerinin hepsinin gözlemlenme imkânı vardır (bir okuldaki tüm sınıfların tek tek denetlenerek içinde yabancı öğrenci olmadığı hükmüne varmak gibi)

b. **Eksik tümevarım:** nesnelerinin hepsinin gözlemlenme imkânı yoktur (tüm kuğular beyazdır gibi). Eksik tümevarım da ikiye ayrılır:

I. **Olumsuz tümevarım:** Bu önermeler ispatlanamadığı için geçersizdir.

II. **Olumlu tümevarım:** Bu önerme tipi bilim felsefesinin alanı olan önerme tipidir. Bu kısım da ikiye ayrılır:

1. **Nesnelerin asli özelliklerinden yapılan tümel önerme:** Bu bölümde biri için geçerli olan her biri için de geçerli olduğu için bilim felsefe-

sinin konusu değildir. “Bütün kuşlar kanatlıdır” gibi. Burada kanatlı olmak kuşun **tanımında, neliğinde, mahiyetinde** bulunduğu için bilgi artışına neden olmaz. Birinde bulunan hepsinde bulunur. Bu konuda üretilen olumsuz önerme araştırmaya tabi olmadan bilinir; “evrende dört köşeli üçgen yoktur” önermesi nesnenin asli özelliklerine zıt olduğu için araştırmaya ihtiyaç göstermeden kabul edilmek zorundadır. Bir nesnenin asli özelliklerine zıt olarak ortaya konan olumsuz önermeler “*yokluğun ispatı olmaz*” kuralına dâhil olmayan önermelerdir.

2. *Nesnenin arızı özelliklerinden yapılan tümel önerme*: Burada nesnede bulunan özellik onun asli özelliği değildir. Bu nedenle sonuç doğru da yanlış da çıkabilir. Problem, bu tümel önermenin doğruluğundan nasıl emin olabileceğimizi bulmaktır. Tüm kuğuların beyaz olması gibi. Beyaz olmak kuğunun asli özelliği olmadığı için, genelleştirme yani tümel önerme elde etme durumunda doğru olduğuna dair bir garanti gerekmektedir. Bilim felsefesinin problemi burasıdır. Bu alandaki yokluk önermeleri geçersizdir. “*Evrende 8 köşeli demir levha yoktur*” önermesi ispatlanamayacağı için geçersizdir.

Aristoteles, tümevarım kavramını mantık ve bilimsel bilgiye ulaşmada önemli bir yöntem olarak ele alır. **Tümevarım** tekil gözlemlerden genel bir ilkeye ulaşma sürecidir. Bu süreçte, belirli olayları veya durumları inceleyerek, bunlar arasında ortak bir ilke veya yasa bulmaya çalışırız. Aristoteles, tümevarımın bilginin başlangıcı, tümdengelim ise bilginin doğrulanması olduğunu söyler. Bilginin doğrulanması bilim olarak ortaya çıkar.

Aristoteles’e Göre Tümevarım

Aristoteles, “**Birinci Analitikler**” ve “**İkinci Analitikler**” adlı eserlerinde tümevarımın öneminden bahseder. Ona göre tümevarım, mantığın iki ana türünden biridir:

1. **Tümevarım**: Özel durumlardan yola çıkarak genel bir ilkeye ulaşma yöntemidir. Farklı hayvanların nefes aldığını gözlemleyerek “*Bütün hayvanlar nefes alır*” sonucuna varırız.
2. **Tümdengelim**: Genel önermelerden özel sonuçlara ulaşma yöntemidir. “*Bütün hayvanlar nefes alır*” genel önermesinden yola çıkarak bir köpeğin de nefes alması gerektiğini çıkarırız.

Tümevarımın Özellikleri

- a. **Deneyim ve Gözlemden Doğar**: Aristoteles, tümevarımı özellikle **dene-yim** ve **gözlem** yoluyla bilgi edinmenin bir yolu olarak görür. Örneğin,

farklı hastaların belirli bir bitkiyi kullanarak iyileştiğini gözlemlediğimizde, bu bitkinin genel olarak şifa verici olduğunu düşünebiliriz.

- b. **Genel İlkeler Bulmaya Yöneliktir:** Tümevarım, belirli olaylar arasındaki benzerlikleri fark edip bunlardan hareketle genel yasalar veya ilkeler ortaya koymayı amaçlar. Bu, ilmin başlangıcı olarak kabul edilebilir.
- c. **Kesinlik İçermez:** Aristoteles'e göre tümevarım, tümdengelimle kıyasla daha az kesinlik taşır çünkü gözlemler her zaman sınırlıdır. Ancak yine de bilimsel bilginin geliştirilmesinde önemli bir adımdır.

İlim-Bilim-Bilimsellik

İlim teorik, bilim pratiktir. Osmanlıcada "bilim" kelimesi yerine "fen" kelimesi kullanılmıştır. Mantık, matematik, felsefe, kelam ilimdir. Fizik, tıp, kimya, astronomi bilimdir. Fakat her bilim, önce ilmi sabitliklere, keşfedilmiş değişmezliklere dayanmak zorundadır. Bilimi bilim yapan değişmezlik ilmi olan matematiktir. İlmin hedefi de değişmezlikleri tespit etmektir. İngilizcede ilim, bilim ve fen kelimeleri "science" kelimesi ile eksik olarak karşılanır.

Bilim ve bilimsellik kavramlarının doğru tanımlanabilmesi için bazı ön bilgileri ve tanımları net olarak bilmek gereklidir. Bu tanımlar sırayla şöyledir:

Hipotez: Üzerinde çalışılacak konunun yönünü belirlemek üzere ve çalışmayı sınırlayarak vakit kazanmak amacıyla bilimsel çalışmalardan önce test edilmeden ve doğrulanmadan öne sürülen kabuller ve varsayımlardır.

Teori: Üzerinde çalışılan konu ile ilgili elde edilen eksik verilerden hareketle önceden yapılan genelleştirme açıklaması, doğrulama çabasıdır.

İlim: Tümevarımsal yöntemle elde edilen değişmezleri yani kanunları matematiksel olarak ifade eden formülleri esas alarak yapılan teorik faaliyetlerdir.

Bilim: "Aynı şartlar altında tekrarlandığında aynı sonuçların alınması" tanımına dâhil olan pratik faaliyetlerdir.

Hipotez ve teoriler elde edilen verilerle değişebilirler. Bu iki kavram bilimin gelişmesi için gereklidirler ve bilimsel alanda bulunurlar. Fakat hipotez ve teori **değişmezlik** kavramını ifade eden **bilimsellik** tanımı içinde yer almazlar. Bu nedenle hipotez ve teori ile bilimselliğin ayrımının bilinmemesi, bilimin sınırlarının da bilinmemesine ve tahminlerin ya da iddiaların bile bilim zannedilmesine yol açar.

Kanun-İçgüdü

Kanun ya da **yasa** diye tabir ettiğimiz, evrende ve evren içindeki nesnelere tespit ettiğimiz **değişmezlikler**, sabitliklerdir. Kanunlar genelde matematik simgelerle ifade edilirler. Kanunlar şartları ile belirtilirler. Şartı olamayan kanun, bilimsellik ifadesi barındırmaz. Örnek verecek olursak:

“*Su, 100 santigrat derecede kaynar*” önermesi bilimsellik ihtiva etmez. Bilimsel olabilmesi için şartının da belirtilmesi gerekir:

“*Su, 1 atmosfer basınç altında 100 santigrat derecede kaynar*” önermesi bilimseldir. Çünkü su farklı basınçlarda farklı ısı derecelerinde kaynar. Ağrı dağıının tepesinde suyun kaynama derecesi 80 dereceye kadar düşebilir.

Bir önermenin bilimsel olabilmesi için, belirtilen şartlar değişmediği sürece sonuçların da değişmemesi gerekir. Bilimsel önermelerde yorum ve kanaat olamaz. Sonuçlar herkes için test edilebilir olmalıdır. Hipotez ve teoriler, sabit bilimsellik kavramları içinde yer almazlar. Çünkü her zaman değişkendirler. Bazen değişmez olduğu zannedilen bir önerme de değişebilir fakat bu önermenin başlangıçta doğru test edilme şartlarının bulunmamasından kaynaklanır, bilimin değişmezliği yargısını bozmaz.

Evrende matematik simgelerle ifade edilen değişmezlikler yani kanunlar, değişmezliğin nedeni değil, bizim değişmezliğe verdiğimiz isimlerden ibarettir. “**Yerçekimi kanunu**” dediğimizde, cisimlerin belli hızlarda yerin merkezine doğru hareket ettikleri gerçeğinin değişmez olduğunu ifade etmiş oluruz. Fakat bununla niçin cisimlerin yerin merkezine doğru hareket ettiklerini açıklamış olmayız. Işığın saniyede 300 000 km hızla hareket ettiğini söylediğimizde, niçin ışığın o hızda hareket ettiğini açıklamış olmayız. Kanunlar, bizim değişmezliklere verdiğimiz isimlerden ibarettir, değişmezliğin nedeni değildirler. Neden hakkında bilgimiz yoktur.

İçgüdü ise, hayvanlarda görülen maksatlı hareketlerdir. Fakat hayvanlar amaç ve maksat gözeterek davranma özellikleri olmadığından, amaçsız oldukları halde amaçlı gibi yaptıkları bu hareketlere içgüdü adı verilir. İçgüdü, hayvandaki davranışın nedeni değil, o davranışı diğer davranışlardan ayırmak için verdiğimiz isimdir. Hayvanın bu amaçlı hareketinin nedenine dair bilgimiz yoktur.

İçgüdüsel ismi verilen davranışların, diğer davranışlardan ayrılan en önemli farkı, o davranıştaki amacın hayvanın menfaati için değil, o hayvanın türünün menfaati için sergilenmiş olmasıdır. İçgüdüsel olarak tabir edilen hareket, türün menfaati gerektirdiğinde o hayvanın ölümüne de sebep olmaktadır. Dolayısıyla kendini yok eden bir güdü var olamayacağı halde hayvanda var olması gösteriyor ki, bizim hayvandaki o garip davranışla ilgili bir bilgimiz ve açıklamamız yoktur.

Neden-Nedensellik

Sebeup ve sonuç ilişkisi ya da birlikteliği olarak tanımlanan neden ve sonuç ilişkisinin iki yönü vardır:

Birincisi, sonuçların sebeplerden sonra gelmesini doğrudan duyularımızla tespit etmemizdir.

İkincisi, sonucun nasıl bir mahiyetteki sebepten zorunlu olarak çıkmış olabileceğine ilişkin akıl yürütmedir.

Neden ve sonuç arasındaki ilişkide tartışma konusu olan konulardan biri, sonuç ile neden arasındaki bağın zorunlu olup olmadığıdır. **Gazzali**'ye göre bu bağ zorunludur fakat zorunluluk nedene değil onu yaratana aittir. **Hume**'a göre ise neden ve sonuç arasındaki ilişki zorunludur fakat biz bu zorunluluğun bilgisine sahip değiliz. **Boutroux**'a göre ise kanunlarda rölatiflik hâkimdir dolayısıyla bir zorunsuzluk doktrininden söz edilebilir.

İkinci ve en önemli konu ise, neden ile sonuç arasında görülen birbirini sürekli takip etme gerçeğinin hakikat olup olmadığı, sonucu meydana getirmekte neden olanın konumunun tam olarak ne olduğunun tespitidir.

Gezegenlerin sabit olarak elips yörüngede dönmeleri gibi doğrudan gördüğümüz bir sonucun nedeni olarak kabul edilen yerçekiminin; bu sabit elips hareketiyle gezegenlerin dönmesine neden olup olamayacağına, ikinci yön olan “*sonucun nasıl bir mahiyetteki sebepten zorunlu olarak çıkmış olabileceğine ilişkin akıl yürütme*” kuralı açısından bakıldığında bir zorunluluk ilişkisi tespit edilememiştir.

Bilim Nedir?

Bilimi daha ayrıntılı olarak tanımlayacak olursak, bilim, üç temel bileşenden oluşur:

1. Gözlem ve Deney (Ampirik Bilgi)

Bilimsel süreç, doğadaki fenomenleri gözlemleyerek başlar. Bu gözlemler, daha sonra kontrollü deneyler ile test edilir. Deneysel yöntem, elde edilen verilerin doğru ve güvenilir olmasını sağlar. Bilimsel araştırmalar, hipotezler ve teoriler üzerinden gözlemler yapılır ve elde edilen veriler, bu hipotezlerin geçerliliğini test eder.

2. Mantık ve Akıl (Teorik Bilgi)

Bilim yalnızca gözlem ve deneyle sınırlı değildir; aynı zamanda mantıklı düşünmeyi ve akıl yürütmeyi gerektirir. Bilim insanları, gözlemlerden elde ettikleri verilerle teoriler ve modeller oluştururlar. Bu teoriler, doğadaki olayların nasıl iş-

lediğini açıklamaya ve gelecekteki olayları tahmin etmeye yönelik öneriler sunar. Bilimsel teoriler, deneylerle doğrulanır ve daha sonra yeniden test edilen, yanlışlamaya tabi tutulan fikirlerdir.

3. Objektiflik ve Nesnellik

Bilimsel bilgi, subjektif yargılardan mümkün olduğunca arındırılmaya çalışılır. Bilimsel yöntem, sonuçların kişisel inançlardan, duygulardan ve toplumsal etkilerden bağımsız olmasını amaçlar. Bunun için deneyler ve gözlemler, herkese açık olmalı ve tekrar edilebilir olmalıdır. Böylece, bilimsel bilginin, evrensel ve nesnel bir temele dayanmasına çalışılır. Bu objektifliği sağlamanın temel yolu verilerle yorumları birbirinden ayırmak ve hipotezi tekrarlayarak test etmektir.

Bilim Tanımları

Bilim, tarihsel olarak farklı felsefi yaklaşımlar ve teorilerle tanımlanmıştır. Bu bağlamda, bilim tanımlarını farklı açılardan ele almak mümkündür:

1. Pozitivist Tanım: Pozitivizm, bilimin yalnızca gözlemler ve deneylerle elde edilen somut verilere dayandığını savunur. Pozitivistler, bilimsel teorilerin gözlemlerle doğrudan doğrulanması gerektiğini ve metafiziksel ya da spekülatif açıklamaların bilimsel bilgi olarak kabul edilmemesi gerektiğini ileri sürer.

2. Bilimsel Realizm: Bilimsel realizme göre, bilimsel teoriler, dünyayı doğru bir şekilde temsil eder. Yani, bilimsel teoriler gerçeği doğru şekilde açıklar ve evrende var olan yapıları temsil eder. Örneğin, atom teorisi, atomların gerçekten var olduğunu ve bilimin bu yapıyı doğru bir şekilde modellediğini savunur.

3. Pragmatist Tanım: Pragmatizm, bilimi yalnızca işe yarayan ve pratik sonuçlar doğuran bir etkinlik olarak tanımlar. Bu yaklaşıma göre, bir şey bilimsel olarak doğru sayılabilir, çünkü bu şey uygulamada işe yarar ve faydalı olan sonuçları verir. Bilimin amacı, dünyayı doğru bir şekilde yansıtmak değil, daha çok insanlara fayda sağlamaktır.

4. Kuhn'un Paradigma Teorisi: Thomas Kuhn, bilimsel bilgi üretiminin doğrusal ve sürekli bir ilerleme olmadığını savunur. Bilimsel gelişim, "**paradigma değişimi**" olarak tanımladığı büyük devrimlerle şekillenir. Kuhn'a göre, bilimin gelişimi, bir dönemde hâkim olan anlayışların yerini bazen yeni bazen eski anlayışlara bırakması ile gerçekleşir. Vaktiyle güneşin sabit, dünyanın döndüğünü söyleyen **Aristarchus**'un kabul görmeyen görüşlerinin, bir zaman sonra **Kopernik** tarafından doğru olduğunun anlaşılmasıyla yeniden kabul görmesi gibi.

5. Yanlışlanabilirlik: Karl Popper, doğrulamadan çok bilimin yanlışlanabilir teorilere dayandığını savunur. Yani, bilimsel teoriler, yanlışlanabilir olmalı, başka

bir deyişle, bu teoriler deneysel verilerle çürütülebilme potansiyelini taşımalıdır. Popper'a göre, bir teori yanlışlanabiliyorsa bilimsel olarak geçerlidir.

Yanlışlama konusu, bilimsel bir hipotezin veya teorinin yanlış olup olmadığını test etme yöntemidir. Popper'a göre, bilimsel bir hipotezin veya teorinin **bilimsel** olabilmesi için, onu yanlışlayacak bir deney veya gözlemin **mümkün** olması gerekir.

Yanlışlama, bir hipotezi veya teoriyi desteklemek yerine, onu çürütmeyi hedefleyen bir test sürecidir. Bir teori veya hipotez, yanlışlanabilir olmalıdır, yani onu yanlışlayacak olası durumlar veya deney sonuçları öngörmelidir. Eğer bir hipotez, yanlışlanabilecek şekilde formüle edilemiyorsa, Popper'a göre bu hipotez bilimsel olarak değerlendirilemez.

Yanlışlama, bilimsel bilginin sınırlarını çizmeye yardımcı olur. Bir teorinin yanlışlanabilir olması, onu daha sağlam ve güvenilir kılar, çünkü yanlışlanabilir teoriler sürekli olarak test edilir ve doğrulanmaya çalışılır. Yanlışlanabilir olmayan teoriler ise bilimsel testlere tabi tutulamadığı için bilimsel bilginin gelişimine katkıda bulunmazlar. Popper'a göre, **bir teorinin yanlışlanamıyor olması, o teorinin bilimsel olmadığı anlamına gelir**. Örneğin, Freud'un psikanaliz kuramı yanlışlanabilirlik kriterine uymamaktadır:

Rüya yorumları veya bilinçdışı arzular gibi kavramlar, her durumda Freud'un teorilerini destekleyecek şekilde yorumlanabilir. Eğer bir hastanın davranışı Freud'un öngördüğü gibi ise, bu kuramın doğruluğu olarak kabul edilir. Ancak davranış öngörüldüğü gibi değilse, bu da yine bilinçdışının farklı bir ifadesi olarak yorumlanır. Yani her iki durumda da teori haklı çıkar.

Freud'un psikanaliz kuramı, Karl Popper'ın bilimsel yönteme ilişkin yanlışlanabilirlik kriterine uymadığı için bilimsel bir teori olarak kabul edilmez. Popper'a göre, psikanaliz tarih, din ve mitoloji gibi alanlarla daha çok ortak noktaya sahiptir; yani daha çok bir "dünya görüşü" veya "felsefi sistem" olarak değerlendirilmez, ancak kesinlikle bilimsel bir teori değildir.

Bilimin Kapsamı

Bilim, çeşitli dallara ayrılır ve her bir dal, belirli bir alanda derinlemesine bilgi edinmeye çalışır. Bu dallar arasında:

Doğa Bilimleri: Fizik, kimya, biyoloji, astronomi, yer bilimleri gibi alanlar; doğa olaylarını ve evrenin işleyişini anlamaya çalışır.

Sosyal Bilimler: Psikoloji, sosyoloji, ekonomi, antropoloji gibi alanlar; insan topluluklarının ve davranışlarının bilimsel olarak incelenmesine yönelik çalışmalardır.

Matematik ve Mantık: Matematiksel yapıları ve mantıksal ilişkileri inceleyen bir alandır. Matematiksel modeller, diğer bilim dallarının bilim olmasını sağlar.

Bilim Felsefesinin Problemleri

1. Bilimsel Yöntem

Bilimsel yöntemin ne olduğunu, nasıl çalıştığını ve neden bilimsel bilginin güvenilir olduğunu sorgulayan bir alandır.

Gözlem ve Deney: Bilimsel bilginin gözlem ve deneylere dayalı olup olmadığını tartışır.

Hipotez ve Teori: Hipotezlerin nasıl oluşturulduğu, test edildiği ve teorilere nasıl dönüştüğü üzerinde durur.

Tümevarım-tümdengelim: Bilimde kullanılan iki ana akıl yürütme türünü inceler:

Tümevarım: Özel durumdan genele ulaşma (örneğin, belli sayıda kuğunun beyaz olduğunu gözleyip, tüm kuğuların beyaz olduğu sonucuna varmak).

Tümdengelim: Genel bir önermeden özel sonuçlar çıkarma (örneğin, tüm memeliler sıcakkanlıdır; dolayısıyla köpekler de sıcakkanlıdır).

2. Yanlışlama ve Doğrulama

Doğrulama: Pozitivistlerin savunduğu, bilimsel teorilerin doğruluğunun deneylerle teyit edilmesi gerektiği görüşü.

Karl Popper'ın Yanlışlama İlkesi: Bilimsel teorilerin yanlışlanabilir olması gerektiğini savunur.

3. Bilimsel Paradigmalar ve Devrimler

Thomas Kuhn'un Paradigma Teorisi: Bilimsel ilerlemenin "paradigma değişimleri" yoluyla sıçramalı olarak gerçekleştiğini öne sürer.

Normal Bilim: Bilim insanlarının kabul görmüş bir paradigma içinde çalıştığı dönem.

Bilimsel Devrim: Mevcut paradigmanın sorunları çözmemesi ve yeni bir paradigmanın ortaya çıkması.

4. Nedensellik ve Determinizm

Nedensellik: Olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkilerinin zorunlu olup olmadığını sorgular.

Determinizm: Tüm olayların, önceden belirlenmiş sebeplerin bir sonucu olduğunu savunan görüş. Kuantum mekaniği ve kaos teorisinin gelişimi ile klasik determinizme meydan okunmuştur.

5. Bilim ve Değerler

Bilimin tarafsız olup olmadığını, bilim adıyla verilerin mi yoksa ideolojilerin mi dile getirildiğini ve bilimsel araştırmaların etik yönlerini ele alır.

Bilimsel Tarafsızlık: Bilimsel çalışmaların toplumsal, politik veya kişisel inançlardan bağımsız olup olmadığını sorgular.

Etik Sorular: Bilimsel araştırmaların etik sorumlulukları nelerdir? Örneğin, genetik mühendislik veya yapay zekâ çalışmalarının etik sınırları nedir?

6. Bilimsel Bilginin Doğası ve Sınırları

Epistemoloji (Bilgi Teorisi): Bilginin doğası, kaynağı ve sınırları üzerine çalışır.

Sosyal Bilimlerin Doğası: Doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasındaki farkları ve benzerlikleri inceler.

Bilim ve Din: Bilim ile dini inançların nasıl bir ilişki içinde olduğu, çatışıp çatışmadığı üzerine tartışmalar yapılır.

7. Bilim ve Teknoloji Felsefesi

Bilim ve teknolojinin birbirleriyle ilişkisini ve toplum üzerindeki etkilerini inceler.

Teknolojik Determinizm: Teknolojik gelişmelerin toplumsal yapıyı belirlediği fikrini savunur.

Teknoloji Etiği: Yeni teknolojilerin etik boyutlarını araştırır, örneğin yapay zekâ veya biyoteknolojinin toplum üzerindeki etkilerini araştırır.

Bilim Felsefesi Filozofları

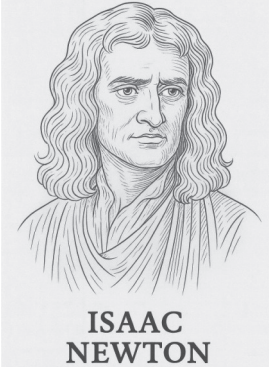
1. Francis Bacon (1561-1626)

Ampirizmin (deneycilik) kurucusu olarak kabul edilir. Bilimsel yöntemin temellerini atmıştır ve doğayı anlamak için gözlem ve deneyin önemini vurgulamıştır. Aristoteles'in tümdengelimci bilimin yöntemi olarak önermesine karşılık, tümevarımı önermiştir.

2. René Descartes (1596-1650)

Rasyonalizmin öncülerinden biridir. Matematiksel düşünce ve akıl yürütmenin bilimsel araştırmalarda kullanılmasını savunmuştur. Kesin bilginin şüphe metoduyla da elde edilebildiğini söyler. Şüpheyi metodik şüphe olarak kullanır. Descartes, evrenin, matematiksel olarak açıklanabilecek mekanik bir sistem olduğunu düşünür. Şüpheyi metodik olarak kullanma sonucu kesin bilgiye vardığını ilan ettiği “**Düşünüyorum, öyleyse varım**” ifadesi ile ünlüdür.

3. Isaac Newton (1643-1727)

Modern fiziğin kurucusu ve bilimsel devrimin önemli figürlerinden biridir. Descartes gibi o da doğanın matematikle uyumlu bir şekilde açıklanabileceğini savunmuştur.

4. David Hume (1711-1776)

Bilimde nedensellik kavramının temellerini sorgulamıştır. Gözlem yoluyla elde ettiğimiz bilgilerin kesin olmadığını, sadece olasılıklarla sınırlı olduğunu öne sürmüştür. **Nedenselliklerin zorunlu olduğunu** fakat bizim bu zorunlulukla ilgili **bilgimizin olmadığını** savunmuştur. Güneşin yarın niçin mutlaka doğacağına ilişkin zorunluluk bilgisine sahip değiliz. **Olgu sorunları** dediğimiz nedensellik dünyasında, sürekli aynı şekilde görmekten kaynaklı beklenti dışında bilğimiz yoktur. Bilgimiz sürekli güneşin doğduğunu görmekten kaynaklı bir alışkanlığa dayalıdır. Fakat matematik gibi **idea ilişkileri** alanlarında bilgi kesindir

5. Immanuel Kant (1724-1804)

Hem rasyonalizm hem de deneyciliği sentezlemiş, bilginin duyular ve akıl yoluyla birlikte elde edildiğini savunmuştur. Sadece ‘sentetik a priori’nin bilimsel önerme olduğunu söylemiştir. Ona göre, bilimsel bilgi hem a priori (deneyimden bağımsız) hem de a posteriori (deneyime dayalı) unsurlar içerir.

Kant’a göre; zihin, dış dünyadan gelen duyuşal verileri zaman-mekân içinde alır, onları nedenselliğin de içinde olduğu 12 kategoriyle düzenler. Bu süreçte zihnin “sentetik a priori” bilgiler kullanarak fenomen dünyası (zaman ve mekan içerisindeki duyular dünyası) hakkında kesin bilgi üretebildiğini ileri sürer. Yani,

bilim insanı dünyayı incelerken sadece gözlem yapmaz; aynı zamanda zihinsel kategorilerle bu gözlemleri anlamlandırır, bilimi fenomen dünyasıyla sınırlar ve metafiziksel spekülasyonlardan ayırır. Kant, bilimsel bilgiyi doğa yasalarına indirger ve bu yasaların insan zihninin yapısal kategorileri sayesinde mümkün olduğunu savunur. Bu yaklaşımla, bilimsel bilginin sınırlarını çizer.

6. Auguste Comte (1798-1857)

Pozitivizmin kurucusu olarak bilinir. Bilimin yalnızca gözlemlenebilir ve ölçülebilir olgularla ilgilenmesi gerektiğini savunmuştur. Bilimin ölçütü sadece “doğrulanabilirlik” olabilir. Duyularda bulunmayan hiçbir şey bilimsel değildir.

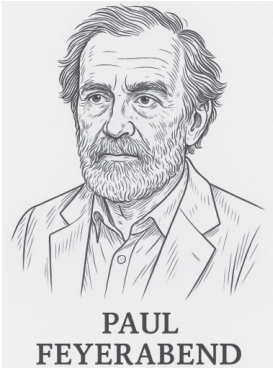
7. Karl Popper (1902-1994)

Pozitivizmin yıkıcısı olarak kabul edilir. Pozitivizmin “doğrulanabilirlik” ilkesi yerine, bilimsel bilgiyi şüphesiz olarak test edebilme yolu olan yanlışlanabilirlik ilkesini ortaya atmıştır. Bir teorinin bilimsel olabilmesi için yanlışlanabilir olması gerektiğini savunmuştur.

8. Thomas Kuhn (1922-1996)

Bilimsel devrimler teorisini geliştirmiştir. Bilimsel ilerlemenin doğrusal değil, “paradigma değişimleri” ile sıçramalar yaparak gerçekleştiğini savunmuştur. Kuhn’a göre bir dönem hâkim olan ve sonra yanlış kabul edilen bir bilimsel görüş, bir zaman sonra tekrar bilimsel görüş haline gelebilir ki yaşadığı dönemde güneşin merkezde olduğunu söylediği için kabul görmeyen **Aristarchus** bunun en önemli delilidir.

9. Paul Feyerabend (1924-1994)

PAUL
FEYERABEND

“Epistemolojik anarşizm” kavramını geliştirmiştir. Bilimde tek bir yöntem olmadığını, her şeyin mubah olduğunu savunarak bilimsel özgürlüğü vurgulamıştır. Feyerabend’e göre, binlerce yıl çöllerde yaşayan veya bugün dahi yaşamaktan korkacağımız yerlerde yaşayan kabilelerin hayatta kalmak için sahip oldukları bilgiler bizim bilimsel bilgi dediğimiz bilgiyle uyumlu değildir. Fakat onları hayatta tutmaktadır. Bu bilimselliğin bir ölçütü olmadığını delilidir.

10. Imre Lakatos (1922-1974)

Popper'in yanlışlamacılığına eleştiriler getirerek, “**araştırma programları**” kavramını geliştirmiştir. Bilimsel teorilerin sürekli değişen programlar halinde ilerlediğini öne sürmüştür. Bilimsel ilerleme, doğrulama ve yanlışlamadan ziyade, araştırma programlarının nasıl evrildiğine, yeni gözlemlerle nasıl başa çıktıklarına ve bu programların (bilimsel bulgularla uyumlu yeni tahminler yapabiliyor ve bu tahminler doğru çıkıyorsa) “**ilerleyici**” ya da (yeni gözlemleri açıklamakta zorluk çekiyor, önceki teorilerini kurtarmak için sürekli değiştiriliyorsa ve tahminlerde bulunmakta başarısız oluyorsa) “**gerileyici**” olup olmadığına bağlıdır. Lakatos'un bilim anlayışı, bilimsel teorilerin gelişimini sadece bireysel keşifler ve doğrulamalarla değil, daha büyük araştırma programlarının evrimsel değişimiyle açıklamaya çalışır. Bu nedenle bilimsel devrimler, bir araştırma programının yerini başka bir araştırma programına bırakmasıyla gerçekleşir.